

H I T E L

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

OKTÓBER

A váradi egyezség

Az első cseh emigráció és a magyar kérdés

A politikai boldogság-rendszerek

Angolszász hadicélok a két világháborúban

BÁRDOSSY LÁSZLÓ

PONGRÁCZ KÁLMÁN

MAKKAI JÁNOS

MIKÓ IMRE

MAGYAR FIGYELŐ

Jánosfalvi Sándor István a székelyek csalárd jobbágyosításáról – A magyarság egységének problémája – Filmpolitikai szempontok

SZEMLE

Makkai László: Román történetírás a két világháború között (II.)

VIII. ÉVFOLYAM

10

KOLOZSVÁR 1943

H I T E L

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

SZERKESZTIK:

ALBRECHT DEZSŐ, KÉKI BÉLA, VENCZEL JÓZSEF, VITA SÁNDOR

Megjelenik havonta négy ív terjedelemben. – Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Kolozsvár, Mátyás király-tér 5. szám, I. emelet. – Telefonszám: 20–83.
Póstacsekk száma: 72.809.

ELŐFIZETÉSI ÁRA:

Egy évre 20 Pengő. Egyes szám 2 Pengő.

T A R T A L O M

BÁRDOSSY LÁSZLÓ: A váradi egyezés	585
PONGRÁCZ KÁLMÁN: Az első cseh emigráció és a magyar kérdés	598
MAKKAI JÁNOS: A politikai boldogság-rendszerek	613
MIKÓ IMRE: Angolszász hadicélok a két világháborúban	624

MAGYAR FIGYELŐ:

JÁNOSFALVI SÁNDOR ISTVÁN a székelyek csalárd jobbágyo- sításáról	628
BERÉNYI ÁDÁM: A magyarság egységének problémája	629
SALAMON SÁNDOR: Filmpolitikai szempontok	633

SZEMLE:

MAKKAI LÁSZLÓ: Román történetírás a két világháború között (II.)	636
---	-----

Szerkesztő
KÉKI BÉLA

Helyettes szerkesztő
KISS JENŐ

Lapunk címfejét Széchenyi *Hitelének* 1830. évi első kiadása címbetűi után
készítettük.

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ: ALBRECHT DEZSŐ

HAT ÉVE,

1937 október másodikán az erdélyi fiatal magyar szellemiség 186 képviselője ült össze Marosvásárhelyt: a Vásárhelyi Találkozó megalkotói, A találkozó előtt kiadott proklamációból ma is egyetemes érvénnyel csendül ki az, amiben minden magyarnak egyet kell értenie, csak éppen a „népkisebbségi” és az „erdélyi” megjelöléseket kell kihagynunk:

1. Támogatunk és szolgálunk minden olyan törekvést, mely a magyarságot tudatossá és erőssé teszi arra, hogy sorsát önmaga irányítsa.

2. Szükségesnek látjuk társadalmunk átformálását abból a célból, hogy a magyarság egyetemes érdekeinek a síkján az osztályok közötti választófal eltűnjék. A falusi kisbirtokos rétegnek és munkásságnak kell alkotnia tot az erős nemzeti testet, melyét a nevelő értelmiséggé átalakít középosztálynak kell szolgálnia.

3. Fel kell ébreszteni és táplálni kell azt az öntudatot, mellyel a magyarság sikeresen ellenállhasson minden olyan támadásnak, mely őt nemzeti érdekeiben és jogjaiban veszélyezteti.

A három napon át tartó eszmecsere után a találkozó résztvevői *hitvallást* tettek nemzetpolitikai meggyőződésükről. Ebből vesszük a következőket:

„Az erkölcsi megigazulásban és szellemi megemésedésben, a nemzeti öntudat fokozásában látjuk jövőnk egyedüli útját. Elítéljük azt a szellemet, mely személyi torzsalkodásokkal, mindenki elgáncsolásával és az építő erők megbontásával akadályozza meg a kibontakozás útját.”

„Meggyőződésünk az, hogy az alkotó szellem szabad és szabadnak kell lennie megnyilvánulásaiban is, azonban csak azokat a tudományos, irodalmi és művészeti alkotásokat valljuk magunkénak, melyek a magyarság nemzeti és erkölcsi értékeit és érdekeit nem veszélyeztetik.”

„A sajtó csak úgy teljesítheti kötelességét, ha az önvédelmi egység, példa és tanítás napi megnyilvánulása. Nemzeti érdekeink megparancsolják, hogy a magyarság létérdekeit érintő döntő kérdésekben teljesen azonos álláspontot foglaljon el. Ne szolgáljon tehát idegen érdeket. Legyen mértéke a tárgyilagosságnak, őrzője a nép jövőbe vetett jogos reménységének, öntudatosítója népének, ápolója a közösség szellemének, mert szerepe³ mindenekelőtt a nemzet nevelése.”

„Valljuk, hogy életünkben a krisztusi elvek és tanítások alapján a szociális igazságnak érvényesülnie kell és vállaljuk a közösséget a munkássággal a kizsákmányoló tőke elleni küzdelmében. A magyarság önvédelmének egysége érdekében azonban elengedhetetlennek tartjuk, hogy a munkásság saját soraiban teljes erejének súlyával küzdjön minden elnemzetietlenítő kísérlet ellen s teljes odaadással szálljon harcba összeköttetéseivel együtt a magyar nemzetvédelem egyetemes érdekei mellett”.

E S Z Á M M U N K A T Á R S A I

Bárdossy László dr., ny. m. kir. miniszterelnök * Berényi Ádám, a m. kir. földművelésügyi minisztérium erdélyi kirendeltségének tisztviselője * Makkai János dr., országgyűlési képviselő, az Esti Újság szerkesztője * Mákkai László dr., egyetemi m. tanár, az Erdélyi Tudományos Intézet tanára * Mikó Imre dr., országgyűlési képviselő * Pongrácz Kálmán dr., ügyvéd, közíró * Salamon Sándor, tanárjelölt, Kolozsvár.

A HITEL ÚJ ELŐFIZETÉSI ÁRA

A nyomdai és papírárak nagymértékű drágulása következtében kénytelenek voltunk folyóiratunk előfizetési árát az eddigi évi 12 pengő helyett 20 pengőre, az egyes számok 1 pengős árát 2 pengőre emelni.

Régi előfizetőinknek azonban 1943. december 31-ig továbbra is a régi áron küldjük folyóiratunkat.

A HITEL ÚJABB KÜLÖNLENYOMATAT

Venczel József dr.: Erdély és az erdélyi román földreform.

Tamási Áron: Erdélyi jelentés a magyar szellem küzkédeéseiről.

László Dezső: Korszerű magyarság.

Venczel József dr.: A székely népefelesleg.

Szabó István dr.: Az asszimiláció a magyarság történetében.

Zatbureczky Gyula: Magyar politika Európában.

Tamás Lajos dr.: A román nép és nyelv kialakulása.

Martonyi János dr.: Közigazgatásunk reformja.

Szabó T. Attila dr.: A románok újabbkori erdélyi betelepülése.

Ifj.BoérElek dr.: Nagy tér-gazdaság.

László Gyula dr.: A magyar őstörténelem régészetéről.

Makkai László dr.: Északerdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása.

Erdei Ferenc: Parasztságunk legújabb alakulása.

Zatbureczky Gyula: A magyar szellem forradalma.

Malán Mihály: A szláv veszedelem.

Bónis György dr.: Magyar törvény – magyar lélek.

Mikó Imre dr.: Kormányzó és kormányzóhelyettes.

Balogh Jolán dr.: Kolozsvár régi lakói.

vitéz Bajty Tivadar dr.: Munkabérendszerek.

Gagybátori E. László: Kodály Zoltán és kórusai.

László Gyula dr.: A honfoglaló magyarság lelkialkatáról.

Bíró József dr.: Erdély műemlékeinek sorsa a belvederei döntés után.

Venczel József dr.: Tallózás az erdélyi földreform román irodalmában.

Bárdossy László: Két világ között.

Palotás Zoltán: A geopolitika mint államtudomány.

Csортán Márton dr.: A kolozsvári Tízese Szervezet.

Mályusz Elemér dr.: A magyarság a középkori Erdélyben.

Szöllősy András: Magyar zeneírás.

Martonyi János dr.: Új magyar közigazgatás felé.

Pukánszky Béla dr.: Szászok a magyarság és a románság közt.

Aldobolyi Nagy Miklós dr.: Magyarok a Kis-Szamos mellékén.

Ifj. Boér Elek dr.: Az arany és a klíring harca.

Dr. Téchy Olivér: Széchenyi hatása a magyar hiteljogra.

Polónyi Nóra dr.: A román propaganda hatása Nyugat-Európa közvéleményére.

Erőss Alfréd dr.: Mitosz, vallás és irodalom.

Mikó Imre dr.: Széchenyi és Wesseleányi nemzetiségi politikája.

Makkai László dr.: Román történetírás a két világháború között.

A VÁRADI EGYEZSÉG

A mohácsi vész követő kettős királyválasztás következményeként az ellenkirályok, Zápolyai János és Habsburg Ferdinánd között több mint egy évtizedig tartó, változó szerencsével folyó küzdelem indult meg, mely végeredményében mindkét felet kimerítette és a török hódító terveit segítette elő. Ezt a veszélyt félismerve, a magyar közvélemény kényszerítő óhajára az ellenkirályok 1538-ban Váradon kiegyeztek. János király azt remélte, hogy ezáltal megnyerheti Ferdinánd bátyjának, a hatalmas V. Károly német-római császárnak tényleges segítségét a török ellen. A szerző »Magyar politika a mohácsi vész után« című, rövidesen megjelenő tanulmányának alább közölt részlete ennek a megegyezésnek politikai jelentőségét világítja meg.

A FEGYVERSZÜNETET elég hamar sikerült Rozgonyban tető alá hozni. 1537 december 1-én írták alá, azzal az elhatározással, hogy a tulajdonképpeni béketárgyalásokat Patakon fogják folytatni.

Az ilyen tárgyalások természete, majdnem ceremóniája az, hogy előbb mindegyik fél még megpróbálja a maximumot kiakadni. A legmagasabb igényekkel kezdi, hogy legyen miből engedni.

Erdemi nehézség is akadt bőven. Aztán ahogyan telt az idő, ismét érezte hatását a helyzet labilitása.

A goriani vereség miatt nemrég még kétségbeesett Ferdinándban újra felütötte fejét az olcsó reménykedés. A császár és a francia király között létrejött fegyverszünet, a török-ellenes liga megalkotásának kedvező kilátásai ismét kiegyenesítették a derekát. Megint a császár segítségével bizakodott. Mint mindig, most is nem a maga, hanem az egész Habsburg-birodalom tétjeivel akart volna játszani. Ha rajta fordul meg, talán nem is jön létre a béke.

Mert Jánosnál sem hiányoztak a kerékkötők. A francia király követén kívül, a brandenburgi és a mainzi választó is azon fondorodott nála, hogy az ő közbenjárásuk nélkül ne kössön békét.

De a dolog most már józanabb és keményebb emberek kezén volt; nem olyanokén, akik változó hangulatok hullámain lebegtek.

A végén a császári orátor már nem is jelentett és nem kért utasítást, hanem február 24-én »sok baj, fáradság és könnyek« után elfogadta azt a szerződést, amelyet a »nagyváradi béke« neve alatt regisztrált a történelem.

Károlyi Árpád azt írja, hogy amit a mohácsi katasztrófa rontott rajtunk, azt a nagyváradi béke volt hivatva jóvá tenni.

Ez a megegyezés mindenesetre egyik legfontosabb állomása a mohácsi vész utáni idők magyar politikájának. Nemcsak azért,

mert mint Károlyi írja: »ebben az aktusban Magyarország s az önálló magyar király Zápolya személyében – hosszú időre – utoljára lép fel a világtörténelemben«.

Kölcsönös megegyezésből fakadó elhatározások bizonyos fokig még akkor is kihatnak a dolgok további alakulására, ha végrehajtásukra nem kerül sor; ha azok, akik kötötték, hamarosan kölöncnek érzik, aminek a terhét legjobban szeretnék ledobni.

Az egyszer megkötött szerződésnek nemcsak a kancelláriákban marad nyoma, hanem azok gondolkodásában és cselekvésében is, akik létrejöttében résztvettek s akik teendőiket a megegyezéshez igazítják, mindaddig, amíg a helyzet gyökeres változása félre nem löki az útból és el nem temeti.

A nagyváradi béke sohasem volt teljes értékű megegyezés. Azok, akik kötötték, nem merték nyilvánosságra hozni. Titokban létesített expediens volt a nyugalmi helyzet átmeneti biztosítására. Olyanok kötötték, akik a saját erőiknél összehasonlíthatatlanul hatalmasabb tényezők (az ozmán birodalom és a császárság) ütközésének vagy érintkezésének egyik pontján állottak s akik éppen ezért a maguk alkujával e tényezők viszonyát nem határozhatták meg. Nem rajtuk fordult meg, hogy e tényezők viszonya hogyan alakul és mérkőzésüknek – ha sor kerül rá – mi lesz az eredménye. Pedig a megegyezés végrehajtása éppen ettől függött.

Fráter Györgyék részéről ugyan minden megtörtént, hogy a megállapodásba közvetlenül belevonják a császárt s amennyire csak lehet, reáépítsék a megegyezést. Tudták, hogy nélküle mit sem ér az egész.

A szerződés valóban, elvben és forma szerint *nem* János és Ferdinánd között, hanem egyfelől János, másfelől V. Károly császár (még pedig *elsősorban* a császár) és Ferdinánd között jött létre, amit a szövegezés megfelelően kifejezésre juttat. Ezen nem változtat az a tény, hogy a szerződést előbb (1538 június 10-én Breslauban) Ferdinánd erősítette meg s a nagy távolság miatt csak később került Károly elé, aki Toledóban az év novemberében (a közelebbi adat ismeretlen) Jánoshoz intézett levelében azt a maga részéről kifejezetten elfogadta és ratifikálta.

Érdemes ide iktatni a szerződés szépen szövegezett bevezetését.

»Mi János, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királya emlékezetére adjuk mindazoknak, akiket illet, hogy Magyar királyságunk ama háborúskodások következtében, amelyek az áldott emlékü fenséges Lajos király, a mi elődünk halála után, köztünk és a fenséges fejedelem Ferdinánd úr Isten kegyelméből a rómaiak örökké fenséges királya, valamint Németország, Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királya között folytak, különböző bajoktól és nyomorúságoktól sújtva olyan veszélybe került, hogy fennmaradására is alig táplálhattunk reményt. Még kevésbé arra, hogy korábbi alakjában helyreállítsuk, úgy ahogyan volt, amikor Belgrád, a kereszténység akkori bástyája leomlott és nem sokkal utóbb maga Lajos király is odaveszett Magyarország majdnem egész ifjúságának és katonaságának virágával, Buda főváros kétszer is hatalmába került az ellenségnek,

amely majdnem az egész országot tűzzel-vassal pusztította, de e mellett belső gyűlölködés, fosztogatás és öldöklés is annyira sújtotta, hogy végül még az ellenség is megsajnálta. Magyarországnak ebben a helyzetében és ennyi bajban sem szüntünk meg soha barátaink, a különböző keresztény fejedelmek segítségével munkálkodni a békéért és a jó barátságért magunk és a fenséges római király között, amit megerősíteni segített Lengyelország királya, mindkettőnk barátja és rokona. Ilyen és hasonló törekvések kudarc után most végre Isten akaratából és kegyelméből felderült a nap Magyarországra, amikor is ügyünket a legszentebb és legkiválóbb katolikus fejedelemnek, Károly úrnak, a rómaiak császáranak stb. stb. színe és döntése elé terjesztjük; az egész kereszténység feje elé, akitől Isten után egyedül remélhetjük Magyarország megsegítését az ő irányításával és legfőbb hatalma alatt. Ezért küldtük Ő császári és katolikus felségéhez három évvel ezelőtt követünket és tanácsosainkat (itt következnek a nevek) Nápolyba, másfelől Ő császári felsége kérésünkre hasonlóképp hozzánk Váradra irányította követét (itt következik a név) a béke megkötésére... Ő császári felsége mindenkor annyi jóságot tanúsított a kereszténység ügyével szemben s ez ország üdvét és szabadulását illetően annyi gondosságot mutatott, hogy először a jó Isten kegyelmében s ez után a császár erejében, hatalmában, valamint nagy tekintélyében bízva, nem haboztunk barátságos, jóakarató és igaz keresztény fejedelemhez méltó buzdítására és tanácsára ezt a sok baj között végveszélyben forgó országot Isten után az ő gyámságára és védelmére bízni. Reméljük, hogy ő császári felsége lesz az, akinek erényei és ereje által ez a mi országunk nemcsak kiszabadul az ellenség torkából, hanem rövid idő alatt visszajut előző állapotába és virágzásába. Ilyen meggondolástól és reményektől vezetettve lelkiismeretünk és meggyőződésünk sugallatára királyi hatalmuk teljességével úgy határozunk, hogy ... azoknak a vígasztalására és megnyugtatóására, akik ennyi bajon és megpróbáltatáson estek át, nemkülönben dicső országunk üdvére, védelmére, felszabadítására, valamint szabadságainak fenntartására ... a lundi érsek úrral, aki itt mind Ő császári és katolikus felségének, mind a római király ő fenségének teljhatalmú követe ... a békét, a barátságot, a testvériséget és szövetséget – amely után oly régóta vágyódnak – megkötöttük, megerősítettük és megállapítottuk.«

Tisztán jogászi szemmel nézve, a császárra háruló kötelezettség érvénye nem lehet vitás. Nyilvánvaló az is, hogy nemcsak úgy »rántották bele« a szerződésbe, hanem ő maga *akarta* a megegyezést. Az ő megbízottja kötötte; fivére ügyéről volt szó, akitől nem szívesen tagadta meg a támogatást s végül – a valóság világában ez a legfontosabb – nyugalmat akart a keleten, nehogy a birodalom erőit esetleg elvonják számára hatodrangú bonyodalmak s szándékai ellenére kénytelen legyen közbelépni.

De éppen ebben rejlett a gyökeres különbség a szerződő felek szándékai és felfogása között. Ferdinánd azért akart nyugalmat, hogy később annál biztosabban tehesse rá a kezét Magyarországra, amihez szüksége volt a császár és a birodalom hathatós segítségére.

Fráter György azt remélte, hogy ha Nyugatról nem szorongatják, a megerősödő ország a császár nélkülözhetetlen támogatásával nemcsak sikerrel állhat ellen a töröknek, hanem visszaszerezheti régi hatalmát.

Mindketten a császárra számítottak, aki pedig nem akart mást, csak éppen szabadulni a két király harcának kellemetlen következményeitől. S ha gondolt is arra, hogy később a török ellen fordul, maga akarta megválasztani: hol és mikor támad.

A valóságos szándékok és érdekek tehát egyáltalán nem voltak harmóniában és ez az – nem pedig a szerződés »jogi érvénye« – amin minden megegyezés életképessége megfordul.

A valóságban mégis csak János és Ferdinánd állottak egymással szemben szerződő felekként. Az ő érdekeik összeegyeztetése volt a cél – a távoli császár áldása mellett.

A szerződés szövege szerint azt várták tőle, hogy fivérével együtt »a lehető legnagyobb gondot és buzgóságot fordítsa« a magyar királyság és minden részeinek támogatására és védelmére és egyebek közt, úgy, ahogyan azt János Nápolyba küldött követei előtt ő maga ajánlotta, »Belgrád – Isten segítségével leendő – visszaszerzését különös feladatának tekintse«.

János és tanácsosa tehát joggal számíthattak a császár mielőbbi fellépésére, mégpedig éppen Magyarországon.

LÁSSUK, HOGY EZZEL SZEMBEN mi az, amit a császár a váradi szerződés megerősítéséről szóló levelében valóban vállalt.

Ebben a levélben szó sincsen Belgrádról. A császár őszinte volt. Nem olyan bőkezű szavakban és ígéretekben, mint fivére vagy mint a lundi érsek.

»Ami bennünket ület – írta – felséged meg lehet győződve, hogy amint a Ferdinánd és felséged közötti békét – *ha azt nem is mi hoztuk létre* – de fáradhatatlanul támogattuk, ugyanúgy elhatároztuk, hogy semmit sem mulasztunk el e barátság és szövetség megőrzésére. Sem felségedet, sem országát nem hagyjuk el s nem fog rajtunk múlni, hogy erőinket és tehetségünket az állam javára, a királyság üdvére, biztonságára és védelmére fordítsuk valahányszor a dolgok alakulása úgy kívánja és amennyire hatalmunkban áll. Ezért nemcsak ebben és más országokban és örökös tartományainkban gondoskodunk arról, ami véleményünk szerint a háborúskodáshoz szükséges, hanem írásban és követünk útján más keresztény királyokat és fejedelmeket is arra buzdítunk, hogy velünk és szövetségeseinkkel fegyvert fogjanak a közös ellenség ellen. A lundi érseket Németországba küldtük, hogy a birodalom rendjeitől nevünkben segítségét kérjen és sűrűn erre a hadjáratra. Ha Isten segítségével úgy sikerülnek terveink, ahogyan gondoljuk, akkor a Gondviselés jóságából remélhetjük, hogy mi, felséged, valamint más királyok és fejedelmek, akik ebbe a háborús szövetségbe még belépnek, minden haderejükkel és hatalmukkal szárazon és vízen szembe szállhatnak a törökkel, hogy végre Isten ajándékeként eljöjjön a hosszú, szilárd béke és nyugalom ideje a magyar királyságra és az egész kereszténységre.«

Ez a levél elsöben, is finoman elhárítja azt, mintha a császár hozta volna létre a váradi szerződést; ő csak »fáradhatatlanul támogatta«, ami – ha szigorúan vesszük – azt is jelentheti, hogy közvetlenül nem kíván benne részt vállalni, nem tekinti magát szerződéskötő félnek. Erre utal az is, hogy szabatosan a János és Ferdinánd közötti békéről beszél. Ha a továbbiakat elemezzük: a császári erök rendelkezésre bocsátását csak azzal a fenntartással biztosítja, amennyire az hatalmában áll (»quoties per nos fieri poterit«). Ezen túl a keresztény királyok és fejedelmek segítségének megszerzésén van a hangsúly és csak »ha a tervek sikerülnek« (consilia nostra ex sententia cesserint) kerülhet sor szárazon és vízén a támadásra a török ellen.

A szöveg utolsó része inkább úgy hangzik, mintha nem a császár biztosítana támogatást Jánosnak, hanem mintha csak tudomásul venné és elismerné azt, hogy János is csatlakozott ahhoz a török elleni ligához, amelyet 1538 február 8-án kötött a császár a pápával és Velencével. A liga akciójának kilátásairól és nem arról van szó, hogy a császár Magyarországgal szemben valami konkrét kötelezettséget vállalt volna. Például olyant, amely Belgrád és a régi határ visszaszerzésére vonatkozik.

Nem állítjuk, hogy a szövegezés tudatosan ilyen aprólékos pontossággal akarta volna kifejezni a szándékokat, de a szöveg gondos elemzése sokszor igenis felfedi azt, amit a levél írója gondolt, még ha nem is akarta világosan megmondani. Jól megrágott szavak úgy tapadnak a gondolatokhoz, hogy akaratlanul is elárulják öket.

Maga a szerződés azon az alapélven épült – ez eredetileg Várday Pál primás gondolata volt – hogy a magyar királyság egy ország marad, csak átmenetileg két királya lesz. Ezt az elvet a szerződés több pontja világosan leszögezi. Elöször is ott, ahol megállapítja, hogy az országot akármilyen közös külső vagy belső ellenséggel szemben János a császárral és a római királlyal együtt közös erővel védi. Azaz, ki-ki nemcsak annak az országrésznek a védelméről gondoskodik, amelyet birtokában tart, hanem az egész »közös királyság« birtokainak és tartományainak védelmét kölcsönösen együtt látják el. (Ferdinánd leveleiben ettől fogva ismételten a »közös királyság« »ad conservationem regni istius comunis« terminológiáját használja.)

Talán még világosabban érvényesül ez az elv abban a pontban, amely szerint ugyancsak együttes erővel kell eljárni azokkal a belső »rebellisekkel« szemben, akik ellenszegülnének a szerződésnek, vagy az annak biztosítása érdekében »közösen kiadott« rendelkezéseknek.

Már addig is, amíg a szerződés publikálására sor kerül, a szerződé felek kötelesek voltak arra, hogy a pillanat követelményeinek megfelelően testvérként és barátként járjanak el, ha ellenség támadna rájuk vagy közülük egyikre.

A »közös királyság«-nak a szerződés értelmében van egy közös szerve és ez az egész ország részére a régi törvényeknek megfelelően választott nádor. A két király mellett tehát egy nádor, aki az ország egységét megsemmélyesíti.

A dolog természetéből következik, hogy a nádort közösen tar-

tott országgyűlés választja – ezt egyébként a szerződés meg is mondja – mégpedig az az országgyűlés, amelyen a békekötést kihirdetik.

Ugyanennek az országgyűlésnek a feladata, hogy a királyság javának és nyugalmanak biztosításáról tárgyaljon.

Közös védelem, közös országgyűlés, közös nádor, a két király megállapodása arra nézve, hogy az országos méltóságokat és hivatalokat hogyan töltik be, a pénzverés közösen gyakorlandó joga, végül a szükséghez képest közösen kiadott rendelkezések: a szerződés így kívánta fenntartani és biztosítani az ország egységét.

Vájjon mi lett volna a közös nádor szerepe a két király mellett? Vagy helyesebben a két király között mivé fejlődhetett volna ez a méltóság, ha csakugyan betöltik?

A szerződés többi rendelkezése is az ország egységének elvéből következik.

János halála után »*az ország a maga egészében*, minden tartományaival és részeivel együtt, a királyi hatalom teljével« Ferdinándra vagy amennyiben már nem volna életben, fiú-utódaira, illetőleg ilyenek hiányában a császár törvényes fiú-örököseire száll. »A törvényes igényjogosultat közös megegyezéssel királlyá kell választani«.

Viszont, ha a császár és Ferdinánd leszármazóinak magva szakad, az ország visszazáll János fiú-örököseire és ha ilyenek nem volnának, ismét a magyar nemzet szabad királyválasztási joga jut érvényre.

Hogy az országban eleddig tiszteletben tartott közjogi fel fogás mellett, titkos vagy akár nyüvánosságra hozott szerződésben, a trón betöltésének kérdését üyen módon egyáltalán lehetett-e szabályozni – arról most ne beszéljünk.

Az ország egységének fenntartásával és a trónutódlás rendezésével a szerződés mélyen bent járt a jogi fictiók világában, de a tulajdonképpeni szándékra, a lélek mélyén élő törekvésre semmi sem volt olyan jellemző, mint éppen az, hogy elsősorban *az ország egységét akarta fenntartani*.

Egyebekben a szerződés a tényleges helyzetet szentesítette: János is, Ferdinánd is teljes királyi joggal megtartják azt, ami de facto birtokukban van, a törvényes adományozások mindkét részen érvényben maradnak; az 1526 óta *erőszakkal* elfoglalt javakat azonban régi birtokosaiknak vissza kell adni.

A határok kitűzésére a két uralkodó közös egyetértéssel nyolc »a magyar nemzetből való« biztost küld ki. Ezentúl senkinek sem szabad egyik királytól a másikhoz átpártolni. Az eddig történt kölcsönös sérelmek a két király és alattvalóik között menjenek feledésbe.

NÉZZÜK MÁR MOST, hogy a tényleges állapot kölcsönös elismerésén kívül mit adott, illetőleg mit kapott a két fél?

Ferdinánd »jogigényt« szerzett (már olyant, amilyent az országgyűlés hozzájárulása nélkül alkotott titkos szerződéssel biztosítani lehetett) az ország egész területe feletti uralomra.

Ezzel szemben János ígéretet kapott arra, hogy a császár a Zápolya-ház patrimoniumából – ideértve mindazt, amit János örökölt, maga szerzett vagy még ezentúl szerez, valamint azt is, amit a család Lajos király haláláig a magyar uralkodóktól kapott zálogként birtokában tartott – külön hercegséget alakít János fia részére, akit ennek az úgynevezett »szepesi hercegség«-nek a birtokában megvéd. A patrimonium elidegenített részeit a béke kihirdetésétől számított két év alatt országos hozzájárulásból kell visszaváltani. Azokat a részeket pedig, amelyek Ferdinánd birtokában levő területekre esnek, a császár mint sequestrumot tartsa oltalma alatt addig, amíg az örökség átadására sor nem kerül.

A »szepesi hercegség« létesítésére és átadására vonatkozó kötelezettség teljesítését a szerződés azzal biztosítja, hogy az ország csak akkor kerülhet Ferdinánd vagy fiúutódainak uralma alá, ha János fia az előírt módon, teljes egészében, minden hozzátartozó várral, várossal és birtokrészsel, valamint a Szepesmegye feletti joghatósággal együtt, *már megkapta* a hercegséget. Erre az ország méltóságainak külön meg kell esküdniök.

A szerződésben a két király ígéretet vásárolt egymástól ígéretért.

Az egyik annak az országnak az átadását ígérte, amelyet a szultán is a magáénak tartott, a másik egy még nem létező hercegséget ígért, amelynek a részeit előbb úgy kellett volna országos hozzájárulásból boldog birtokosaiktól visszaváltani...

Vajjon Fráter György mennyi kézzelfogható valóságot látott ebben az alkuban?

A kialakult helyzet szentesítése legalább megfelelt a tényleges erőviszonyoknak. Minden ezen túl elképzelés volt, reménykedés vagy önáltatás; a legjobb esetben kísérlet – de ennek is veszedelmes.

Talán annak a bizakodásnak volt még legtöbb alapja, hogy a szerződés teremtette renddel az ország egységét fenn lehet tartani.

Ha mindkét oldalról magyarok kötötték volna a megegyezést s végrehajtása is az ő kezükben maradt volna, akkor együtt talán megtalálták volna azi egység biztosításának módját.

A Ferdinánd-párti magyar urak meg is tettek mindent, hogy szerepet és részt biztosítsanak maguknak a tárgyalásokban. Megmondták Ferdinándnak őszintén, hogy a béke ügye jobb kezekben volna náluk, mint az ország viszonyait nem ismerő idegeneknél. Mert nemcsak az ő dolgaikról és javaikról, de életükről és megmaradásukról van szó, igazságos és méltányos lenne tehát, ha a tárgyalások az ő közbenjöttükkel folynának. »Bajainkat és nyomorúságainkat senki sem ismeri jobban, mint mi magyarok...« – írták, de hiába!

Ferdinánd valami egészen különös bizalmatlansággal viseltett magyar alattvalóival szemben. Veszedelmes kíváncsiságot látott abban, ha a maguk dolgairól tájékozódni akartak s csak még szigorúbbra fogta a titoktartást. Károlyi Árpád állapítja meg: »Oly fontos stádiumában a nemzet életének, mint amilyenek éppen ez az idő mutatkozott, Ferdinánd kapitányai: Vels és Katzianer idegenek

voltak, diplomatai közül nem akadunk egyetlen magyarra; kétség-telen pedig, ha maguk a békülékeny urak közbeléphetnek s legalább részben rájuk is bízatik királyuk és hazájuk ügye: az eredmény ... kielégítőbb lesz vala mint a minő lett.«

»Mert bármily rakoncátlanok voltak is egyesek – írja máshol – s bármennyire felhasználták a két király ellenségeskedését önző céljaikra, még a legkíméletlenebb előtt is ösztönszerűleg előtte lebegett az összetartozandóság tudata s az, hogy mindnyájan magyarok, hogy a közös haza van veszélyben. S ha egyik az egyik, másik a másik párton gondolta is megmenteni hónát, egymást nem gyűlölték, a *correspondentia* köztük nem szakadt meg.«

Ferdinánd talán éppen ezért volt velük olyan mélyen és kiirt-hatatlanul bizalmatlan.

Ha így nézték az ország ügyét a váradi béke előtt, kezükben a béke végrehajtása is bizonyosan több eredménnyel járt volna, ha egyáltalában tudtak volna arról, amiben a lundi érsek Fráter Györggyel megállapodott.

Ferdinánd azonban nem érdemesítette híveit arra, hogy a nélkülük kötött megegyezés elveit legalább tudomásukra hozza. Ezért később, amikor a szerződésnek mégis híre terjedt, a Ferdinánd hűségén maradt rendek 1539 szeptember 21-én tartott gyűlésükön bizalmatlanságukat nyíltan kifejezték. Arra kérték Ferdinándot, hogy mivel »az eddig készült ilyen szerződések is az ország meghasonlását vonták maguk után, engedje meg, hogy a szerződés és általában a közjó ügyében János király országában levő testvéreikkel tanácskozhassanak«.

A jó szándék tehát meglett volna!

De térjünk vissza a szerződéshez!

Mondottuk azt, hogy a valóság világában a megegyezésnek annyi értéke volt, amennyi nyugalmat tudott teremteni abban az országban, amelyben minden összeütközés külső erők megmozdulását vonhatta maga után. Mindkét félnek érdeke volt, hogy ez a külső erő: a török, ne induljon meg és az ország fölött civakodó királyok ellentétét ne használja ki az egész ország elfoglalására.

A két király érdeke ebben mégsem fedte egymást teljesen. Jánost és orszját közvetlenül, saját testén fenyegette a török veszély. Ferdinándot csak annyiban, hogy az ország, amely úgyszem volt az övé, a gyenge János helyett a hatalmas szultán kezére kerülhet.

János helyzete még abban is kényesebb és veszélyesebb volt, hogy az is nyakára hozhatta a törököt, ha a nyugalom és biztonság érdekében Ferdinánddal kötött megegyezés miatt a szultán gyanút fog és a maga érdekeit látja kijátszva.

Ezért volt szükség arra, hogy a szerződés egyelőre ne kerüljön nyilvánosságra.

Érdekes a megállapodás erre vonatkozó részének szövege.

»E királyság fenntartása és szabadságának megvédése lévén minden törekvésünk, hisszük és reméljük, hogy amint a császár e szerződésben felismeri a maga birodalmának és a keresztény közös-

ségnek érdekét, ugyanúgy nem fog velünk szemben semmi olyat tenni, amiből az ország romlása és pusztulása következne. Ezért e békeszerződés kihirdetését, valamint a közös ellenség megnevezését mindaddig elhalasztjuk, amíg a császár ki nem jelenti, hogy ennek az ideje elérkezett. Ígérjük, hogy a szerződésben foglaltak értelmében a császár elhatározásához fogjuk magunkat tartani és saját, valamint alattvalóink erőinek megfeszítésével az ország védelmére és felszabadítására törekszünk; úgy azonban, hogy a római király is ugyanezt tegye, hogy közös erőink latbavetésével ez a királyság megszabaduljon és megőriztessék az ellenség pusztításaitól. Amennyiben szükséges, ezt a levelet akkor megújítjuk, megnevezve benne a közös ellenséget is.»

Fráter György tisztaban volt azzal, hogy ha a megegyezés nyilvánosságra jut, mielőtt még a császár elhatározta volna magát a török elleni támadásra és a szükséges előkészületeket is megtette volna, akkor ennek elsősorban és végzetesen Magyarország inná meg a levét. A legnagyobb botorság lett volna az országot kitenni a török támadásnak, amivel számolni kellett, ha Konstantinápolyban megtudják, hogy János a szultán ellenségeivel szövetséget kötött és halála után az ő kezükre akarja átjatszani az országot.

Ezért a hosszúra nyúlt tárgyalások eredményének elleplezésére ugyanazon a napon, amikor a szerződés kelt, a rozgonyi megállapodás érvényének meghosszabbításaként egy évre szóló fegyverszünetet kötöttek, amit ki is hirdettek.

Ha a pillanatnyi helyzetet nézzük, amelyet a szerződés rögzíteni akart, kétségtelenül János volt előnyben. Az ország területéből még sohasem tartott akkora részt a hatalma alatt, mint 1538 elerjén. A nyugati és északnyugati határszéli megyék, néhány északkeleti megye és Horvát-Szlavonország kivételével az egész ország Erdéllyel együtt őt uralta.

A kicsinyes emberi szempontoknak is megvan a maguk jelentősége. János szemében az is latba esett, hogy a szerződésben a császár és a római király »testvérének, barátjának« fogadta; királyi rangját végre elismerték. Többé nem nevezték »perversus latro«-nak, »vajdának« vagy szepesi grófnak – legalább hozzá intézett írásaikban nem – hanem »János király« lett a neve.

Ez számára azért volt fontos, mert egy ideje házassági tervekkel foglalkozott: a lengyel királynak Sforza Bonától született leányát akarta feleségül venni s a leendő apósnak az volt a feltétele, hogy Zápolyát a császár ismerje el királynak.

A nagyváradi békével – amelyben tulajdonképpen lemond arról, hogy dinasztíát alapítson – a maga személye számára közel tizenkét év után végre megszerezte királyi méltóságának és hatalmának elismerését.

Fráter György számára ez aligha lehetett fontos. A király tervezett házasságában sem láthatott mást, mint politikai eszközt, amit így vagy úgy majd hasznosítani lehet.

A házasságkötésre azonban egyelőre nem kerülhetett sor.

AZ ESEMÉNYEK ÚGY AKARTÁK, hogy a nagyváradai szerződés röviddel megkötése után mindjárt nehéz teherpróba alá kerüljön.

Már tavasszal híre terjedt, hogy a szultán megindul a Duna felé. Nem lehetett tudni, hogy a hadjárat Magyarországnak; szól-e, vagy a moldvai vajdának. Szólhatott mindkettőnek is.

Abban alig lehetett kétség, hogy Konstantinápolyban neszét vették János és Ferdinánd egyezkedésének s az a mentegetőzés, hogy csupán fegyverszünetet kötöttek, nem sokat használt volna, ha a szultán Magyarország »megbüntetésére« csakugyan elszánja magát.

A török érkezését semmi esetre sem lehetett készületlenül bevárni.

Amit az országban rendelkezésre álló erőkkel megtehetett, azt Fráter György gyors elhatározással végrehajtotta. A Havasalföld és Moldva felől nyíló szorosokat megerősítették. A várakat kiigazították, őrséggel, lőszerrel, eleséggel bőven ellátták; s megfelelő hadsereg felállításához is erélyesen hozzáfogtak. Verancsics írja, hogy »mindezen rendeleteknek s tanácsoknak lelke és szelleme, mindezen roppant készülteknek eszköze, végrehajtója Fráter György vala.«

A nagyváradai szerződés egyik legutolsó szakasza megállapította, hogy a császár és Ferdinánd már *a szerződés kihirdetése előtt* tartozik a sükségnek megfelelően Jánost »testvérként és barátként« segíteni, ha ellenséges támadás fenyegeti.

Fráter György 1538 augusztus 16-án Váradról kelt levelében értesítette Ferdinándot, hogy a szultán tekintélyes sereggel Drinápolyba érkezett, ahol további hatalmas erők csatlakoznak hozzá. Megírta azt is, hogy bizalmi embereinek jelentése szerint a szultán előbb Moldvába vonul, de az a szándéka, hogy onnan Erdélybe is betör és egész Magyarországot elfoglalja. »A támadásnak az az oka, hogy János király a szultán tudta nélkül Ferdinánddal egyezséget kötött«.

Arra kérte Ferdinándot, gondoskodják kellő időben megfelelő segítség biztosításáról, »nehogy Magyarország még ezen a nyáron török uralom alá kerüljön«.

Nem hallgatta el, hogy a szultán kétszázézer főnyi sereggel jön. »Ha a moldvaiak és a hegyen túliak látják, hogy mi is jól fel vagyunk készülve – mellénk állnak«, írta.

Fráter Györgynek a bécsi állami levéltárban elfekvő levele hátlapjára a következőket jegyezte fel Ferdinánd valamelyik tanácsosa: »A fehér barátoknak azt kell válaszolni, hogy a Moldva és Erdély elleni hatalmas török támadásról szóló jelentését és e miatti segítség kérését Ő felsége megértette. Hajlandó urának annyi támogatást adni, amennyit csak lehet; amint hogy már el is rendelte kétezer spanyol s bizonyos számú német gyalogos és lovas elindítását. Erdély megtartására és védelmére Ő felsége semmit, ami lehető, nem fog elmulasztani... Ex consilio regis letzten august 38.«

A szultán kétszázézer főnyi seregével szemben kétezer spanyol zsoldos!

Még jöttek és mentek a segítségkérő levelek, biztató válaszok Fráter György és Ferdinánd között. Az ígért segítség megnőtt ötezer gyalogosra, akiket Buda védelmére küldött a római király. Majd arról írt, hogy a szomszéd fejedelmekhez fordult: adjanak a nagy veszélyben mielőbb segítséget. A szemrehányással vegyes mentegetőzés sem maradt el: ha hamarabb értesítik a török mozgólódásról, többet és gyorsabban adhatott volna ...

Bizony, ha a császár és Ferdinánd segítségével fordul meg – elveszett volna egész Magyarország!

A havasalföldi vajda meghódolt, a moldvai vajda Erdélybe menekült, a szultán bevonult Moldva fővárosába, Szucsavába – s ezzel véget is ért a hadjárat.

Mire Ferdinánd segélyhadai »nem ugyan az ígért számmal, csak háromezer spanyol és néhány zászlóalj huszár, Debrecenbe érkeztek, Szulejmán már vissza is indította táborát«.

Abban, hogy a veszély elvonult, valószínűleg része volt a megerősített erdélyi szorosoknak, az ostromra felkészült váraknak, a védekezésre elszánt egész országnak, amelyről azt írta Verancsics, hogy »nincsen senki, ki most a hitért és hazáért, a szabadságért és javaiért a törökkel szembe szállni ne merne, ne kívánna«.

De mindabból, ami történt, megmaradt az az üdvösséges tanulság, hogy a császár és Ferdinánd szerződéssel biztosított segítségére nem lehet számítani.

Minden életképes szerződésben a vállalt áldozat és a biztosított előny úgy igazodnak egymáshoz, mint két fogaskerék egymásba illő rovátkái. Mentől tökéletesebben egészítik ki egymást áldozat és előny, annál gyorsabb, annál simább a szerkezet működése.

De ha nem teljesül az ígért szolgáltatás, vagy eredménye nem az, amit a túlsó oldalon elvártak, akkor elakad vagy éppen meg sem indul a szerződéssel megvalósítani kívánt együttműködés.

Valamelyik félnek el kell kezdenie a »teljesítést«, ezzel hozza mozgásba a gépezetet. Ha ez elmarad, az egyezség megszűnik élő valóság lenni.

Nem az okmány jogi érvénye: ez a törvény szab életének határt.

Az a kísérlet, amit Fráter György számára a váradi egyezség jelentett, mindjárt a legelső – sajnos túl korán jött – próbára csődöt mondott.

Amikor a török támadás veszélyével szemben cselekedni kellett, Fráter György a váradi egyezség szellemében szint vallott, felkészült a védekezésre s el volt szánva arra, hogy a nyugatról várt segítséggel felveszi a harcot a szultánnal.

A megígért segítség azonban elmaradt s még azt a fáradságot sem vette magának senki, hogy előteremtésének félig-meddig komolyan nekifeküdjék.

Ferdinándnak nem volt sem pénze, sem katonája. Ami kevés fegyverese akadt, azt Buda védelmére szánta. Igazában csak eddig terjedt a gondja. A moldvai hadjárat idején Fráter Györgyhez küldött leveleiben majd mindig azért panaszkodott a leghosszabban, hogy János egyik-másik híve nem hagy békét az ő híveinek. Úgy látszik, ezt tartotta fontosabbnak, nem a körös védekezést.

Bécsben talán nem is igen bánták volna, ha a török legázolja Erdélyt – remélve, hogy aztán szokása szerint megint eltakarodik. Hányszor jött így, s távozott ismét, mint a fergeg? A török támadás Jánost és egész kormányzatát bizonyosan megbuktatta volna. Nem lehetetlen, hogy a rövidlátó bécsi urak arra gondoltak: így legalább ellenállás nélkül a kezükbe kerül az elpusztított ország. Nekik ez lett volna a legkényelmesebb.

A császár elérhetetlenül távol volt. A váradi béke megkötéséről még áprilisban tudomást szerzett ugyan s ahhoz Barcelonából nagy örömmel kívánt öccsének szerencsét, de a török támadás hírére azt már nem tartotta szükségesnek, hogy a »testvérévé és barátjává« fogadott Jánoson segítsen.

Ideje sem volt arra, hogy ezzel maga bajlódjék. Gondolta: ott van Ferdinánd, birkózzék meg ő a feladattal, ahogyan tud.

Már készült a kibékülés a francia királlyal, ami Károlyt mindennél jobban érdekelt.

Előállott az a furcsa helyzet, hogy a császár éppen akkor ejtette el Magyarország megsegítésének ügyét, amikor úgy látszott, mintha leginkább lett volna módjában közbelépni.

Legalább is ez volt a látszat – ami a politikában sokszor fontosabb, mint a meg nem állapítható valóság.

A császár világhatalmi állása az 1538 év első felében ismét lényegesen megjavult. Február 8-án végre létrejött a törökellenes liga: a pápa és Velence nyílt szövetezése a császárral a szultán ellen. Június 18-án Károly Nizzában tíz évre fegyverszünetet kötött a francia királlyal. Július közepén Aigues-Mortes-ban személyesen is találkozott a két nagy ellenfél. Azt lehetett remélni – sokan hitték is – hogy ezúttal Európa két legnagyobb kérdésében is megállapodtak: a vallásújítás és a török veszély elleni közös állásfoglalásban.

Mikor remélhetett volna Fráter György inkább támogatást, mint éppen most?

A váradi egyezés mégis megbukott, még mielőtt a császár Toledóban november végén ünnepélyesen megerősítette volna.

Mire a ratifikációra sor került – a veszély is elmúlt.

A kettő között ott maradt a váradi egyezés teteme.

Ettől fogva valójában egyik oldalon sem bíztak benne többé. Fráter Györgynek meg kellett tanulnia, hogy a császár és a római király segítségére még a legkedvezőbb körülmények között sem lehet építeni – de a Habsburgok hatalmát negligálni sem szabad. Az egyszer választott út fogva tartja azt, aki rálép.

A portáról értésére adták Jánosnak, hogy ha ezúttal megsza- badult a »büntetés«-től, mégis jó lesz, ha a szultán haragját megengeszteli. Az ajándéknak mindig keletje volt a portán, elsősorban a portái urak között. S ijesztgetéssel nem is volt nehéz ajándéko- kat szerezni.

A Kolozsvárra összehívott rendek a kincstárnok előterjeszté- sére elhatározták, hogy háromszázezer forintot küldenek a szultán- nak; egy harmadát János saját pénztárából fedezi.

Az engesztelésre szánt ajándék egyrészét hamarosan át is adták a portán s János követe biztosította a szultánt, hogy a hadi-készülődés nem ellene, de a moldvai vajda ellen irányult. Hitték-e, nem-e – nem fontos. A gyümölcs még nem volt érett. A szultán tudott várni, míg eljön az ideje.

A török megengesztelésének hírére Bécsben mindjárt elkedvetlenedtek. A brindisii érsek, aki mint pápai legatus Bécsben tartózkodott, 1538 november 23-án jelentette Rómába, hogy az udvarnál ismét rosszra fordult a hangulat Jánossal szemben, megint csak »vajda« a neve.

Mintha valósággal haragudtak volna azért, hogy a török el-takarodott!

Nem mindenki gondolkodott így. Mignanelli bécsi nuncius október 28-i jelentésében egyenesen hálálkodva emlegeti Jánost, akinek sikerült »jó szóval visszatartani a törököt a betöréstől«.

BÁRDOSSY LÁSZLÓ

AZ ELSŐ CSEH EMIGRÁCIÓ ÉS A MAGYAR KÉRDÉS

AZ ELSŐ CSEH EMIGRÁCIÓ politikai és propagandisztikus tevékenységének körében első helyen az osztrák-német kérdés állt, azonban ezen túlmenően a magyar probléma kellő beállítására is nagy gondot fordítottak. Miért? Mert a csehekhez és a többi középeurópai kis népekhez hasonlóan a külföld a magyarokat sem ismerte. A nyugati hatalmak csak a Habsburg birodalmat mint történelmi képződményt és hatalmi adottságot ismerték, azonban ennek belpolitikai kérdései tekintetében már teljesen járatlanok voltak és így a Monrachiában egyesült kis népek létszáma, földrajzi elhelyezkedése, politikai képességei vagy aspirációi tekintetében teljes tájékozatlanságban voltak.

A nyugati országokban tapasztalható tájékozatlanságot a cseh propaganda csakhamar hasznosította, mert felismerte, hogy ennek révén nemcsak bagatellizálhatja, de teljesen meg is hamisíthatja a dunai, de főleg a magyar problémát. Amíg azonban a német-osztrák kérdésben a bizonytalan jövőt próbálták a cseh érdekeknek megfelelően beállítani és kidomborítani, addig magyar vonatkozásban a történelmi multat igyekeztek mindenképpen szétrombolni, nehogy a szövetségesek háború utánra szóló számításaik körébe vonhassák a középeurópai térben egyszer oly nagy történelmi szerepet betöltött magyar nemzetet.

Cseh szempontból a német kérdés így teljesen más szerepet játszott, mint a magyar. Az előbbiről sokat kellett beszélni, mert a Szövetségesek szemében a középeurópai kérdés csak német kérdés volt, tehát a siker érdekében minden más problémát ezzel kellett kapcsolatba hozni. Viszont ugyanekkor a Monarchia járulékos kérdéssé süllyedt. Masaryk és Benes bíztak benne, hogy Berlin leveretése törvényszerűen maga után fogja vonni Bécs és Budapest szétválását, ami gyakorlatilag egyet jelentett a dunavölgyi magyar és osztrák vezetés megszűnésével. Eddig az időpontig teljes mértékben diszkreditálni kellett a multjánál és központi fekvésénél fogva vezető szerepre utalt magyarságot. A cseh propaganda így a magyar mult tudatos meghamisításával a magyar jövőt akarta céljai érdekében szűkebb keretek közé szorítani s ezért Magyarország lejáratása érdekében nem riadt vissza semmi hamisítástól. Idevágó adataik súlyos dokumentumok a cseh propaganda megbízhatatlanságára, lelkiismeretlenségére és teljes színvonalnélküliségére!

Ezzel magyarázható, hogy Masaryk háborús röpiratában oly kevés szó esik a magyarokról, de ha mégis esik – úgy minden esetben tévesen és igazságtalan torzítással. Pedig részletesen ismerte a magyar kérdést. Kopcsányi szlovák apának volt a gyermeke, tehát magyar állampolgárnak született. Saját bevallása szerint fiatal korában beszélte a magyar nyelvet és mint érettségiző diák

osztrák tanárait bámulatba ejtette Magyarországról való részletes tájékozottságával. Mint szociológusnak, politikusnak s részben történésznek, ismernie kellett a magyar történelmet, amely a közös királyok révén is számos esetben kapcsolatba került a cseh történelemmel. Azonban propaganda szempontjai újra erősebbek voltak reálpolitikai megfontolásainál. Nemcsak Ausztriát akarta porbadönteni, de azt a Magyarországot is, amely az elmúlt négyszáz év alatt legtöbbet harcolt a középeurópai kis népek érdekében is a germanizálás veszélye s így a német túlsúly kialakulása ellen. Pedig maga is hangoztatja, hogy a magyarok a németek ellen vannak, de ahelyett, hogy ezeket megnyerné az új európai rend számára, Szlovákia elszakításával végkép elidegeníti őket Prágától s így útját szegi a középeurópai viszonyok pacifikálásának és megszilárdulásának . . .

RÖVIDLÁTÓ PROPAGANDÁJUKBAN a cseh emigránsok a magyar történelem meghamisítását mindjárt a magyar államalapítással kezdik: „Az elszigetelt magyar nyelvnek nem ismerése – írja Masaryk – és egy nyugat felől való beható ellenőrzés lehetlensége folytán a magyarok fenntarthatják oligarchikus abszolutizmusukat és magyarosító imperializmusukat. Ezt az abszolutizmust a „magyar állameszme” címén dicsőítik; ebben a pontban megegyeznek a magyarok a porosz junkerekkel, akik viszont a porosz állam eszméjét tartják nagyra. Már Szent István király, a magyar állam megalapítója tökéletlennek mondta az oly államot, melyet csak egy nép alkot, a más népeket leigázó nemzetek államtudománya mindig és mindenütt ugyanaz. Poroszok, osztrákok, magyarok, törökök között benső megegyezés van.”

Érdekes, hogy Masaryk, a tudós szociológus, aki számos esetben megállapítja, hogy nacionalizmusról csak közel százötven éve beszélhetünk, éles ellentétbe jut a politikus Masarykkal, aki a XX. század jelenségeit a XI. század világnézetével próbálja megmagyarázni. Szent István király tényleg megtette e kijelentést fiához, Szent Imre hercegehez intézett híres intelmeiben. Azonban értelme pontosan az ellenkezője annak, amit Masaryk tudatosan neki tulajdonít. Szent István király nem idegen népeket vagy országokat akart leigázni s egy birodalomba tömöríteni, hanem éppen ellenkezőleg a magyar állam határain belül igyekezett nekik minden kedvezményt megadni. Ha ő a Masaryk által neki tulajdonított értelemben veszi kijelentését és gyakorolja politikáját, akkor ma bizonyára már nincs szlovák kérdés, mert fajmagyar pogány rokonai helyett az itt talált szláv népcsoportokat hányatta volna kardéltre.

De gyűjtsük csokorba Masaryk többi magyar ellenes megállapítását is, hogy azután egyenként szállhassunk vitába ezekkel az „átértékelt” történelmi adatokkal: „A csehek és szlovákok – írja – önállóak voltak; államjogilag a csehek még ma is önállóak és kultúra tekintetében egyáltalán nem állnak alacsonyabban, mint a németek; a szlovákok, ami a kultúrát illeti, szintén nem állnak alacsonyabban, mint az őket leigázó magyarok. Ugyanez áll a szer-

bekre és horvátokra is... Horvátország meg tudta a függetlenség bizonyos mértékét őrizni, annál súlyosabban érzi tehát a magyar elnyomást. Hasonlóképp áll a dolog az Ausztria-Magyarországban élő románokkal és olaszokkal... Szlovákia valamikor a Nagy Morva-birodalom magvát alkotta. A X. században ez a rész elszakított az anyaországtól; később, átmenetileg, politikailag ismét egyesült a testvér törzssel, sőt egyidőben önálló is volt. Kulturális tekintetben a szlovákok mindig szoros összeköttetésben maradtak a csehekkel. A magyarok kulturális tekintetben függőben voltak a szlovákoktól... A magyarok bár kultúra tekintetében gyengébbek voltak mint a szlovákok, mégsem átalították a szlovákokat rendszeresen és brutálisan magyarosítani. Ezt a magyarosítást nem a kulturális fölény készítette elő és táplálta, hanem az az államigazgatási gépezet műve volt, amely az erőszakot és a demoralizáló gazdasági előnyöket használta fel. Tudvalevő, hogy a szlovák és román területen a képviselőválasztások valóságos csatákkal szoktak végződni, melyeken a nem magyar választókat egyszerűen lelövdözték... A 18. század óta keltezzük (azonban) a csehek és szlovákok reneszanszát, mint az összes európai népek újjászületésének szerves részét. A cseh nép dacára az állandó harcoknak, melyeket a magyarok által támogatott hitszegő dinasztia ellen folytatnia kell, ma egyike a gazdaságilag és kultúráilag legelőrehaladottabbaknak... Ha a kultúra ad jogot a politikai önállóságra, amennyiben az állam igazgatása, különösen demokratikus alapokon, a lakosság bizonyos fokú műveltsége mellett könnyeben valósítható meg, akkor a csehek és szlovákok teljes joggal támaszkodhatnak erre az érvre. Műveltségük semmivel sem kisebb, mint elnyomóiké, a németeké és magyaroké... A csehek és szlovákok egyesülése tehát legitim követelés... Nyelvi ellentét nem áll fenn, minthogy minden szlovák, még a műveletlen is ért csehül és minden cseh szlovákul.”

Nézzük meg egyenként ezeket a merész állításokat: Masaryk azt mondja, hogy a csehek és szlovákok önállóak voltak. Igen! A csehekkel kapcsolatban ezt sohasem vonta kétségbe a magyar nemzet, mert történelmi téren mindig igen tájékozott volt, viszont a szlovák függetlenségről nincs tudomása. Kár, hogy a pontosabb adatokkal maga Masaryk is adós marad. Azonban, ha Szlovákia egykor független volt, akkor egyszerre megdül az ezer éves magyar elnyomás veszélye! Mi igaz tehát? Ugy látszik jobb ezt nem tisztázni. Hiszen ha Szlovákia nem volt független soha, akkor nincs történelmi alap, amire hivatkozva lehetne az északmagyarországi szlovák vármegyéket követelni. Viszont, ha Szlovákia független volt ugyanakkor, mikor a magyar királyok Középeurópa legnagyobb birodalmának urai voltak, akkor meg nem hivatkozhatnak a csehek a szláv népeket pusztító szörnyű magyar elnyomásra... Azonban hasonló a helyzet a szlovák kultúra tekintetében is: Masaryk egyszer azt mondja, hogy a szlovák és magyar kultúra egy szinten áll, majd később azt állapítja meg, hogy a magyarok kulturális téren alacsonyabban állnak, mint a szlovákok, akiktől kulturális vonatkozásban egyenesen függték. Ez az

érv azonban újra kétélű: Hiszen ha kulturális téren a csehek a németekkel, a szlovákok pedig a magyarokkal voltak egyenlők, akkor ez igazán perdöntő bizonyíték a Monarchia toleráns nemzetiségi politikájára. Ha a magyarországi ezer és az ausztriai négyszáz éves elnyomás azt eredményezte, hogy a nemzetiségek kulturális és gazdasági tekintetben is ugyanott, sőt magasabban állhattak, mint ahol az elnyomó és uralkodó nemzetek, akkor ezt különösen ma, az utódállamok húsz esztendőes kisebbségi politikája után valóságos csodának kell tartanunk, mert a háború után alakult fiatal államoknak első dolguk volt, hogy a kisebbségeket megfoszassák kulturális lehetőségeiktől, intelligenciájukat elsorvasszák, őket gazdaságilag lezüllesszék és a határaikon belül került idegen nemzetrészeket anyanyelvüktől megfosszák. Viszont, ha a szlovákok olyan magas szinten állottak, ahogy azt Masaryk hirdeti, akkor meg az érthetetlen, hogy miért kellett Szlovenszékot cseh tisztviselőkkel és tanítókkal elárasztani azon a jogcímen, hogy önmaguk nem rendelkeznek kellő számu intelligens munkaerővel? Miért kellett ugyanezen a jogcímen megtagadni a beígért szlovák és rutén autonómiát? Miért hivatkoztak a szlovák hivatalos nyelvhasználatot és felsőoktatást kívánó szlovákokkal szemben arra, hogy nyelvük minderre alkalmatlan, csak népies használatra szolgál, európai mértékkel csak a cseh nyelvet lehet mérni? És a horvát kérdés? Ez is hasonlóan homályos. Masaryk a XIII. század óta Magyarországhoz tartozó Horvátországról megállapítja, hogy megőrizte függetlenségének bizonyos mértékét. Ha megőrizte, ezt csak a túlsúlyban lévő magyarok hozzájárulásával tehette, tehát velük szemben is elesik a magyar elnyomás meséje. Döntő bizonyíték erre a horvát-magyar kiegyezés. Bár 1848-ban bécsi bujtogatásra a horvátok fegyvert fogtak a népjogokért küzdő magyar forradalom ellen s mégis, egy évvel a magyar-osztrák kiegyezés után, külön „ország” rangra emelkedve olyan tág autonómiát kapnak, amelyhez hasonlót a délszláv testvérenemzettől, a szerbektől sem sikerült kivívniok. Az elszakított területi magyarság boldog lett volna, ha ily tág körü szabadságot kap, pedig Magyarországot minderre nemzetközi szerződések nem kötelezték úgy, mint a cseh államot a rutén és a román államot a székely autonómia megadása tekintetében... De egy lépéssel újra menjünk tovább: Masaryk azt állítja, hogy a cseh és szlovák nép a magyar honfoglalást követőleg is élt közös államban és egyesült egymással. Mikor? Az adatokkal újra adós marad, mert nem akarja bevallani, hogy ez a testvéri „egyesülés” igen különös formák között folyt le. A katolikus hitéhez hasonlóan maradt szlovák nép rengeteget szenvedett Husz János magyar területre is bebetörő hordáitól, akik az útjukba eső falvakat és városokat felégetve, lakóit elüldözve és leöldösve, valóságos sivataggá változtatták a virágzó Felvidéket. De ki-méletesebb eszközökkel hasonlított ehhez Prága 1918 utáni szlovenszékói gazdaságpolitikája is. A magyar uralom alatt keletkezett felvidéki nehézipart – hogy ne támasszon versenyt a cseh és morva gyáraknak – leszerelték. Míg 1918-ban 3126 nagyobb ipartelepe volt Szlovenszékónak, addig ez a szám 1938-ban már az ezret

is alig érte el. Szlovákiában nagyobbak voltak az adók és a vasuti tarifa is, mint a cseh és morva területen, de ugyanekkor még relative is sokkal kisebb a beruházásokban való részesedés, miáltal a csehek húsz éves uralmuk alatt, nem kevesebb, mint 24 milliárd cseh koronát vontak el ettől a mezőgazdasági tekintetben amúgy is szegény vidéktől... És a magyarosítás? Csak egy tekintetet kell vetni Magyarország néprajzi térképére vágy az idevágó statisztikákra s máris meggyőződhetünk ennek mértékéről. A szlovák nép, mely kezdetben csak a legészakibb vármegyét lakta, lassan kezdett lejjebb is húzódni s lassanként elfoglalni a törökök és németek elleni harcban elhullott magyarság helyét. Régi magyar városok, községek s vidékek lettek szlovákká s így a szlovákság nemcsak számban, de vagyonban is gyarapodott s magyar oltalom alatt ki tudta fejleszteni hiányzó középosztályát.

TERMÉSZETES, hogy mindezekkel a meggondolásokkal a cseh propaganda nem akar számolni. Fő szempont: a Monarchia és külön a magyar nép politikai hitelének teljes lerontása. Mivel azonban Kossuth világhírneve mégis csak a külföld emlékezetében maradt, hogy a germanizáló törekvésekkel Magyarország többször szembeszállt, Masaryk arra is gondol, hogy Kossuth politikai elképzeléseit is befeketyítse, nehogy a Monarchia megdülte után a Szövetségesek esetleg a kiegyezést elutasító és függetlenségi álláspontot valló republikánus magyar pártokkal találjanak kapcsolatot. „Mind a mai napig – írja – a magyarok az 1848-iki politikai forradalomból és különösen Kossuth nevéből élnek; és mégis már akkor is elnyomták a magyarok az ország más népeit. A magyarokról szóló jellemzésében nagyon jól határozta ezt meg Cavour, amikor azt mondotta, hogy a magyarok küzdenek bár a saját szabadságukért, de nem engedik érvényesülni a mások szabadságát. A magyar állam nélkülözi a mélyebb kultúrát és a magyar nép semmiben sem áll föllette az elnyomott szlovákoknak; ellenkezőleg, a magyar nyelv azt mutatja, hogy a magyarok a szlovákoktól a gazdasági élet, az adminisztráció és a kultúra területén igen sok kifejezést vettek át... A magyar igen arisztokratikus nép, amelyben az igen nagyszámú nemesei és nagybirtokosai a tőkével szövetkezve erőszakkal tartják fenn hatalmukat. Ezek a kizsákmányolók jó vonatkozásokat tartanak fenn a külfölddel és értik a módját, hogyan lehet a külföldet a dolgok valódi tényállását illetően tájékoztatatlanságban hagyni.”

Nézzünk ismét szembe Masaryk vádjaival: 1844-ig a magyarországi hivatalos nyelv a latin volt, tehát ha ennek a domináló „nemesi nyelvezetnek” elsőbbsége következtében nemcsak a szlovák, román, szerb nyelvet nem használták, de magának az uralkodó nemzetnek a magyarnak nyelvét is mellőzték. Viszont 1844. után, mikor ezer év folyamán először jelent meg Magyarországon a nemzetiségi kérdés, hogy lehetett várni a jobbágyfelszabadító reformokat követelő és a dinasztiaival merev ellentétbe kerülő magyar nemzetből, hogy forradalmának küszöbén 3–4 év alatt minden részletében megold egy olyan teljesen új és ismeretlen kérdést, amelyet még

ma – száz év múltán! – sem tudtak nyugvó pontra juttatni, pedig érdekében jóformán az egész világ összefogott, mikor létrehívták a nemzetközi kisebbségi jogvédelem rendszerét. Ellenben a múlt század negyvenes éveinek reform törvényhozása hallatlan nagy méltányosságról és megértésről tett tanúságot, mikor a rendi átalakulás során nem kutatta a felszabadított és földtulajdonhoz juttatott jobbágyok nemzetiségét, s így számos eddig magyar nemesi kézben lévő birtok nemzetiségi vagyonná változtatott. A pusztán nemzetiségi szempontból végrehajtott birtokelkobzások, kisajátítások és földreformok „kisentente rendszere” mindenkor ismeretlen volt a magyar törvényhozás előtt. Gazdasági és magánjogi tekintetben soha nem volt különbség uralkodó nemzet és kisebbségi között, amint ezt nemrégén a magyarországi német kisebbség vezetői is elismerték. Hogy viszont az 1848-iki forradalom folyamán a magyarok a horvátok, szerbek és románok ellen fordultak, az mindennel magyarázható, csak mai értelemben vett kisebbségi elfogultsággal nem. Hiszen ezeket a nemzetiségeket a reakciós bécsi kamarilla bújtotta fel a magyar forradalom ellen, mert félt, hogy a demokratikus magyar revolúció hullámai osztrák földre is átcsapnak. A magyarság védekezett velük szemben és védte ezáltal forradalmi vívmányait is. Ha a nagy francia forradalom idején valamelyik francia tartomány – Provence vagy Bretagne – az ország ellen törő reakciós seregekkel tart, a konvent pillanatig sem gondolkozott volna, hogy megtorolja a népjogok ily csalárd elárulását. A magyar forradalom sem tehetett másképp. Nem követhetett el árulást saját népe és a világot újból erjedésbe hozott demokratikus gondolat ellen azért, mert – pár határvidéket sikerült Bécsnek a reakció ügyének megnyerni. Nagyobb eszmék és nagyobb érdekek állottak akkor egymással szemben. Az általános emberi haladás európai szempontjaival szemben a reakció vicinális méretű erőlködéseinek még akkor is háttérbe kellett szorulnia, ha ezek látszólag a kisebbségi igények formájában jelentkeztek is!

És végül, ami a nyelvkérdést illeti, erre is kézenfekvő a felelet: A magyar nép tényleg vett át egyes szavakat a szláv nyelvből. De nemcsak ebből, hanem mindazoknak a népeknek nyelvéből, amelyekkel történelmi fejlődése folyamán érintkezett. Az Ázsiából származó magyarság szókincséből mutatta ki a nyelvtudomány vándorlásának irányát, mert az általa régebbi helyén nem ismert természeti jelenségek vagy nem használt tárgyak és intézmények nevét alkalomszerűen kölcsönözte azoktól a népektől, amelyekkel hosszabb vagy rövidebb időre kapcsolatba került. A finn-ugor, töröktár, vagy akár óbolgár szavak mellett így kerültek szláv szavak is a magyar nyelvbe. S hogy éppen egyes gazdasági vagy adminisztrációs fogalmakat jelölők? Ez egészen természetes. A nomád élethez szokott magyarság csak jelenlegi hazája területén szakított régi életmódjával s tért át az állattenyésztésről a földművelésre, valamint a vándorlásról a helyhez kötött, állandó jellegű közösségi szervezet kialakítására. Tanítói e téren az itt talált szláv törzsek is voltak, tehát mi sem természetesebb, hogy néhány – eddig ismeretlen – fogalom megnevezését e népektől kölcsönözte.

Ma már valamennyi európai nyelv kevert, ha eszerint az elmélet szerint boncolnánk az annyira kevert nyugati nyelveket, igen nagy területektől lehetne megfosztani a ma már nemzetileg egységes nagy nyugati államokat is. Ezek az érvek azonban annyira felületesek, hogy egy komoly igényekkel fellépő politikai munkának nem is lett volna szabad rájuk hivatkozni.

IMEEZ AZ A KÉP nagy vonásaiban, amelyet Masaryk Magyarországáról a külföld elé tár. Rendszeresen nem akar e témával foglalkozni, de más kérdések kapcsán is vissza-visszatér e problémára s ahol csak teheti újból lefarag a magyar történelem tartópilléreiből egy-egy darabot.

Érdemes azonban megfigyelni azt is, hogy ítéli meg Masaryk a magyarok törökök elleni harcát, a lengyel-magyar barátságot, az osztrák-magyar kiegyezést, a szerb-magyar vámháborút, az 1871-iki francia-porosz konfliktust, a bűvárhajó küzdelmet és az ezeréves szlovák elnyomás történetét!? Természetesen úgy, hogy mindebből a csehekre nézve legkedvezőbb s ugyanakkor pedig a magyarokra a legkedvezőtlenebb következtetéseket lehessen levonni. Mikor arról ír, hogy a török veszély hatása alatt a XVI. században a magyar, német és cseh királyi méltóság egy személyben egyesült, fejtegetéseit így folytatja: „Ki kell . . . emelni, hogy Magyarország 1526-ban a török zsákmánya lett. Tulajdonképpen csak Szlovákia maradt szabad és így ő szerepelt az unióban. Magyarországot csak Csehország és Ausztria együttes erőfeszítéseivel lehetett közel kétszáz éves harc után a törököktől visszafoglalni.” És a lengyel-magyar barátság?: „Van egy lengyel-magyar közmondás – írja – a magyarok és lengyelek barátságáról, de azok a magyarok, akik ebben a közmondásban szerepelnek, tulajdonképpen szlovákok – így világosított fel engem egy lengyel(?) történész. Az említett történést (vajjon hogy hívják?) figyelmeztetett arra, hogy a lengyel és a magyar seregeknek a múltban való közös működéséről szóló jelentésekben sehol sincs szó tolmácsokról, pedig ezekről biztosan szó lenne, ha ezek a magyar seregek csak magyarokból álltak volna.” S ő, aki felekezeti nemcsak közönyös, de a római Egyházzal szemben határozottan ellenséges, jól rendezett műveltségű, taktikailag képes a török szövetség ellen: „A németek csakúgy, mint a mongol magyarok, még a kereszténység ős elleniségével, a törökkel is kibékültek és egyesültek a szlávok ellen. Ebben a háborúban az elporoszított Németország, Ausztria-Magyarország és Törökország egy nagy, Európa ellen irányult ligát, egy nemzetellenes, antidemokratikus, dinasztikus, hódításra éhes ligát alkotnak.”

Valóban csodálatos, hogy Masaryk a prágai egyetem tudós professzora, a középeurópai kérdés nagy szakértője nem félti tudományos hírnevét ezektől a megállapításoktól! De az is csodálatos, hogy azok a nyugati politikai és tudományos körök, amelyek a cseh emigráció terveinek fedezésére vállalkoznak, nem akarnak mélyebben e problémákba tekinteni s egyáltalán nem kíváncsiak Szlovákia önállóságának pontosabb idejére, a független Szlovákiát

statuáló történelmi okmányokra s főleg azoknak a vezető szlovák államférfiaknak a nevére, akik ezekben a nehéz történelmi időkben a szlovák népet állítólag vezették. De az is csodálatos, hogy az a Masaryk, aki olyan jól ismeri hazája és Középeurópa történetét, nem akar tudni a lengyel és magyar nemesség közös nyelvéről, a latinról, elfeledkeznek a közös magyar-lengyel királyokról, a magyar szabadságharc lengyel tábornokairól, ifjabb Andrássy Gyula lengyel-magyar-osztrák trialista tervéről, a csehektől és németektől hosszú időn át magára hagyott magyarok törökök elleni harcairól, s a bécsi katonai körök rettentő mulasztásairól, mikor a magyarságot a török túlerő prédájául dobták. A magyar nemzet, míg a félhold valóban fenyegette a keresztény civilizációt, egykori létszámának majdnem kétharmadával rőtta le véradóját a közönyös Európával szemben s Magyarország több mint ezeréves léte alatt egyetlen egyszer sem fogott fegyvert a szomszédos lengyel nemzet ellen. Vajjon a világháborús példák nyomán dolgozó cseh propaganda jelenleg is számon kéri a Szövetségesektől a keresztény öntudatot sértő török szövetséget? Vajjon a közös lengyel-csehszáv szolidaritás bizonyosságaképp hivatkoznak-e 1920-as magatartásukra, mikor nemcsak a magyar csapatokat, de még a magyar löszert sem engedték át az oroszoktól szorongatott lengyelekhez? Hiszen elvették a lengyel tescheni vidéket és a rutén kárpátaljára csak azért tartottak igényt, hogy ezt egykor a Lengyelország romjaiból újból megnagyobbodó Oroszországnak adhassák át. Valóban csak a történelem vak szeszélyével magyarázható, hogy ehhez a tervhez az oroszokat 1939-ben a német együttműködés juttatta közelebb, holott Csehszlovákia az elmúlt húsz évben mindenkor készen állt arra, hogy ebben segítségére legyen az újból megizmosodó moszkvai nagy hatalomnak.

Masaryk azonban a magyarok legnagyobb bűnének mégis az osztrák-magyar kiegyezést tekinti. Miért? Mert ez tette lehetővé a Habsburg birodalom további fenntartását, a magyar és német vezetőszerp biztosítását s annak a nagy hatalmi keretnek megőrzését, amelyet a Szövetségesek is oly hosszú időn át az európai egyensúly nélkülözhetetlen alkatelemének tekintettek. „A dualizmus 1867-ben való megteremtése – írja – megtanította Palackyt arra, hogy Ausztriától igazságot várni nem lehet . . . Az (1848-as) forradalom leverése után a Bach-féle abszolutizmus ismét bevezette a centralizmust. Az alkotmányos korszak kezdetén, amelyet az 1859-iki vereség kényszerített ki, Ferenc József a centralisztikus és föderalisztikus politika között ingadozott, azonban mindinkább a centralizmushoz húzott . . . 1861-ben azt ígérte a cseheknek, – akikkel a németek is egy úton jártak, – hogy cseh királlyá fogja koronáztatni magát, a szlovákok egy deputációjának pedig szabadságot és támogatást ígért a magyarokkal szemben. Az ígéretek azonban nem tartotta meg. De az 1866-iki vereség engedményekre kényszerítette; természetesen olyan engedményekre, amelyek minél kevésbé gyengítsék az abszolutizmust. 1867-ben a császár kiegyezett Magyarországgal, tulajdonképpen az uralkodó magyar osztrállyal és pedig oly módon, hogy Ausztriában a németeknek, Ma-

gyarországon pedig a magyaroknak engedte át a főhatalmat a többi népek felett. De a csehek ismert passzív ellenzékiességükkel megkezdték alkotmányküzdelmüket a központi parlament bojkottálására. Ferenc József császár személyesen is beleegyezett a harcba és megkísérelte, hogy erőszakkal és a legdurvább jogsértésekkel le törje az ellenállást; de hiába! Ezért aztán kísérletet tett a Csehországgal való kiegyezésre. Két leiratot intézett a cseh tartománygyűléshez, melyekben ünnepélyesen megígérte, hogy cseh királlyá fogja koronáztatni magát és elismerte a cseh állam történelmi jogát. De a magyarok és a poroszok(?), amint ezt legutóbb Esterházy magyar miniszterelnök is megerősítette, meghiusították ezt a kiegyezést. A cseh nép erre megújította a Bécs elleni harcot, mely 1879-ben kompromisszummal végződött. Ekkor a cseheknek engedményeket biztosítottak kulturális és nemzeti téren (pl. egyetem), az államjogi kérdés azonban megoldatlan maradt; emiatt viszont a csehek továbbra sem ismerték el a centralisztikus osztrák alkotmányt és a központi parlament munkájában csak államjogi fenntartással vettek részt. Ez a dolgok állása még ma is. Ausztria, mely a dualizmus által Ausztria-Magyarország lett, maga a szervezett erőszak, melyet Ausztriában az osztrák, Magyarországon a magyar kisebbség gyakorol. Államjogilag a dualizmus illoyalítás s egyenesen a dinasztia összeesküvése a németekkel és a magyarokkal a csehek ellen. Ausztria nemcsak a Magyarországgal való unió, de eme két államnak a cseh állammal való uniója által is keletkezett; jogilag a cseheknek semmivel sincs kevesebb igényük az önállóságra, mint a magyaroknak. Ellenkezőleg: még több. Mert 1526-ban, mikor Csehország Ausztriával megegyezett, Magyarország – mint erről már szó volt – török fennhatóság alatt állt, csak Szlovákia volt szabad . . . A cseheknek, szlovákoknak, osztrákoknak pénzzel és vérrel kellett felszabadítani a többi Magyarországot, a tulajdonképpen magyarok által lakottat, mely csak a XIX. század második felében lett gazdaságilag erősebb és befolyásosabb . . . Ausztria centralisztikus alkotmányát és a dualizmust a cseh nép jogilag sohasem ismerte el; éppen ebben áll Csehország harca a Habsburgok és Ausztria ellen . . . A Habsburgokat 1526-ban a cseh nép választotta királyukká; a cseh népnek tehát teljes joga van arra, hogy a Habsburgokat a jövőben el ne ismerje, mert a nemzetnek tartozó hűséget megszegték . . . Ezért áll a cseh nép 1849 óta szakadatlan harcban mindazon országokkal és népekkel (németekkel és magyarokkal), akik a csehek ellen a koronával esküdtek össze. A cseh nép sohasem helyeselte azt a szerepet, melyet a Habsburgok 1866 óta, mint Berlin cselédei vállaltak. Ünnepélyes módon kinyilvánították a csehek 1870-ben a maguk álláspontját a fenyegető poroszországgal szemben, amikor – mint egyetlenek az összes népek között – a prágai tartománygyűlésen tiltakozást jelentettek be Elzász-Lotharingiának Franciaországtól való elszakítása ellen.”

Mivel ma már a kettős Monarchia valóban csak történeti emlék, főleges Masaryk közjogi tévedéseivel és ferdítéseivel szembe szállni. Elég, ha rámutatunk arra, hogy a Ferenc Józsefnél járó szlovák deputáció is csak külön szlovák kerület felállítását kérte,

de sem Magyarországtól elszakadni, sem Csehországhoz csatlakozni nem akart s hogy a dinasztia, mikor a szerencsétlen porosz és olasz hadjáratok miatt a birodalom helyzete megrendült, azért békült ki elsőnek a magyar és nem a cseh nemzettel, mert a magyarok az elmúlt négyszáz év alatt minden kedvező alkalommal fegyvert fogtak függetlenségük megőrzésére, 1848 után megtagadtak minden együttműködést a centralizáló osztrák hatóságokkal és egyértelműen utasítottak el minden olyan megoldási kísérletet, amely nem volt hajlandó a magyarság teljes függetlenségét elismerni. Nem fondorlat és „összeesküvés” tehát, ha a történelem egy ilyen népnek előbb hozza meg szabadságát, mint egy olyan másíknak, amely háromszáz éven át nem mer a végső következtetések levonásáig elmenni.

Az osztrák-magyar kiegyezésből azonban nem ezek a „belső”, hanem sokkal inkább a külpolitikai problémák érdekelték a Szövetségeseket. Ezt maga Masaryk is felismerte s ezért igyekezett a kettős Monarchiát a német szövetség keretébe állítva a mindenkori pángermán érdekek akaratonlküli eszközévé alacsonyítani. Vajjon – éppen a Szövetségesek szempontjából – indokolt és helyes volt ez az álláspont? Hiszen az Ausztriát szlavizálni szándékozó Hohenwart-féle irányzattal szemben id. Andrassy Gyula nem azért szállt szembe, mintha gyűlölettel viseltetett volna a cseh nép iránt, hanem azért, mert a pánszláv túlkapások miatt védekezni akart az akár közvetlen, akár közvetett orosz befolyás kiterjesztése ellen s meg akarta őrizni a Monarchia egységét. Ő a kiegyezést – mint kiváló balkáni szakértő – nem a nagy, hanem éppen a kis népek védelmére hívta létre, amit bizonyított dunavölgyi politikája is, amikor a török uralom alól felszabaduló apró államok függetlenségének elismertetésére és megszilárdítására törekedett. Andrassy már hetven évvel ezelőtt tisztában volt azzal, hogy a kelet európai kis népek függetlenségüket csak úgy őrizhetik meg, ha sem a német, sem az orosz nagyhatalom nem emelkedik döntő túlsúlyra. A német túlsúly kialakulását megakadályozta azzal, hogy a kiegyezéssel megszilárdította a dunai Habsburg nagyhatalmat s így állandósította a német nép két államban való megoszlását, viszont a pánszláv-orosz veszélyt éppen a német szövetséggel igyekezett ellensúlyozni, mert állandóan félt a német és orosz császári házak feleledő szövetségétől. A Monarchia „pángermán” politikája tehát éppen azért volt német beállítottságú, mert csak ezzel a szövetséggel lehetett megakadályozni a nagynémet egység és annak a Bismarck által is helyeselt német-orosz barátságának kialakulását, amely úgy Potsdamban, mint a Carskoje Selo-ban igen népszerű volt s amelynek 1939. évi későbbi megvalósulása csakugyan lehetővé tette ideiglenesen „Zwischen-europe” megosztását és érdekzónákra vagy életterekre való elkülönítését.

Hogy Masaryk mennyire nem tudja és nem akarja meglátni a kettős Monarchia történelmi küldetésének ezt a mélyebb értelmét s hogy minden reálpolitikai szempontot mennyire csak a felszínes propagandának rendel alá, ezt bizonyítják ama sorai is, amelyeket Elzász-Lotharingia elszakítása elleni cseh tiltakozásról ír . . . Bár

Masaryk a felszólaló és tiltakozó képviselők nevével és politikai pártállásával adós marad, pontosabb adatok hiányában elhihetjük neki, hogy ez az óvás megtörtént. Hogy azonban nem egyedüli volt, erről tanúskodnak az 1869–72. évi magyar országgyűlési naplók és nyomtatványok is!

Az akkori történelmi és politikai helyzet pontos ismeretében azonban nagyon nehéz lenne a cseh tiltakozást dinasztia vagy osztrák-német ellenes megnyilatkozásnak feltüntetni. Sőt! A porosz-francia háború ügyében 1870 július 18-án tartott koronatanácson Albrecht főherceg és Beust miniszterelnök a beavatkozás mellett foglalt állást, mert az 1866-iki vesztés porosz-osztrák háború megtorlására és Bécs vezető szerepének visszaállítására elérkezettnek látták az időt. Ferenc József császár érzelmileg szintén osztrák tanácsadóit támogatta s így érthető, hogy Andrássy Gyulának és Tisza Kálmánnak mily nagy megerőltetésébe került, míg érvényesíteni tudták semlegességi nézetüket. A dinasztiaival nyíltan ellen-szervező magyar ellenzék, mikor tiltakozott Elzász-Lotharingia elszakítása ellen, belpolitikai célzattal tüntetni akart a polgári szabadság klasszikus földje, Franciaország mellett. A csehek azonban, kiket a porosz és osztrák veszély egyformán fenyegetett, dinasztikus szempontból a legloyalisabban viselkedtek akkor, mikor elítélték Berlin lépését s így magukévá tették az udvari körök és a császár revans-eszméjét. Prága ezúttal is hű maradt Bécshez, sőt ragaszkodásban a magyar kormányt is felülmultha, tehát ez alkalommal sokkal inkább a bécsi udvar mellett, mint a német gondolat ellen tiltakozott. Ekkor a csehek még különbséget tettek osztrák és porosz németek között, amit bizonyítanak Masaryk vallomásai is, aki elmeséli, hogy az 1866-os porosz-osztrák háborúban a brünni gimnázium cseh tanulói – magát is beleértve – mind önkéntesen akartak hadba vonulni a poroszok ellen, de a háború gyors befejezése ezt a tervet meghiusította. Bár az 1930-as évek elején – vagyis több, mint hatvan évvel később – ehhez hozzáfűzi: „A poroszok ellen – ez nem jelentette, hogy egyenesen Ausztriáért” – azonban, mivel akkor a poroszok – amint erről „Új Európa” című könyvében ugyancsak megemlékezik – Csehországnak függetlensége visszaállítására ígéretet tettek, nyilvánvaló, hogy a cseh nép ragaszkodása és dinasztia-hűsége kapott spontán megnyilatkozást a poroszok elleni állásfoglalásban ...

A cseheket politikai éleslátás azonban ebben az esetben sem jellemezte. Andrássy ugyanis nem porosz szimpátiából, hanem igen komoly reálpolitikai okokból döntött a semlegességi politika fenntartása mellett. Ugyanazok a szempontok vezérelték itt is, mint a kiegyezésnél. A Balkán-félszigeten terjedő orosz befolyás miatt – ami harapófogóba látszott szorítani a Monarchiát – a Birodalom hátát biztosítani szerette volna a német szövetséggel s így lassan felszámolni a Monarchia létét közvetlen fenyegető orosz-német kapcsolatokat is. Terve bevált: Bécs tapintatos magatartása tette lehetővé később a német-magyar-osztrák szövetség kialakulását. De emellett egy be nem vallható s nyíltan nem hangoztatható másik megfontolás is vezette, s ez még majdnem jelentősebb volt: Ha a

porosz-francia háborúba a Monarchia beavatkozik és mégis Berlin lenne a győztes, akkor ez törvénytörően maga után vonta volna a Habsburg-birodalom teljes felszámolását és az orosz-német érdekerületek kijelölését . . . Ha viszont ebből a háborúból Ausztria került volna ki győztesen, akkor a Monarchia jelentős újabb német területekkel bővült volna, amivel így nemcsak a kiegyezést kiero-szakoló – s Ausztriára múltjához viszonyítva kevésbé kedvező – helyzet változott volna meg, hanem számolni kellett azzal is, hogy a német elem felszaporodása következtében Bécs ismét feleleveníti nagynémet tradícióit, ő áll a német egységesülési mozgalom élére s így a túlnyomó német erővel nemcsak megakadályozni igyekszik majd a birodalom többi népeinek érvényesülését, de esetleg megjavult hatalmi helyzetét ismét ezek teljes elnyomására és germanizálására használja fel. Andrássy sok nyugati és kisentente politikus megcségyenítően már akkor felismerte, hogy a nagynémet eszme nem a Habsburgok, nem a Hohenzollernek, nem Bécs vagy Berlin privilégiuma, hanem a korszak és a német nép adottsága, amely ha megerősödik és közös keretben egyesül, maximálisra felduzzadt teljesítőképességét úgy a régi, mint az új császárvárosból egyaránt gyakorolhatja. Erre a célra akkor még a katolikus Habsburgok éppen úgy alkalmasok lettek volna, mint a protestáns Hohenzollernek. A szám, mennyiség, tömegelő, a közös állami élet nyújtotta hatalmi lehetőségek voltak a fontosak s mivel e szempontból a legnagyobb akadályt a Monarchia jelentette, ez német szövetsége mellett is lényegileg messzebb járt a berlini nagynémet tervektől, mint az a kimondottan német ellenes Kisentente, de főleg Csehország, amely jelszavakkal, fikciókkal és jogi érvekkel hadakozott a történelem vastörvényeivel szemben, mikor Középeurópa ellenséges atomizálása révén szabad prédának dobta e területet a vetélkedő nagyhatalmak elé . . .

Masaryk azonban ezekkel a falsumokkal sem éri be. Bár nyilvánvalóan tud Bismarck autarkiai vámpolitikájáról, a Németországból kiszorult magyar agrár-export következtében kitört szerb-magyar vámháború ódiomát Budapestre hárítja, sőt a Szövetségesek és az Egyesült Államok előtt annyira gyűlöletes bűvárhajóharc felelősségét is igyekszik Bécsre és Budapestre tolni. „Ausztria-Magyarországnak – írja – nemcsak a háború előidőzésében, de vezetésének módjában is jelentékeny a része. Így például hitelt érdemlően állítják, hogy nem Tirpitz, hanem Burián hatott oda, hogy a két hatalom a kímélet nélküli bűvárhajóharc mellett döntött. Burián . . . azt remélte, hogy ezzel meg lehet menteni a megvert Ausztriát.” Ma már – a nyilvánosságra került dokumentumok szerint – közzismert, hogy a magyar és osztrák államférfiak az amerikai beavatkozás veszélye miatt kezdettől elleneztek a bűvárhajóharcot, azonban a német hadvezetőség kész helyzet elé állította szövetségését s így a Monarchia két ingatag háborús cseh külügyminisztere – Czernin és Burián – ezúttal is óvakodott az energikusabb fellépéstől . . .

ÉS LEGVÉGÜL MÉG EGY: vajjon mennyiben lehet igaz az ezeréves magyar elnyomás tétele?

Szóljon mindenk előtt Masaryk: „A háború és a helyes békekötés szempontjából – írja – nagyon fontos, hogy a nemzetiségi elvet kellőképpen tisztázzuk. A nemzetiségi elv Európában a tizennyolcadik század óta szerzett magának érvényt és pedig nemcsak politikai és szociális, hanem filozófiai téren is, az irodalomban, a művészetben és az egész életben . . . A francia forradalommal egyidejűleg a csehek és szlovákok, a magyarok, jugoszlávok és általában Ausztria, Oroszország, Német- és Olaszország összes népeinek nemzeti ébredését jegyezték fel a történetírók. A nemzeti individualizáció eme folyamata oly hatalmas, hogy a szlovák, kisorosz, a provancali és más dialektusok és nyelvek, amelyeket eddig irodalmilag nem műveltek, önállósulásra törekszenek. A flamand, norvég, ír és más nemzeti kérdések ebből az időből származnak . . . A nemzetiség új, modern elv. A középkorban Európát az egyház, a császárság és az államok szervezték. A társadalom szervezete teokratikus volt és nagyrészt ma is az. Az ókorban sem igen ismerték a nemzetiségi elvet . . . Csak itt-ott jutott a nemzetiség eszméje erősebb öntudatra, azonban tudatos nemzetiségi elv nem létezett. Ebből lehet magyarázni az európai térkép kaleidoszkópszerű voltát a középkorban egészen a XVIII-ik századig . . . A jelenlegi államok eredetileg katonai és egyházi szervezetből fejlődtek ki; mint egy-egy dinasztia állama és egy-egy társadalmi osztály – nemesi plutokrácia – szervezete nem törődtek a nemzeti különbségekkel, ennél fogva ezek az államok kevert nemzetiségűek . . . A nemzetiségi elv aránylag új és az állam elvével szemben keletkezett . . . (Ma) Európában kétszer annyi a nemzet, mint az állam. Az etnografusok és nyelvészek (azonban) nem egyeznek meg a külön nemzetek számának megállapításában . . . A problémák még nincsenek eléggé tisztázva, ennél fogva nincs még egységes statisztikánk. Csak megközelítőleg mondhatjuk, hogy Európában hetven nép és nyelv – nem dialektus – él.”

Ime, ha elméleti fejtegetésekről van szó, Masaryk igen jó történetismerőnek bizonyul. Megállapítja, hogy a nemzeti elv Középeurópában csak a francia forradalom után indult el hódító körúttátra mind a magyarok és csehek, mind szlovákok között. Sok más kis és elmaradt nép nyelve között a szlovák is ekkor kezdett öntudatosulni és irodalmi igényeket táplálni. A régi dinasztikus, rendi és teoretikus szellemű államok a nemzeti kérdést nem ismerték s ezzel magyarázható, hogy egyazon nyelvet beszélő nemzetrészek is gyakran kerültek egymással szemben. A nemzeti elv aránylag rövid múltja indokolja, hogy alapvető fogalmait a tudomány sem tudta tisztázni s így statisztikailag sem állapítható meg – írja a világháború alatt! –, hogy tulajdonképpen hány nyelv és nép él a kontinensen . . . Tehát: mivel a tizennyolcadik század végéig nem a nemzeti szempont irányította az állami életet, mindeztől nem lehetett nemzeti elnyomás sem. A nemzeti elnyomásnak mindenkor előfeltétele a nemzeti öntudat és nemzeti eszme. Magyarországon azonban nemcsak elvi, hanem gyakorlati nehézségekbe is

ütközött az elnyomás, mert – Magyarország is a Bécs által elnyomott országok közé tartozott. Ezt maga Masaryk szintén beismeri: „Igaz – írja, – hogy a török veszedelem uniót létesített 1526-ban Ausztria, Csehország és Magyarország között; de épp oly igaz, hogy az osztrák Habsburgok mihamar visszaéltek az unióval és elnyomták Csehországot és Magyarországot.” Majd a kiegyezésről szólva: „A magyarok, akiket a meggyengített Habsburg-ház *ismét* kegyeibe fogadott, sőt kedvükért Ausztriát dualisztikus monarchiává alakította át, 1867 után szintén vállalták a Németországtól rájuk rótt szerepet, úgy, hogy Poroszországnak ilyen módon az egész ötvenmilliósi monarchia rendelkezésére állott.”

Magyarország így nemcsak azért nem tudta elnyomni nemzetiségeit s közöttük a szlovákokat is, mert a többi európai államhoz hasonlóan a XVIII. századig nem ismerte a modern értelemben vett nemzeti eszmét, hanem azért is, mert önmaga is a németektől s törököktől hosszú időn keresztül el volt nyomva. Még Mária Terézia is, aki trónját nagyrészt a magyaroknak köszönhette, az örökös tartományokat – Ausztriát és Csehországot – iparosította Magyarország rovására. Mikor nyomhatta volna el tehát a magyar nemzet nemzetiségeit? A patrimoniális katolikus királyság nem ismert nemzetiségeket, csak osztályokat. A hitújítás mozgalmának elterjedése előtt Magyarország 1526-ban a török zsákmánya lett s belőle csak északi csücske maradt meg a Habsburgok kezén. Ettől kezdve hol török, hol német hadak dúlták az országot egész a török kiűzéséig, ami véglegesen csak a XVIII. században következett be. II. József császár már meg sem koronáztatja magát és germanizálni akarja az egész birodalmat, kíméletlenül szembe szállva a magyarok minden rendi vagy nemzeti követelésével. Centralizáció felé hajló utódai is mellőzik a magyar kívánságokat s így csak 1844-ben sikerül a magyar országgyűlésnek a latin nyelv helyett a magyart tenni meg hivatalos nyelvvé. 1849-ben viszont már beköszöntött újra a közel két évtizedig tartó újabb elnyomás, amikor ismét a magyar lett hazájában a legelnyomottabb elem. Az ezeréves elnyomásból így maximálisan és legrosszabb esetben is csak az 1867-től 1918-ig terjedő időszak maradhat meg, vagyis kerek számban összesen ötven év! Ha ezalatt az idő alatt a magyarországi kisebbségeket érte is alkotmányjogi vagy közigazgatási sérelem, viszont a nemzeti szempontokat negligáló, liberális hivatalos politika következtében gazdaságilag annyira megizmosodtak, hogy nemcsak számban, földbirtokszerzésben, valamint ipari és kereskedelmi téren törhettek előre, hanem kulturális vonatkozásban is, aminek eredményeként úgy román, mint szerb részről magyar területről indult el az öntudatraébredési és egyesülési mozgalom; hiszen az itt élő nemzetrészek műveltebbek és vagyonosabbak voltak, mint maguk az anyaországiak. Ha pedig végül elfogadjuk Masaryk és Benes tételét, hogy a Habsburg-birodalom a német egység megvalósulásától kezdve függetlenségét teljesen elvesztette s olyan politikát volt kénytelen űzni, amelyet számára „Berlin előírt” – akkor éppen cseh részről nyert cáfolatot teljes terjedelmében az ezeréves magyar elnyomás meséje . . .

MIÉRT KELLETT ezeket a ma már jórészt idejét múlt s így csak elméleti jelentőségű kérdéseket újra felvetni és megvitatni? Talán a múlt igazolása és restaurálása céljából? Távolról sem! Az egyikre nincs szükségünk, mert ezt elvégezte helyettünk a történelem, a másikra pedig nem törekedhetünk, mert a világ nem ismeri a megállást vagy visszatérést. Ami 1918-ban vagy még az Anschluss előtt is reális anyaga volt a napi politikának, az időközben pusztán történelmi emlékké vált, amelyből hiányzik az élet dinamikája, az erők kényszere, a pillanat időszerűsége – vagyis mindazok az elemek, amelyeket a reálpolitika nélkülözhetetlennek ítél a jövő felépítésére.

Ezeknek az elméleti és történelmi kérdéseknek megvitatása azonban mégsem volt fölösleges. Hiszen így tiszta képet kaptunk annak a cseh propagandának eszközeiről és módszereiről, amely két évtized múltán ismét akcióba lépett, hogy Középeurópát a saját igényei szerint rendezze át. De másrészt azért is, mert ezek az általunk mind a mai napig tételesen meg nem cáfolt adatok egykor jelentős mértékben formálták át a nyugati államok Középeurópa-szemléletét. S mivel a történelem logikáját is a tömegek csak akkor értik meg, ha ezt külön megmagyarázzák nekik, nem árt, ha ezekkel az egykor nagy hatást elért adatokkal szembeszállunk nemcsak azért, hogy újból felhasználhatók ne legyenek, de azért is, hogy a cseh emigráció bizonyára hasonlóan megnyerő – de hasonlóan meggyőző – újabb tételeit is azzal a kellő fenntartással fogadják az illetékesek, ahogy azt – a bekövetkezett események után – joggal meg is érdemlik. S ha pedig mindezekhez azt is hozzászámítjuk, hogy ha a történelem nem is ismer százszázalékos visszatéréseket, mégis a jelen mellett a múlt is formálja a jövőt, akkor ezeknek a feltárt adatoknak tanulsága esetleg egyszer még arra is jó lehet, hogy szempontokat szolgáltatson a dunavölgyi helyzet reálisabb megítéléséhez akkor – ha majd ez a probléma újra a békekongresszusok zöld asztalára kerül, mint perújítást kívánó sürgős ügydarab . . .

PONGRÁCZ KÁLMÁN

Irodalom: A cikkben előforduló idézetek Benes: „Nemzetek forradalma”, Masaryk: „Új Európa” és Capek: „Beszélgetések Masaryk Tamással” című könyvéből vették.

A POLITIKAI BOLDOGSÁG-RENDSZEREK

AZ EMBERISÉG NAGY POLITIKAI HIEDELMEI mindig a földi boldogság ígérétevel kecsegtetik hívóik tömegét. Minden nagy politikai hiedelem azt ígéri, hogy tökéletesen meg fogja változtatni a mostoha, vagy megromlott politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális életet és helyette olyant honosít meg, amely a hívők egész földi vágykép-tömegét kielégíti. Ha a hiedelem nem ígérne ilyen nagyot, ilyen sokat, *nem volna érdemes követni és érette életünket feláldozni.* Amint a vallás teljes boldogságot ígér az arra érdemeknek a túlvilágon, a politikai hiedelem hasonlóképpen boldogságot ígér a földre, arra az esetre, ha majd ideái be fognak teljesülni. A tömegben állandóan él a boldogság vágya, ami a jobb jövő képével azonos. Ez a »jobb jövő« mindig valami homályosan elgondolt terv, ami a politikai irányzatok programjában néha dogmákba szedetik, néha meg enélkül is mint érzelmi meggyőződés él a hívők lelkében. A néptömegek mindig valamely boldogságképzet után futnak, mikor egy politikai hiedelem ígéréteiben küzdenek. A politikai hiedelmek valóságos boldogságrendszereket alkotnak, amelyek *pszichológiai valóságok*, mert a tömeg hisz bennük.

Amint minden vallásnak más a túlvilági boldogságról való elképzelése, úgy a politikai hiedelmek is más és más boldogságrendszereket hordoznak magukkal. A keresztény ember túlvilága egészen más, mint a buddhistáé, vagy a muzulmáné. Egyik az erkölcsi megigazulás, másik a létezésből való szabadulás, a harmadik a földi, érzéki örömeikkel egybekötött öröklét boldogságesszméjét hirdeti s a különbség oka nyilvánvalóan a hívők életérzésében keresendő. A földi boldogságrendszerek, azaz a politikai hiedelem boldogságképei is az életérzés produktumai. Valamely politikai hiedelem igazi irányzatát elsősorban abban lehet megtalálni, hogy az *milyen földi boldogságot* ígér hívei számára... A művelt ember nagyjában tisztában van azzal, hogy ezek a boldogságígéretetek sohasem fognak beteljesedni, a hívő tömeg azonban majdnem mindig szószerint elhiszi azokat. A politikai boldogságrendszerek elsősorban a tömegben és a tömeg-emberben élnek és nem az egyénileg gondolkozókban, akik kritikára hajlamosak és disztingválni tudnak.

A politikai hiedelem boldogságígérete nem minden időben él egyforma erővel a tömegek lelkében. A hiedelemhanyaglás első jele, hogy a hívők nem hisznek többé a végcélban, az ígért boldogságban. Am a hiedelemkeletkezés korában s a forradalmakban és a háborúkban a boldogságrendszer képe olyan erős és lenyűgöző, hogy a hívek teljes megváltásukat remélik tőle, s érte minden áldozatra képesek. A hiedelem értelmi része ilyenkor már teljes összhangban van az őt röpítő érzellemmel. Nincs közöttük törés: a hiedelem ifjú- és férfikora ez, amely azonos a forradalom és az imperializmus állapotával. Ha ez nem volna így, akkor a francia forradalomban nem pusztultak volna el milliók egy beteljesíthetetlen eszme miatt; a forradalmárok nem mentek volna a barrikádokra, nem hitték volna, hogy győzel-

mük a teljes földi boldogság eljövételét jelenti; a proletariátus nem ragadott volna fegyvert, ha nem hitt volna a saját osztály-boldogságában; a népek sokkal nehezebben viselhetnének háborúkat, ha fiaik nem hinnének a nemzeti boldogságban. A hiedelemkeletkezés és a hiedelemkiteljesedés korában a hívők tömegében többé-kevésbé világosan mindig, vagy legalább is homályosan a teljes földi boldogság képe ragyog, – ezért és nem kisebb célért küzdenek. Ha ez nem volna így, a politikai hiedelmek nem terjedhettek volna el a földön. Elterjedtségük csak azért vált lehetségessé, mert a *tülvilági boldogság tömeghite a fehér fajban megingott.*

A POLITIKAI BOLDOGSÁGRENSZEREK KÖZÖS TULAJDONSÁGAI

MÍG A KÖZÉPKORBAN a politika *nem ígért külön boldogságot*, hanem csupán a kereszténység nagy és szent elveinek teljesülését, vagy helyesebb érvényesítését földi és földöntúli boldogság gyanánt, – a XVIII. század óta a politikai hiedelmek olyan földi boldogságot ígérnek, *amely öncélú, a vallással igen gyakran ellentétes*, vagy legalább is a vallási tanításokra nincs tekintettel. A politikaiígerte földi boldogságrendszereknek érdekes közös tulajdonságai vannak. E jellegzetes tulajdonságok igen hasonlítanak az egyes vallások boldogságrendszereinek jellegzetességeihez, s ez azért van, mert a politikai hiedelem is emberi érzelmekből táplálkozik, a tudatalatti-ban székel, mert a politikai hiedelem – vallásszerű...

A politikai hiedelem mindenekelőtt állandóan azt hirdeti, hogy az embertömegek földi boldogsága *csak az ő uralmának eljövetele esetén* következhetik be. Míg a tudomány bizonyos eredmények elérését más és más eszközökkel, módszerekkel és tanrendszerekkel is elérhetőnek tartja, a vallásszerű lelki mozgalmak alapvető saját-sága, hogy magukat mind *egyedül üdvözítőnek érzik*. A politikai hiedelem föltétlenül azt szuggerálja híveinek, hogy csak vele és rajta keresztül lehet boldogulni. Minden más politikai hiedelem hazugság és aljasság műve, átlátszó érdekek szószólója, olyanszerű, mint a vallásban: a Sátán tevékenysége. Hívő kommunistának százszázalékos meggyőződése, hogy földi boldogság csak kommunizmus árán érhető el, hívő fasisztának, hogy fasiszmus által, hitleristának, hogy nemzetiszocializmussal, stb., stb. Azért említem csak az újabb politikai hiedelmeket, mert azok boldogságvágya ma a legerősebb; a polgári demokráciák hívei már nem olyan erősek a hiedelemben, hogy az ő boldogságvágyuk ma így kidomborodjék.

Emellett minden politikai hiedelem *heroizmust* követel híveitől a jövőndő boldogság elérése céljából. A ma élő nemzedéket *kiválasztottnak* tekinti, amelynek meg kell alapoznia a jövőndő kort. Minden eddigi politikai korszak a »tévelygések« időszaka volt, az »idők teljessége« most jött el és ezt a mai nemzedéknek meg kell értenie. Ezért a politikai hiedelemért megfeszített erővel kell dolgozni. A hívőnek heroikussá kell válnia, mindenét fel kell áldoznia. Ez az áldozat, – a hiedelem szerint – majdnem mindig *az utolsó*, amelyet a tömegnek hoznia kell. A francia forradalom harcosai

szentül meg voltak győződve, hogy ha leverik az európai királyságokat s az arisztokráciát, ha kiragadják; a hatalmat az egyház és a papság kezéből, ha megvalósítják az egyenlőség-testvériség-szabadság ideáját – többé sohasem kell a népeknek háborúzniok. A heroikus helytállást mint legnagyobb, de utolsó áldozatot követelték híveiktől. Ugyanez az érzelem vonult végig a marxizmus egész, közel százesztendősz küzdelmén. Ha a munkásság heroikusan összetart és legyűri a kizsákmányolókat, ha felállítja az osztály-nélküli társadalmat és megvalósítja a szociális termelést, soha többé nem lesz háború és forradalom, nem lesz többé szükség heroizmusra sem. »Ez a harc lesz a végső« – hirdeti a kommunisták internacionálé dala. A nemzeti szabadságharcok ugyancsak azt szuggerálták minden időben, hogy csupán az elnyomó idegen királyt, vagy idegen nemzetet kell egyetlen utolsó erőfeszítéssel legyőzni és akkor többé hasonló bajok sohasem lesznek. Mindegyik politikai hiedelem utolsó erőfeszítést követel, de amíg a cél eléretik, addig – korlátlan alárendelést, áldozatot és heroizmust. Az emberi élet minden egyéb szempontját semmibe veszik ilyenkor. A boldogságot csak heroizmussal lehet elérni, – ugyanúgy, mint a vallásban erkölcsi és hitbeli megigazolással.

A földi boldogságot azonban sohasem ígérik mindenki, hanem minden esetben csak a kiválasztottak számára, – jutalom gyanánt. A politikai hiedelmek minden boldogságrendszere: *kizáró jellegű*. A vallásos hiedelem azt tanítja, hogy csak a hívő üdvözülhet. Aki nem hisz, az nem kapja meg a túlvilági boldogságot. A politikai hiedelem ezt a tételt nem tudja ilyen szigorúan megfogalmazni, de mégis hasonlót terjeszt. Aki nem küzd együtt a politikai hiedelem híveivel, az részint nem érvényesülhet a jövőben, részint, mint ellenséget elpusztítják, deportálják, vagy ellenőrzés alá helyezik. Aki nem hisz, az kénytelen feladni a győzelem esetén eddigi életmódját, elnyomottá válik és megtűrik esetleg a jövődő boldog korszakban, de csak másodrangú polgár lehet. A politikai hiedelem erősségétől függ, hogy a nem-hívőket, a hitetleneket hogyan szemléli. Némelyik korszakban kiirtással fenyegeti őket, máskor rabszolgasorsot ígér nekik, de mindig büntet valami módon. A jövődő boldogság állapotát csak a hívők élvezhetik, a többiek – valamilyen úton-módon – elesnek annak áldásaitól: ez a minimális büntetésük.

A politikai hiedelem a jövődő boldogságot általában nem saját-magunk, hanem – *a gyermekeink számára ígéri*. Mi magunk már nem érzük meg eszméink teljes diadalát (Kánaán földje...), de gyermekeink már boldogabb korszakban fognak élni, ha kellő erővel küzdünk értük. A politikai hiedelmek rendkívüli elterjedése okozta, hogy a XIX. század óta az európai társadalmak embere egyre inkább úgy érzi, hogy – a gyermekeiért él. Ma szinte természetesnek tartjuk ezt az életérzést, pedig ez a multban *jórészt ismeretlen volt*. A középkorban, de még a XVIII. században is a gyermeket mint a családnak adott isteni, vagy természeti adományt tekintették, de nem látták benne a jövődő megtestesítőjét és nem tervezték, hogy a gyermekeket egy *új világ* számára neveljék. Az emberiség nem akart haladni a gyermekeiben, mert a társadal-

mon a vallásos hiedelem uralkodott, az teljesen betöltötte a lelkeket és *nem akart mai rendszerű élet-változást*. Nem volt ambíció, hogy a gyermek más világot találjon maga körül, ha megnő, mint a szülői. A gyermekek jövő boldogságáért izzó hit a fehér fajtán kívül *másutt sehol sem él*. A fehér faj világában is ismeretlen volt a politikai és civilizációs hiedelmek felülkerekedéséig.

AZ EGYÉNI BOLDOGSÁG RENDSZERE

AZ ELSŐ ÚJKORI POLITIKAI BOLDOGSÁG-RENDSZERT a francia forradalom és liberalizmus hozta a földre. E nagy hiedelem úgy ígérte a boldogságot, hogy az az egyéni vágyak és lehetőségek teljes kiélésének kora lesz, az individuum érvényesülésének nagy és dicső korszaka. A boldogságot az fogja jelenteni, hogy az emberek életében a természeti erkölcs és a természet-jog uralkodik. Mindenki szabad lesz, mindenki mindenkivel egyenlő lesz, minden ember testvére lesz a másiknak. Az állam a legkevesebb beleszólást sem engedi meg magának az egyén életébe. A gazdálkodás korlátai ledőlnek. Mindenki azt a vallást, azt a meggyőződést, azt a politikát követi, amit akar. Mindenki szabadon hirdetheti elveit és meggyőződését. Senki sem függ senkitől. A szabad verseny dönti el az egyén sorsát. Az erősebb, az okosabb, a nemesebb és az erkölcsösebb győz. Az emberiség megszabadul a nagy kényszerektől, szabadon alkothat és, ha ezek a körülmények beteljesednek, a társadalom és az emberiség életét semmi veszély sem fenyegeti többé.

Ez a hiedelem százötven évig uralkodott a fehér fajban. Azóta sokhelyütt összedőlt, de másutt bizonyos módosulásokkal ma is uralkodónak lehet tekinteni. Az egyéni boldogság rendszerét nyilvánvalóan hatalmas, akkoriban új életérzés fejlesztette ki. A hiedelem ideái elpusztultak azóta, azonban az életérzés bizonyos fokig ma is él minden európai emberben.

Ha az értelmi ideát nézzük: nyilvánvaló, hogy a testvériség csupán jelszó, de nem realizálható valóság. Szabadság nincs, mert az is kétséges, hogy az akarat szabad-e, nem beszélve arról, hogy az életkörülmények annak gyakorlását egyébként lehetővé teszik-e, vagy sem. Rousseau a természet ölén, az emberi társadalomtól távol, minden káros behatástól mentesen akarta felnevelni Emilt; Lubbock viszont kimutatta, hogy az őserdőben kóborló vadember sem szabad, mert rabja saját babonáinak, a természetnek és száz és ezer különböző életkörülménynek. A demokrácia kisebb-nagyobb filozófusai a legújabb korban az egyenlőséget számtalanszor bonckés alá vették és megállapították: a politikai egyenlőség még nem jelent gazdaságot, a gazdasági nem jelent politikait, mindkettő együtt nem jelent társadalmat, valamennyien együtt nem jelentenek életegyenlőséget. Egyenlőség csak egy volna: az élethelehetőségek egyenlősége, ez viszont ellentétben áll a természet parancsával, amely különbözőknek teremtett bennünket. Amint látjuk, az egyéni boldogság rendszere – elérhetetlen vágyképet takar.

A hiedelem értelmileg sokhelyütt megdőlt, másutt nyilvánvaló megújulásokra, reformációkra szorul. De érzelmileg (és ez a fon-

tos!) sok tekintetben ma is él. Az angolszász államokban virágzik leginkább, a polgári demokrácia életformájában, de ma már nem erős és fiatal, hanem régi, elöregedett, átalakulóban lévő hiedelem.

A KOLLEKTÍV BOLDOGSÁG RENDSZERE

A XIX. SZÁZAD VÉGÉN alakult ki egy új társadalmi réteg élet-érzéséből a kollektív boldogság rendszere. A munkásosztály szülte, amely ebben a században terelődött össze a gyárakba, közös műhelyekbe, azonos munkarendszerek, életviszonyok, fizetési és bér-problémák, azonos életmód, vágyak és ambíciók karámjába, Ez az osztály a boldogságot, a jobb jövődöt az emberi kollektivitás, az együttműködés kiépítésétől remélte. Ezért az anarchista Kropotkin ugyanazt az életérzést árasztotta, mint Marx, Engels, vagy Kautsky, noha az ideában nagy volt a különbség köztük. Kollektív boldogság-rendszere van az új nacionalizmusnak is, amelyet pedig ideában egy világ választ el a marxizmustól. A kollektív boldogság rendszere mintha egy nagy ösztönváltozásra volna visszavezethető; az előbbi boldogságrendszer koráival szemben – az ember egyszerűen más-ként érez egy korszakban, mint az azelőttiben. Mindent fel kell áldoznunk a közért, mindent kollektív módon kell kiharcolnunk; le kell törnünk a társadalom régi válaszfalait, egyesítenünk kell az osztályokat s a nagy átlagok uralmát kell megvalósítanunk; az egyén semmit sem számít, csak a közösség; a közösség boldogsága pedig úgy érhető el, ha azonos életmódra kényszerítjük, ha ledönt-jük a különbségeket, ha mindenkit egy átlagszínvonalra kényszerít-ünk a lehetőségek területén.

A kollektív boldogság rendszere politikailag teljesen ellentétes csoportokban is egyformán él, éppúgy, mint az egyéni boldogság rendszere is hasonlóképen virágzott a polgárság különböző pártjai-ban, amelyek pedig egymás leigázására törtek. Se az individualiz-mus, se a kollektívizmus nem fed teljesen egyetlen politikai irány-zatot sem – a két különböző boldogságrendszer tudatalatti élet-érzékülönbségen nyugszik. A kollektív boldogságrendszer ugyan-olyan szervi bajban szenved értelmileg, mint az egyéni. A kollek-tívumba való beleolvadás: egyszerűen nem jelent boldogságot. A természet ellene van az egyenlőségnek, viszont útját állja a nagy-mértékű különbözőedésnek is. Az egyéni boldogság rendszere a pol-gár életérzésén, a kollektív a szervezett munkásén és a militarizált osztályokén nyugszik. Ideájuk egyformán esendő, de mindkettő jelenléte pszichológiai tény, mert nagy tömegek érzelmeiben gyö-keresedik.

A NEMZETI BOLDOGSÁG RENDSZERE

AMINT A NAPOLEONI HÁBORÚKKAL kifejlődik a nemzeti elv és vele együtt a nacionalizmus, úgy lép föl a politikai hiedelmek kísérelője gyanánt a nemzeti boldogság rendszerének vágyképe. Az embernek elsősorban az a küldetése, feladata és életcélja, hogy saját nemzeti életközösségének jövődö boldogságáért küzdjön. List Fri-gyes az emberi gazdálkodást a nemzeti eszme szolgálatára utasítja

Smith Ádámmal és követőivel szemben, a liberalizmus legnagyobb államférfiai pedig emberöltőkön keresztül azért küzdenek, hogy nemzetük önálló, független, minden más kollektívumtól szabad legyen és a gazdasági javakból, a világkeresedelemből és a politikai hatalomból minél nagyobb részt szerezzen meg magának. A nemzeti boldogság rendszeréből az imperializmus, a gyarmatosítás, a nem-fehér népek leigázásának ténye keletkezett. Szörnyű igazságtalanságok történnek miatta, vele és általa. A hívők mégis tökéletesen meg vannak győződve arról, hogy igaz úton járnak, mert az egyetlen boldogság, amit elérhetünk s amit gyermekeinknek biztosíthatunk: csak nemzetünk nagyságában rejtőzhetik. A boldogságrendszer velejárója, hogy minden benne hívő nép önálló nemzet akar lenni. Fő életérzése: a másiktól való függetlenség és ugyanakkor a mások függővé tévése saját személyiségének kiteljesítése által. Minden jog és életlehetőség felkutatása, kiaknázása és felhasználása sajátmagunk számára, de hasonló jogok és lehetőségek gyakori megtagadása másoktól.

A nacionalizmus tobzódásának mai korszakában a legtöbb nép a nemzeti boldogság rendszerének ígézetében él. Nem veszi tudomásul, hogy a nacionalizmus elfajulása csak szerencsétlenségek sorozatát hozhatja a földre. E boldogságrendszer hívei azt hiszik, hogy lehetséges *elszigetelt, csak egy nemzet körére kiterjedő boldogság* és csak a legújabb időkben kezdik súlyos és véres csalódások árán látni, hogy a legyőzöttek válságai felborítják a leggazdagabb és leghatalmasabb országok életét is és általános világválsággá lesznek. A hiedelem azonban nem azért alapszik elsősorban érzelmeken, hogy az értelmi elemek kidomborításával sok javulást tudjunk elérni bennük. Egy országnak hiába vannak szörványosan nagy szellemei, nacionalizmusának színvonalát nem ezek határozzák meg, hanem a nép, a tömeg, illetve annak életérzése. Állami életüket most kezdő, fiatal népek kezében a nacionalizmus igen gyakran barbár, alantas érzelmű, s közönséges és irányíthatatlan ösztönök vezetik. Ezek a népek az önállóság birtokában és a nacionalizmus ígézetében a méltatlanságok sorozatát követik el az uralmuk alá került más nemzetiségűekkel és saját nacionalista ideájuk is primitív. Nyilvánvaló, hogy nem minden nép érett meg arra, hogy nacionalista lehessen. A fejletlen tömegek alacsony színvonalú nemzeti boldogságrendszere okozza az európai népek számos tragédiáját, a háborúban a rendkívüli kegyetlenségeket s az egyéb visszataszító jelenségeket.

A nacionalizmus boldogságrendszerének a jövőben oda kell érnie, hogy mindenütt egy fejlődöttebb, általános európai életérzés jellemezze. Ennek az új életérzésnek az eljövételét azonban – sajnos – nem lehet sikerrel sürgetni, az csak e természetes fejlődés következtében bontakozhatik ki.

AZ OSZTÁLYBOLDOGSÁG RENDSZERE

A POLITIKÁBAN NINCS OLYAN BOLDOGSÁG-RENDSZER, amely ne volna kizáró jellegű. A forradalmi irányzatok mindig azt hirdetik ugyan, hogy az egész emberiséget meg akarják váltani és bol-

doggá akarják tenni, a valóságban azonban mindig csak egy zárt közösség számára építenek boldogságrendszert. Az úgynevezett »nemzetköziség«, amely a különböző internacionálékban teljesedett ki, ugyancsak nem a világ összes népeire és nemzeteire kiterjedő boldogság-idea, hanem csak minden nép és nemzet *egy-egy osztályai-nak* szánt boldogságrendszer. A marxizmus nem ismeri el a nemzeti kollektívum mindenekfelettvalóságát, sőt annak elpusztításáért küzd. Ugyanakkor a nemzet helyett egy más embercsoportot tart az egész földön boldogítandónak: a munkásságot, a proletariátust. Ez a hiedelem abból a primitív életérzésből keletkezett, hogy a proletáriátus sorsa a földön majdnem mindenütt »egyforma« és ugyanakkor a világ gazdasági vezetőié, a kapitalistáké is az. A hiedelem ennél fogva a kizsákmányolás elleni küzdelemben kulminál, boldogságrendszere pedig a »kizsákmányoltak« számára hirdet új világot és jobb jövődőt. A termelőeszközök kisajátítása, a tőkének köztulajdonba vétele, a mindenkire egyformán kiterjedő munkarendszer és a szociáldemokrácia és a kommunizmus minden elve a munkásosztály boldogságát tárja a hívő elé, mert az egész életet a kétkézi munkás életérzésén keresztül szemléli.

A boldogság-ideál ebben a hiedelemben az, hogy a munkás legyen a társadalom vezető és uralkodó rétege, és az ő életszínvonalára úgy javuljon meg, hogy ez az osztály egyre nagyobb szociális biztonságban, egyre kevesebbet legyen kénytelen dolgozni, egyre nagyobb bérfizetés ellenében. A marxizmus tanai bármily tudományosak és komplikáltak lehetnek, – o *hívők tömegében ilyen egyszerű formában élnek*. Az egész boldogságrendszer kifejezetten egy osztály életvágynál van szabva, főleg az élet materiális oldalát tartja szem előtt és a munkás, a béren, a szociális biztonságon és a civilizációs javakon kívül más boldogságeszméket úgyszólván nem is ismer. Vágya az, hogy egy kisebbség (az ipari proletariátus) életszínvonalára kényszerítse az egész társadalmat. Főlemelje azokat, akik még e színvonalat nem érték el, viszont leszorítsa azokat, akik azt már meghaladták, mert hisz ezt »igazságtalanul«, kizsákmányolóssal érték el. Idealisták és szellemi vezérek a boldogságeszme szolgálatában hiába hirdetnek magasztos emberi elveket, az őket követő tömeg életérzése mindig elsősorban az önzés érzéskörével van áthatva, ami forradalmi mozgalmakban nyilatkozik meg rendkívüli erővel. A munkást a társadalom nyugdíjasává akarják tenni. Az élet minden jelenségében a munkaadó és a munkás viszonyát fedezik fel, holott az emberiség *korántsem e két rétegből áll*. Minden más társadalmi osztályt magukba akarnak olvasztani, vagy forradalmaik alkalmával a felsőbbeket kiírtani. Boldogságrendszerük tehát éppoly szűk horizontú, önző és még alacsony színvonalú, mint a legkisebb nemzet sovíniszta nacionalizmusa.

A FAJI BOLDOGSÁG RENDSZERE

EMBERÖLTÖNK ALATT terjedt el Európában a faji boldogság hiedelme. Ezt az irányzatot éppúgy pszichológiai valóságnak kell elfogadni, mint a többi és ebben a tekintetben teljesen lényegtelen,

hogy tudományos szempontból vannak-e tiszta emberfajok, vagy nincsenek. A tömeg nem tudományos tételeket és igazságokat, hanem hiedelmet követ s a tudomány hiába cáfolja meg a hiedelem uralkodó ideáját: amíg az európai népek, vagy azok közül egyesek hisznek benne, addig faji gondolat *van*, függetlenül attól, hogy vannak-e és öntudatos embercsoportoknak tekinthetők-e a fajok. A tudomány átlagos érvényű megállapítása szerint emberfajok, vagy fajták viszonylagosan föltétlenül vannak, de azok pontos köre meghatározhatatlan és az egyazon fajtához tartozókat semmiféle tudatos, közös életerzés nem kapcsolja össze. Az európai nemzetek mind különböző fajtákból álló képződmények, minden más nemzetben és népben ugyancsak különféle és a másikkal rokon, vagy azonos fajták embertömegei rejtőzködnek, de *az egy fajtabelieknek semmi közös érzésük, gondolatuk, akaratuk és elhatározásuk nincsen*. Európának »emberfajtákra« való felosztása a tökéletes anarchiát jelentené földrészünkön.

A tömegek mégis hisznek a faji gondolatban. A tudományos cáfolatokkal nem törődnek és maguknak a természettudománnyal teljesen ellentétes ideát alakítanak ki, amelynek ígézetében nagyjában és egészében azt hirdetik, hogy *az azonos népiséghez való tartozás azonos fajiságot jelent*. Ugyanakkor misztikus fajelméletekben hisznek. Hiszik, hogy az egyfajtájúak vérközössége a legnagyobb emberi kollektívum. Hiszik, hogy egyedül ez adja és szüli a kultúrát, az erkölcsöt, a világfelfogást, a »világnézetet«. Hiszik, hogy ennél fogva a legnagyobb emberi feladat a fajt tisztán tartani, sőt azt határozott irányban fejleszteni, a más fajtájúakat pedig a vérközösségből és a társadalmi együttélésből kizárni. Ennek a hiedelemnek a gyakorlati lehetőségei igen csekélyek. Az átlagos fajtától nagyon különböző elemeket (mint például a zsidókat és a négerket stb.) az embercsoport közösségéből sikeresen ki lehet zárni, de a tőlük kevésbé különbözőket nem. A társadalom tagjainak figyelembevételével házasodjanak és hozzanak gyermekeket a világra. A közösség egészségügyi és szociális helyzetét emelni és javítani lehet, de ezt nem lehet csak az egyfajtájúakra korlátozni s a többi fajtát ebből a tevékenységből kizárni.

A faji hiedelem értelmi részével rengeteg baj van, érzelmi része azonban mégis erős, úgyhogy az egy egész világrend megváltoztatására tett nagyarányú kísérletet. A faji boldogság rendszere a jobb jövő képe gyanánt azt rajzolja elénk, hogy, ha az európai emberfajták integrálódni fognak és az összes idegen elemeket kiközösítik magukból, ezzel a kérdéses csoportok éppúgy *megegyeségsednek*, mint a beteg ember, ha megszabadul kórokozóitól, vagy parazitáitól. És ezzel a folyamattal összes szociális, gazdasági és szellemi problémáink is megoldódnak. Az ember nem fogja többet kizsákmányolni a »saját fajtáját«, nem fogja megcsalni és becsapni a másik fajtestvért; az emberfajták belső bajaiktól megszabadulva nem fognak többé egymás ellen küzdeni, mert nem lesz, aki izgassa őket egymás ellen s így – egy utolsó küzdelem árán – gyermekeink számára a teljes boldogság kora érkezik el.

*A POLITIKAI HIEDELMEK A JÖVŐBEN IS HASONLÓ
BOLDOGSÁGRENSZEREKET FOGNAK SZÜLNI*

A MAI EURÓPÁBAN s a többi kontinensen nemcsak ezek a boldogságrendszerek élnek, hanem minden politikai hiedelemnek van egy-egy hasonló boldogságrendszere. Nem is lehet valamennyit felsorolni. Ezek a boldogságrendszerek minden politikai hiedelemnek szerves részei és *a tömegben erősebben élnek, mint a hiedelem magasszínvonalú ideái.* Az egyes boldogságrendszereket azért mutat-
tam be egyszerűen, primitív módon, mert azok a hívők tömegében *ilyen egyszerűen élnek.* Nem komplikáltak, ellenben mindig fenségesek. Mindig a teljes jobb jövőt ígérik és nyilvánvaló, hogy – ezt hiába teszik, mert az emberi boldogság egyikük megvalósulása esetén sem fog beköszönteni a földre.

Ennélfogva értelmileg mindegyik boldogságrendszer hazug, de érzelmileg egyik sem az. A hívők boldogságrendszer nélkül nem tudnának egyetlen politikai eszményt sem követni és a boldogságrendszerükben való hívésben semmi értelmi cáfolat nem zavarja őket, amíg az az életérzés él bennük, amely a politikai hiedelmet ilyen vagy olyan irányúvá fejlesztette. A néptömegek valószínűleg mindig ugyanabban hisznek és ugyanaz után a boldogság után vágynak, de azt egyetlen korszakban sem tudják kifejezni. Boldogságrendszereik ezért hurcolnak magukkal megvalósíthatatlan ideákat.

Az emberi életérzés változásait nem lehet megjósolni, kétségtelen azonban, hogy politikai hiedelmek mindig lesznek és azok a homo sapiens jelentős embertani elváltozásáig *mindig elsősorban érzelmeken és sokkal kevésbé az értelmén fognak alapulni.* A közös létsorsú embertömegek mindig nagyjában hasonló életérzést fognak árasztani és ezek mindig sajátos boldogságrendszereket fognak kialakítani. Minden politikai eszmét értelmileg tarthatatlan földi boldogságrendszerek fognak körüllengeni és a tömegben népszerűvé tenni, s egyetlen politikai irányzat sem terjedhet el a földön, amely a hívőnek nem ígér „teljes” boldogságot. Amint a néger mennyországa más, mint a fehér emberé, amint a kutya nagy csontról álmodik, a kanárimadár pedig sok kendermagról, a délszigetek lakója kenguruként kíván élni halála után, az európai filozófus pedig az emberi ráció dicsőségének eljövételét várja a jövődtől, – úgy minden embercsoport, amelyet valamely válság gyötör, amely egyforma kínokat szenved és egyforma megaláztatásokat él végig: sajátos boldogságrendszert fog kialakítani politikai téren, amíg politikával foglalkozik.

*AZ EMBER TERMÉSZETES ÉLETÁLLAPOTA: AZ ALKOTÓ
BOLDOGTALANSÁG*

MIND AZ ÉGI, a túlvilági, mind a földi boldogságrendszereket a hívés ösztöne, az ebből keletkezett hit s az ideával párosult érzelem, a hiedelem teszi társadalmi és lélektani valóságokká. Ezek a hiedelmek és boldogságrendszerek vannak, mert a tömegek hisznek

bennük, mert a lelküket ezek az érzelmek igázzák le és az életben *ezek szerint cselekszenek*. A valóságban: emberi boldogság nincs a Földön. A boldogság: vágykép, amely után rohan az egyén és a tömeg, de ez a vágykép elérhetetlen, a természet bölcsessége következtében. A keresztény vallás a paradicsomból való kiűzetéssel művészién magyarázza az emberi boldogság lehetetlenülését. Ha az ember boldog volna, vagy boldog lehetne: a faj megállana a fejlődésben. További munkára, harcra, törtetésre nem volna szüksége. Az ember nem lehetne sem érzelmi, se értelmi lény a boldogság primitív és vegetatív állapotában.

Az ember természetes életállapota a földön: *az alkotó boldogtalanság*, vagyis az állandó kielégületlenség, amely üz, hajt az egyéni és társadalmi fejlődésben. A fehér faj embere úgyszólván teljesen ebben a természeti életállapotban él és hinnünk kell, hogy az emberi lét alaptörvényeit a földön e pillanatban a fehér faj testesíti meg. A tehetségek minden alkotása a boldogtalanság érzéséből származik. A boldog ember nem volna cselekvő, nem volna aktív, nem volna alkotó és nem volna fejlődésképes. A boldogság állapotában is állandóan félni kellene annak elvesztésétől. Így egyes ember, vagy egyes embercsoport nem is lehetne boldog, mert a boldogtalanok összesövetkeznének és ezt az életállapotot elrabolnák tőle, – csak az egész emberiség lehetne a természet akaratából boldog, mint ahogy nem az.

A politikai hiedelmek nemlétező és soha el nem érhető életállapotot tűznek az ember elé, hogy ezzel konkrét cselekvésre ingereljék. És a *hivés ösztöne* lehetővé teszi nekik, hogy ezt a céljukat elérjék. Hiába minden értelmi felvilágosítás abban a tekintetben, hogy az emberiség tömegeinek, vagy egyedeinek boldogságállapota a *faj létezése óta nem javult*, – az emberek mégis mindig hinni fognak ebben. Az életnek csak a színvonala javul, de benne az énnket érő jó és rossz hatások nagyjában mindig ugyanazok. Ennek tudatában minden emberi cselekvés fölöslegessé válna, mert általa minden mindegyé lesz – de a hivés ösztöne ezt az életérzést nem engedi az emberiségben kifejlődni. *Amint nincs pesszimista világmegváltás, úgy nincs más, mint optimista politikai hiedelem*. Pesszimizista vallások vannak, de olyan nép, amely ezekben hisz, az életben és a politikában *nem lehet aktív*. A pesszimista vallás bizonyára szellemi létfokozat egy embercsoport életében, amely meg fog változni az idővel. A természet nem akarja, hogy ugyanabban a korban az egész emberiség aktív legyen. Száz- és százmilliókat az ösztönös passzivitás és a szemlélődés életérzésével tölt el, hogy ugyanakkor az emberiség másik része uralmába hajthassa a földet.

A politikai hiedelem keletkezésének korában a próféták, a vezető szellemek a *legoptimistábbak*, mert ők hisznek legerősebben a hiedelemben és az ahhoz kapcsolódó boldogságban. A hiedelem hanyatlásának korában a vezetők már legtöbbször pesszimisták és csak a hívő tömeg ragaszkodik a boldogság-rendszerhez. A pesszimista vezetők ebben a fejlődési szakban már nem a nagyobb hittel, hanem többnyire csak a kialakult, intézményesített, kipróbált *technikával* vezetnek.

VÁGY A HALADÁS ÉS AZ EMBERI MÉLTÓSÁG UTÁN

AZ EMBERISÉG aktív része állandóan elérhetetlen kimérák után fut, amikor politikai hiedelmekben hisz és magának földi boldogságrendszereket alkot. Ezekben a földi boldogságrendszerekben is van azonban egy nagy, alapvető és közös, egy állandó életérzésből fakadó örök mag. *Mindegyikben felcsillan a vágy az örök haladás és az emberi méltóság megközelítése, vagy elérése iránt.* Minden embercsoport, amely földi életében aktívvá válik, – tehát természeti környezetéből kitör, elszóródik a földön, társadalmat alkot s a többi csoportokkal mérkőzésbe kezd, – a haladás állandó vágyát hordozza magában. Ösztönös tevékenységévé lesz, hogy az életet rendező intézményeket folytonosan javítsa, megváltoztassa és új érzelmeket új ideákkal párosítson. Régi, bevált intézményeket minden ok nélkül megűn s mindig az újak, a kipróbálatlanok iránt érez fogékonyságot.

Ugyanakkor párhuzamosan fejlődik ki életérzésében az emberi méltóság utáni vágy, amit senki se tud konkretizálni, senki se tud körülírni, de – mindenki érez. Negatívumokból inkább föl tudjuk mutatni a lényegét. Vágyunk arra, hogy ne alázhassanak meg, hogy ne lehessenek velünk szemben igazságtalanok, hogy életünkkel és sorsunkkal magunk rendelkezünk, hogy életünk irányát egyéni és közösségi szempontból magunk szabhassuk meg. Az evolúció életérzése mindig együtthalad az emberi méltóság elérésére irányuló vágygal. Míg mindnyájan egyforma boldogok, illetve boldogtalanok vagyunk, az élet jó és rossz hatásai nem egyszerre érnek bennünket s az egyén és az embercsoport ezért látja azt, hogy *más egyének és más embercsoportok jobban élnek, jobb sorsban vannak, boldogabbak, mint ők.* Az evolúció életérzése ekkor dörömbölni kezd bennünk és azt követeli tőlünk, hogy mi is érvük utól a mások jólétének állapotát. Aztán mikor mi kerülünk egyénileg, vagy társadalmi osztályunkkal jobb sorsba, a másik egyén és a másik csoport indul küzdelemre ellenünk, mert életállapotát igazságtalannak érzi és a miénket akarja magáévá tenni. Az élet eme jó és rossz hatásainak az egyénben és a tömegben való hullámjátéka hozza létre az egyének és a társadalmi osztályok, népek és nemzetek egymás elleni küzdelmeit és az örök emberi fejlődést.

A földi boldogságrendszerek jelenléte ugyancsak arra mutat, hogy a politikai hiedelem – *vallásszerű tünemény.* A boldogságrendszerekből nagy emberi intézmények születnek, közvetve a politikai hiedelem által, de a boldogság még időlegesen sem valósul meg. *Egy-egy nép életében a boldog korszakot mindig csak az utókor fedezte föl,* de sohasem a benne élő emberek. Soha egy nemzet, vagy társadalmi osztály sem állította magáról a múltban, hogy elérte a politikai, a földi boldogságot. Legfeljebb, ha valóban emelkedett életszínvonalat ért el, fölhagyott politikai hiedelmeivel, amivel azután megkezdődött – politikai hanyatlása is.

MAKKAI JÁNOS

ANGOLSZÁSZ HADICÉLOK A KÉT VILÁGHÁBORÚBAN

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ötödik évében egyre fokozódó érdeklődés kíséri azokat a megnyilatkozásokat, amelyekből a világ háborúutáni új berendezkedésére lehet következtetni. Ebben a háborúban a nagyhatalmak általában sokkal titkolozóbbak hadicéljaik tekintetében, mint az első világháború alatt. A múlt világháború harmadik évének elején, 1916 december 18-án Wilson elnök felszólította a hadviselő feleket, hogy nyilatkozzanak hadicéljaik tekintetében s ettől kezdve egymást érik a jegyzékek és nyilatkozatok. A szembenálló felek feltárták a különböző területi kérdéseket és leszögezték azokat az alapelveket, amelyek szerint a békét tartós alapokra kívánják helyezni. 1917. február 6-án léptek be az Egyesült Államok a háborúba az antant hatalmak oldalán. Most már összhangba kellett hozni a Wilson által hirdetett világmegváltó eszméket, a „győzelemnélküli békét” az antant hadicéljaival, amelyeket Amerika hadbalépése előtt Wilsonnak válaszképpen Briand nyolc pontba foglalt össze, a hadbalépés után pedig 1918. január 5-i beszédében Lloyd George körvonalazott. Így született meg Wilsonnak a kongresszus 1918. január 8-i beszédében előadott tizennégy pontja, ami újabb német és osztrák-magyar megnyilatkozásokat váltott ki, de tulajdonképpen az angolszász hadicélok végleges megfogalmazásának tekinthető.

A tizennégy pont közül hat foglalkozik általános elvi kérdésekkel, nyolc pedig konkrét területi ügyeket foglal magában. Az elvi kérdések: nyilvános békeszerződések, a jövőben mindennemű titkos szerződés kizárásával (1.), a tengeri hajózás szabadsága mind békében, mind háborúban (2.), a gazdasági korlátok lebontása a lehetőségekhez képest és a kereskedelem szabadsága valamennyi nemzet számára (3.), államközi megállapodás a fegyverkezés korlátozására (4.), a gyarmati kérdések pártatlan rendezése (5.) és egy nemzetek közötti általános szövetség alakítása, mely a kis és nagy államok számára egyaránt biztosítsa politikai függetlenségüket és területi integritásukat (14.). Az egyes területi kérdések: az orosz terület kiürítése és annak a lehetővé tétele, hogy az orosz nép szabadon döntsön sorsáról (6.), Belgium kiürítése és helyreállítása, szuverenitása jövőjének biztosítása (7.), a francia terület kiürítése, a megszállt területek visszaadása, 1871-ben Elzász-Lotharingia elszakításával Franciaországot ért igazságtalanság helyrehozása (8.), az olasz határok kiigazítása a nemzetiségi elvnek megfelelő módon (9.), Románia, Szerbia, Montenegró kiürítése és helyreállítása, Szerbia részére tengeri kijárat biztosítása (11.), a török szuverenitásnak a valóban török területekre való korlátozása, a többi nemzetiségek számára önkormányzat, nemzetközi megállapodás a Dardanellák szabad használatára (12.), szabad Lengyelország tengeri kijáratával (13.) és végül „Ausztria-Magyarország népeinek, ame-

lyeknek a helyét más nemzetek között biztosítva kívánjuk látni, a legszélesebb lehetőséget kell nyújtani autonóm fejlődésükhöz.” (10.)

Hogy az amerikai próféta tizennégy pontjából, amelytől az egész világ a maga megváltását várta, mi lett a párisi béketárgyalások folyamán, azt azok előtt, akik a két világháború között a fegyveres békét átélték, nem kell bővebben magyarázni. Az ítéletet maguk az Egyesült Államok mondták ki a békemű felett, amikor az annak biztosítására létrehozott Nemzetek Szövetségében nem voltak hajlandók résztvenni.

Az ANGOLSZÁSZ HATALMAK a második világháborúban azután szögezték le hadicéljaikat, hogy Németország hadat üzent Szovjet-országnak és a háború ezzel új szakaszához érkezett. Az angol és amerikai hadicélok teljes összhangba hozatala érdekében a nyilatkozatok most nem külön-külön, hanem közösen hangzottak el, valahol az Atlanti óceán egyik hajóján, ahonnan a fontos határozat az „Atlanti Charta” néven ment a köztudatba. A közös nyilatkozat 1941 augusztus 12-én kelt és a következőképpen hangzik:

„Az Egyesült Államok elnöke és Öfelségének, az Egyesült Királyságbeli kormányt képviselő Churchill miniszterelnök úr nyílt tengeren találkozott.

Kiséretükben volt a két kormány több tagja, valamint a szárazföldi, tengeri és légi fegyvernemhez tartozó magasrangú tisztek.

Megvitatták az Egyesült Államok és a támadásnak ellenálló országok fegyveres ereje részére történő hadianyagszállítás minden kérdését, úgy, amint azok a „Lease-Lend Act”-ben szabályoztattak.

Lord Beaverbrook, a brit kormány hadfelszerelési minisztere is résztvett a megbeszéléseken. Ő most éppen útban van Washingtonba, hogy az Egyesült Államok kormányának illetékes szerveivel a további részleteket megbeszélje. Ezek a megbeszélések a Szovjetunió megsegítésének kérdését is fel fogják ölelni.

Az elnök és a miniszterelnök több megbeszélést tartott. Megvizsgálták a világ civilizációját veszélyeztető ama kérdéseket, melyek a hódítás útján történő katonai megszállások politikájából származnak, amit Németország hitlerista kormánya és vele szövetséges más kormányok vezettek be; és tisztán megállapították azokat a rendszabályokat, amelyeket mindkét állam e veszélyekkel szemben saját biztonsága érdekében fogatosít.

Megegyezésre jutottak az alábbi közös nyilatkozatban:

Együttes nyilatkozata az Amerikai Egyesült Államok elnökének és az Öfelsége Egyesült Királyságbeli kormányt képviselő Churchill miniszterelnök úrnak, akik találkozáskor egymással, helyesnek tartották nyilvánosságra hozni országaik nemzeti politikájának bizonyos közös elveit, amelyekre a világ jobb jövője iránti reményeiket építik:

1. Országaik nem keresnek a maguk javára sem területi, sem egyéb természetű gyarapodást.

2. Nem törekednek semmiféle olyan területi változásra, ami nem egyezik meg az illető népek szabadon kifejezett akaratával.

3. Tiszteletben tartják minden nép jogát ahhoz, hogy kormányformáját, amely alatt élni akar, megválassza; és az a kívánságuk,

hogy a szuverén jogok és az önkormányzat visszaadassanak azoknak, akiket erőszakkal fosztottak meg tőlük.

4. Azon lesznek, hogy fennálló kötelezettségeiket tiszteletben tartva egyenlő feltételek mellett segítsék elő valamennyi nagy vagy kis, győztes vagy legyőzött állam részesedését a kereskedelemből és a világnak azokból a nyersanyagaiból, amelyek gazdasági jólétük szempontjából szükségesek.

5. Arra törekednek, hogy gazdasági téren minden nemzet között a legteljesebb együttműködést valósítsák meg s ezáltal mindenkinek jobb munkalehetőségeket, gazdasági fellendülést és szociális biztonságot biztosítsanak.

6. A náci tiranizmus végleges leverése után olyan békét akarnak megalapozni, amely minden nép számára megadja annak lehetőségét, hogy saját határain belül biztonságban éljen és amely biztosítani fogja azt, hogy minden ember minden országban életét félelemtől és szükségtől mentesen élhesse le.

7. Egy ilyen békének minden embert abba a helyzetbe kellene hoznia, hogy a tengereken és óceánokon akadálytalanul utazhassék.

8. Azt hiszik, hogy a világ valamennyi nemzetének reálpolitikai és szellemi megfontolások miatt le kell mondani az erőszak használatáról. Azt hiszik, hogy az általános biztonság egy szélesebb és állandó rendszerének megalapozásáig ezeknek a nemzeteknek a lefegyverzése elsőrendű fontosságú, mivel semmiféle jövőbeli béke nem tartható fenn, ha egyes nemzetek a szárazföldi, tengeri vagy légi fegyvereket továbbra is arra használják fel, hogy határaikon kívül támadással fenyegezzenek. Ugyanígy elősegíteni és támogatni fognak minden olyan intézkedést, mely a békeszerető népek számára a fegyverkezés nyomasztó terheit megkönnyíti.

Franklin D. Rooseveltt
Winston S. Churchill.”*

HA AZ ATLANTI CHARTÁT összehasonlítjuk Wilson tizennégy pontjával, arra a megállapításra jutunk, hogy az angolszászok hadicéljai a mai világháborúban nagyjában ugyanazok, mint az elmúlt világháborúban voltak. A különbség a két program között elsősorban az, hogy amíg Wilson tizennégy pontja a legtöbb területi kérdést részletekbe menően szabályozta, addig az Atlanti Charta e tekintetben megelégszik bizonyos általános irányelvek leszögezésével. További különbség, hogy vannak mindkét nyilatkozatnak egyes pontjai, amelyek a másikban nem szerepelnek. Az Atlanti Charta nem vette át a tizennégy pont közül azt, amelyik szerint a jövőben nem köthetők titkos szerződések (1.), mivel erre a kegyes óhajra a két világháború között működő diplomácia már amúgyis eléggé rácafoltt; nem emeli ki külön a gyarmati kérdések méltányos rendezését, amint azt a tizennégy pont tette (5.), és hallgat a genfi formájában csődöt mondott Nemzetek Szövetségéről (14.), bár a Charta több pontja csak olyan nemzetközi együttműködés mellett

* Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht XI. k., 1–2. sz., 1942. januári szám, 89–90. l.

valósítható meg, mely bizonyos nemzetközi szervezetet is feltételez. Nem szerepel viszont Wilson tizennégy pontjában az Atlanti Chartának az a megállapítása, hogy az Egyesült Államok és Anglia nem keres ebben a háborúban sem területi, sem egyéb természetű gyarapodást (1.).

Teljes összhangban mondja ki az Atlanti Charta Wilson pontjaival, a kereskedelem szabadságát (Charta 4., Wilson 3. pont), a tengerek szabadságát (Charta 7., Wilson 2. pont), a lefegyverzésnél azonban Wilson az általános lefegyverezés alapján állott, a Charta pedig csak egyes nemzetek lefegyverzéséről szól, sőt kilátásba helyezi, hogy egyes népeket az angolszász hatalmak más népek féken tartására fel fognak fegyverezni. (Charta 8., Wilson 4. pont.) A háború utáni nemzetközi együttműködésre vonatkozik a Charta 4., 5. és 6. pontja. A 4. a kereskedelem szabadsága mellett valamennyi államnak a nyersanyagokból való egyenlő feltételek melletti részesedését is kimondja, az 5. a gazdasági együttműködést helyezi kilátásba, a 6. pedig a népek biztonságát és az egyének boldogulását ígéri, ami szintén csak fokozottabb nemzetközi együttműködés útján valósítható meg.

A területi kérdéseket illetően a Charta amellett, hogy az Egyesült Államok és Anglia nem akar területileg gyarapodni, két alapelvet szögez le: az egyik az, hogy a területi változásoknál a népek szabadon kifejezett óhaját tartják irányadónak (2.), a másik szerint pedig a szuverén jogok visszaállítása ott, ahol attól erőszakkal fosztottak meg népeket, amit még az is kiegészít, hogy a népek maguk választhatják meg kormányformájukat (3.). Ha végigtekintünk Wilson 6–13. pontjain, azt látjuk, hogy angolszász szempontból ugyanazok a vitás területi kérdések vannak szőnyegen, amelyek a múlt világháborúban voltak, csak hogy azóta még újabbak csatlakoztak hozzájuk. Ezeknek a vitás, legnagyobb részben európai területi kérdéseknek a kiújulásához éppen a wilsoni tizennégy pont, illetve az a mód vezetett, ahogyan ezekkel a pontokkal a páris környeki békemű megalkotói visszaéltek.

WILSON TIZENNEGY PONTJÁT nagy lelkesedéssel fogadták a világ népei s csak a békekonferencián derült ki a pontok alkalmazhatatlansága s alkalmazóinak kapzsisága és önzése. Az Atlanti Charta már a megalkotását követő évben ellentmondások kereszt-tüzébe került s a Szovjetunió magatartása következtében már több ízben merült fel megváltoztatásának szükségessége. A kis népek mindenesetre feszült figyelemmel kísérik, milyen hullámvázokat mutat a túlsó oldalon a hatalmi viszonyok és az igazságtevés szándéka között folyó küzdelem.

MIKÓ IMRE

MAGYAR FIGYELŐ

JÁNOSFALVI SÁNDOR ISTVÁN A SZÉKELYEK CSALÁRD JOBBÁGYOSÍTÁSÁRÓL*

Van egy régicske levél a homoródszentpéteri eklézsia ládájában, melyet felsőboldogasszonyfalvi prokurátor *Derzsi Pál* készített s adott volt bé az 1791-iki diétára, mint sérelmes levelet, melyben bőven le vannak írva azon utak és módok, melyeken valamint homoródszentpáli némely Kornisok és idegen successorai, úgy más székely primorok is szokták vala szerezni jószágaikat és szaporítani jobbágyaik számát. A levélben a következők vannak: »Midőn következett a székelyek mustrára leendő megjelenésöknek ideje, a vezér tisztek vagy kapitányok a szabad székelyeket elküldözték bizonyos expedíciókba oly ajánlással, hogy magok meg fogják menteni a mustrán. Midőn azonban megszólítottak és nem voltak jelen, vakmerőséggel vádoltattak és megkérték maguknak jobbágnak a fejedelemtől. Kértek olyanokat is meg, akik betegek voltak s meg nem jelenhettek s mások által jelentették mentségüket és ha jelentették is, a tisztek eltitkolták. Vagy némelyek meg is haltak s azonnal a tisztek magoknak megkérték vagy mentségesen a fejedelem sekretáriusaival (minemű vala I. Rákóczi György sekretáriusa: *Márkusfalvi Márton* is) magoknak megkérítették. Sőt némelyeknek a mustrán leendő megjelenésöknek idejét másnapra mondván és az a mustra az előttvaló napon megesvén, mivel midőn megszólítottának, jelen nem lehetnek, mint magokat a hadiszolgálatról elvonókat, jobbágnak megkérték s annak utána elfoglalták ezeket vagy ha meghaltak, árvaikat. S már a fejedelem sekretáriusai is nyervén közülök jobbágyot, a panaszra menteket maga hallgatta meg és vagy nem jelentette vagy úgy informálta a fejedelmet, amint akarta és emezek jobbágyi rabságban maradtak s a mustrakönyvben a mustra alatt jelen nem voltak irattak. Némelyeknek pénzt adtak kérés nélkül is kölcsön s azért zálogosoknak irattak, szolgáltattak mint zálogosok s annak utána mint jobbágyok hajtattak szolgálatra. Némely betegeseket hír nélkül is megkértek és halálakor árvaikat és jószágaikat elfoglalták. Annakutána, midőn szabadságukat keresték, mesterségesen valami bajba kerítették, fogságra tétették s olyan bírák ítélete alá húzták, akiknek magoknak is lévén aféle embereik, jobbágnak ítélték azért is, hogy más hasonló történetben ők is hasonló ítéletet vegyenek.«

Ezen csalárd jobbágyosításnak módját megértvén a kegyes fejedelem (L. Rákóczi György), a maga tanácsosaival közibe megyen a székelyeknek 1635-ben, a nemes lófő és darabont rendben lévő népeket felírta, sokakat felszabadít és másoknak felszabadításukat örökségükkel együtt megparancsolja. És hogy senki többé a szabad székelyeket jobbágyok alá vonni és abban tartóztatni 400 forint büntetés alatt ne merészeljen, megtiltván, törvénybe iratja, nemcsak, hanem amely szé-

* *Jánosfalvi Sándor István*: Székelyhoni utazás a két Homoród mellett Kolozsvár, 1942. I. köt. 144. és kk. I. Erdélyi ritkaságok. Szerk. *Jancsó Elemér*. 7. kötet.

kely örökségben királyi adománynál fogva királyi jus elegyítettett, azt is az Appr. III. R. 76. Tit. 7- és 12-ik cikkelyei szerint eltörölteti és annál fogva a Jus Régiumtól megtisztítja. Sőt, hogyha valaki királyi adományt elegyítene is a székely örökségbe, az egész székely náció helybenhagyása nélkül meg ne álljon: az országgyűlésben meghatároztatja.

De mégsem szűnt meg némely erőszakos nemes ember és tiszt más hasonló nemtelen titulusok alatt is a szabad székelyek jobbágyosításában és örökségük elvesztésében munkálkodni. Ugyanis elsöbben a tisztekekkel megegyezve, most az egyiket, majd a másikat, holmi tolvaj oláhokat előre felingerelvén, hogy velük házuknál egyék és igyék, mint tolvajokkal társalkodókat feladta, perbe idéztette, hamis tanúi által elnyomatta s mindaddig hurcoltatta, míg magát közbevetvén, örökségét bizonyos summa pénzig magának köttette s annakutána magát az örökségről szolgáltatatta, s meghalálózván gyermekeit jobbágnak iratta, mintha atyjok által obligáltattak volna és ha felnevelkedvén, szabadságokat keresni kezdték, katonának elfogattatta s némelyik osztán, hogy katonának ne vigyék, jobbágnak kötelezte magát. De ha elment is katonának, annakutána valami haláltól váltott tolvaj oláhot, vagy cigányt annak székely örökségébe beszállítván, magáévá tette. Továbbá pénzt adott uzsorára szolgálatért, kontraktust íratott róla, amilyent akart. Ennél fogva később ezeknek árvájukat valóságos jobbágyi szolgálatra vont a s majd idővel a Kontribucionális Tabellán is jobbágnak iratta s ha mozdult maga megszabadításában, eskettetvén amaz arról: ha igaz-e, hogy T. T. jobbágyi szolgálatot tett N. N. úrnak, megfelelővén a vallók, hogy igaz! jobbágnak ítéltetett s ennél fogva székely öröksége is jobbágyionális szessziónak irattatott.

A MAGYARSÁG EGYSÉGÉNEK PROBLÉMÁJA

A fenti címen Szombatfalvy György tanulmányt írt a »Társadalomtudomány« legutóbb megjelent számában. Maga a cím minden kommentárnál többet mond a kérdés időszerűségéről. Tudományos színvonalon alig exponált téma ez: többnyire a zsurnalisztika és a pohárköszöntők elkoptatott frázisai mögött porosodott. Ennek következtében ma már alig lehet erről úgy beszélni, hogy ne legyen az elhangzottnak kellemetlen, édeskés melléke. Ez persze elsősorban formai kérdés, de a színvonal tekintetében sok határoz.

Szombatfalvy bevezetéképpen a következőket mondja: »Egy szervezet egységét, még ha valójában szellemi természetű is az, mint aminő egy nemzet, három irányú vizsgálódással ismerhetni meg: az anyagi, az alkati és az ezeket formáló erők, vagyis a szellemiség egységének

megfigyelésével. Nem kétséges, hogy ezek közül a szellem a legsúlyosabb tényező. Mens agitat molem. De csak bizonyos korlátok között, amelyek az anyag sajátsága és az alkatanban rejlő adottságok ellenállása emel.«

Fontos kiemelni, hogy a tanulmány mindvégig éles megvilágításba helyezi a biológikum és a szellemi megnyilvánulások viszonyát, bár nem a gyakran szokásos szélsőséges értelmezésben. Úgy tűnik, hogy a faji szemlélet ma már nem vehető tulzó vagy jogosulatlan álláspontnak, annyira nem, hogy olyan nemesen konzervatív gondolatkörbe is beilleszthető, mint amilyen például a szobanförgő tanulmány írójának is sajátja.

Szombatfalvy felfogása szerint egy nép egységét biológiai vonalon nem fajtisztasága határozza meg, hanem az, amit ő biológiai közelség-érzetnek nevez. »A nép egyediben él a biológiai közelség érzete, ez jelentkezik, mint az ösztönök

egyezése, mint könnyű kapcsolódás, mint vonzalom... Nem a kevert-ség foka, kisebb vagy nagyobb mértéke szabja meg a biológiai közelség-érzetének erősségét és társadalmi kötőerejét, hanem egy biológiai képlet kialakulásának zavartalan-sága, állandósulási ideje. Innen van, hogy a falvak, különösen a régi településű, zárt tájegységben élő etnikum biológiai közelség-érzete folyamán kicserélődött etnikumé általában gyenge, kihagyó.« Ha a falu, a város és az ország életében erős, míg a város és a történelem különösen fontos szerepet játszó főváros helyzetét vizsgáljuk ebből a szempontból, a következő képet kapjuk, mondja Szombatfalvy: a magyarság vérségi tisztaságában alulról felfelé haladva állandóan csökken, biológiai fölényt ennek ellenére is sikerült mindenütt megőriznie. Szerencsétlenségére ezt a fölényt más téren érvényesíteni nem tudta. Különösen látható ez a fővárosban, ahol a színmagyar elem a lakosság most már kb. kétharmadát képviseli, helyzeti jelentősége azonban eltölpül a gazdasági és közhatalmi pozíciókat elfoglaló idegen elemek mellett.

A biológiai kötőerők – folytatja – ott konzerválódtak legjobban, ahol emellett a magyarság biológiai fölénye is a legkedvezőbb. Ez a helyzet a parasztság körében. A parasztság viszont nincs olyan helyzetben, hogy a dolgok alakulására érdekeinek megfelelő befolyást gyakorolhasson és ha a városba kerül is, itteni karrierje rendszerint nem a vezetőpozíciók elfoglalásában teljesedik ki.

»Népünk tehát, ha nem is nagy tömegeiben, de annál fontosabb rétegeiben és csoportjaiban nélkülözi az összehangolódás természetes alapját, a biológiai közelség ösztönös érzéseit.«

Az összehangolódás anyagi alapjainak hiánya nem kedvező feltétel a szellemi összehangolódásra sem. Felfogásbeli vagy világnézeti különbségek mellett mégis bizonyos

lelki és magatartásbeli egyöntetűség adódik önmagától ott, ahol ezeket a különbségeket a vérségi kötelek áthidalják. Egészen másképp fest a helyzet azonban azokban a körökben, ahol a nagyfokú heterogenitás és külső környezeti hatások folytán a belső összetartó erők halványak vagy hiányoznak. Mindezzel szorosan összefügg, amit Szombatfalvy ezután a nyelv és az asszimiláció összefüggéséről mond: »Tudjuk – ma jobban, mint eddig bármikor, – hogy a nyelvi hasonulás még nem teljes hasonulás, de a legnagyobb út megtételét jelenti, amelyet egy-két nemzedéken át feltétlenül tökéletes hasonulás követ, de csak akkor, ha a nyelvi egyesülés vérséggel jár karöltve. Nálunk a mult század nagy nyelvi hódítása jelentékeny részben anélkül ment végbe...«

Egy újabb kérdés: a magyar társadalomé. Erről így szól a tanulmány: »A mi társadalmunkban kiélezett osztályharcról nem lehet szó, az osztályok közötti küzdelem, ami minden társadalomban és minden korban szükségképp folyik, nálunk nem fajul el gyűlölködéssé vagy épen olyan vad gyűlöletté, amelyet gyújtogató kezek belső viaszlyok keltésére lángra tudnának lobbantani. Hogy ez így van, abban elsősorban a magyarság mély és szegény néprétegeinek jözansága játszik szerepet.« A parasztság kiélezetlen osztályharca: passzivitás, elzárkózás, befeléfordultság. Szombatfalvy derülátó a parasztság ilyen magatartására alapított megállapításában, amikor azt mondja: »A szegény nép tehát mintegy ösztönösen segít a rend, a belső társadalmi struktúra védelmében, a rázkódtatások elkerülésében.«

Ezzel kapcsolatban több kérdés merülhet fel. Először is az, hogy a magyar parasztság jelenlegi tartózkodó magatartása tényleg megnyugtató-e, hogy sokszínű társadalmunk azt a világosan magyar együttműködést fogja a jövőben kifejteni, amelyet bizonyos kiadvá-

nyokon látható rajz: a magyar paraszt, munkás és „nadrágos” középosztálybeli alakja akar érzékelteni? Arra a reményre jogosít a várható társadalmi fejlődés, hogy az egyetemes magyar érdek és az osztályérdekek egyek lesznek, vagy pedig éppen fordítva? A parasztság ma passzivitásba burkolózik; ez az álláspont egyaránt tekinthető reményfeladásnak vagy várakozásnak, vagy egyszerre mindkettőnek. Ha az utóbbiról van szó, alig kétséges, hogy parasztságunk merre tekint még várakozással.

Egy lépéssel továbbhaladva a munkáskérdéshez érkezünk. »Az ipari munkások társadalmi helyzete tanulmányunk szempontjából különös figyelmet igényel. Ez a néprétegünk a magyarságnak már közel ötödrészét jelenti, de súlyát mégsem ez, hanem szervezettsége, társadalomszerkezeti tömörsége és városi elhelyezkedése adja meg. 1918-ban láttuk, hogy mikor a közhatalmi szervezeteken bénulás vett erőt, a szervezetlen agrárvidék a városoktól, pontosabban a fővárostól várt irányítást, a szervezett ipari munkásság volt az egyetlen népréteg, amely a gyeplőt meg tudta ragadni, s nem rajta, hanem az országos politikában való teljes járatlanságán mult (1918 előtt egyetlen képviselője sem volt a parlamentben), hogy a kormányrúd irányát mégsem a munkásság, hanem forradalmi kalandorok szabták meg.«

Szombatfalvy a mai helyzetet az 1918-astól lényegesen eltérőnek látja. A trianoni Magyarországon megindult iparosodási folyamat a magyar agrárvidékekről felszippanzott utánpótlással növelte meg a munkásosztályt, amely így biológiai állagában egyre inkább magyarrá vált. Miközben szám szerint egyre inkább növekedett, látóköre is kibővült: parlamenti képviselőhez jutott, ahol alkalma volt közelebbi és egyetemesebb tájékozódásra szert tennie. 1933-ban a változások újabb sorozata vette kezdetét: a német szociáldemokrácia, amely a magyar-

országi szervezett munkásság legfőbb erkölcsi támasztéka volt, megbukott. A nemzetietlenség bélyegét hordozó magyar munkásság mindinkább a magyar valóságok világára szorító és a magyar szempontot, érdeket idegen szempontokkal és érdekekkel legkevésbé keverő rétegek egyike lett a magyar társadalomban... A munkásság másik része, egy szélső jobb- és szélső baloldali szárny szintén nem csekély tömegekkel egyfelől megmaradt a marxista eszmekörben, sőt titkon annak oroszországi valósulásával kacérkodott, másik szélsőségül pedig a társadalmi kérdések egészét a zsidókérdés gyökeres megoldására egyszerűsítve, a zsidógyűlölet németrajongás elméleti és gyakorlati politikájában merültek ki.

»Hogy azonban a magyar szervezett munkásság valóban képes lesz-e megőrizni azt a tisztán magyar szempontú szemléletet, amelyet ma megállapíthatunk, annak próbája az lesz, hogy esetleg változott viszonyok közt is megmarad-e a magyar munkásérdekek tiszta mezején, nem engedve teret újra annak a befolyásnak, amely 1918 és 1919-ben védőpajzsaként használta fel.«

Hogy a szervezett magyar munkásság megmarad-e a „magyar munkásérdekek tiszta mezején”, az nem kismértékben függ a középosztálytól. »Az egységes nemzeti szellem kialakításában legnehezebb szerepe az értelmiségi osztálynak, vagyis a magasabb műveltségű középosztálynak van. Ez a központi idegrendszer, amely észlel, ítél és parancsol... a szellem, amely az anyagot mozgatja... Az a sok szó és cikk, amely manapság a magyar középosztályról pro és kontra vitázik, azt bizonyítja, hogy ütött az önvizsgálat szükségének órája. A cikkek és viták keveset foglalkoztak a kérdés lényegével, amely ennyi: milyen mértékben rendelkezik értelmiségi középosztályunk a vezetésre alkalmassá tevő, a fent részletezett követelményeket kielégítő képességekkel?«

Szombatfalvy saját kérdésére az erről a középosztályról összeállított terjedelmes bűnlajstrommal felel. Vegyük sorra az egyes vádpontokat: a magyar középosztály legnagyobb részben idegen lelkiség hordozója, szociális érzéke fejletlen, társadalomszemlélete osztályszempontu és még egy sereg ferdeség: klikkszellem, hivatali bizantinizmus, elvtelenség.

»Értelmiségi középosztályunk ma nem képviseli eléggé a magyarságot. Innen fakad a vezetésben elkövetett hibák túlnyomó része. Nagyon sokan amellet, hogy őszintén magyarnak vallják magukat, egyben kívülállóknak érzik, akiknél tehát bizonyos érzelmi kettősség van, ami nemcsak ösztönös magatartásukban nyilvánul meg, hanem tudatosan és világosan kifejezésre jut... Ez az idegenség, kettősség értelmiségünk német alkatú elemeinél és a zsidó értelmiségnél a leggyakoribb. Amit a magyar lélektől távolállóknak gondolnak, látnak, csinálnak, az nem mindig jobb, hiszen a módszer, a stílus különbsége az alkatok, hajlamok, a természetek különbségéhez fűződik s így sokszor egyenesen rossz, mert célra nem vezető a magyaroknál alkalmazva az, ami az idegennél kitűnőnek bizonyul.«

Különösen szembeötlő, hogy Középosztályunk generációs utánpótlásában más rétegek alig vesznek részt, »más réprétegek úgyszólván kimaradnak a középosztályból.« Ez az intenzív beltenyésztés oka első sorban a középosztály majdnem hermetikus önmagabazártságának és számtalan társadalmi fonákságának. A gyógyulást Szombatfalvy a társadalmi vérfelfrissüléstől várja.

»A magyarságnak, az ország nemzeti szempontból heterogén volta miatt, egysége megvalósítása tekintetében külön problémája még nemzetiségi helyzete. Ez is a társadalomalkati kérdések közé tartozik s talán a legnehezebb, időnkint legtöbb gondot okozó problémánk... napjainkban már mindenki érzi, hogy megoldása létkérdés mindnyá-

junk számára.« A kérdés megoldásának egyáltalán nem felel meg a politikusok eljárása, akik „azt képviselik, hogy szép szavakkal és csodaszerekkel (szentistváni gondolat) ilyen érzékeny és elmérgesedett sebeket meg lehet gyógyítani”. Amit itt a nemzetiségi kérdés történetéről feltétlenül el kell mondani, az annyi, hogy nálunk a megoldásra mindaddig egyetlenegy komoly lépés nem történt és gyakorlatilag kerestülvihető elgondolás nem volt.

A nemzetiségi kérdés, talán inkább, mint a többi probléma, ketős igényű: a megoldásnak egyszerre kell eleget tennie az államalkotó tétel és a nemzetiségek kívánságainak. A lehetetlent mégis lehetővé kellett volna tenni, de ennek keresztülvitelére a megfelelő garnitúra, úgy látszik, nem állott rendelkezésre.

És még egy: a nemzetiségi kérdés kevésbé volna létprobléma számunkra, ha egy minden tekintetben egyöntetű magyarságnak kellene vele számolnia, ha az itt megoldásra váró helyzetet egyéb nehézségek nem szönek át. Eszköz és lehetőség ennek megelőzésére lett volna bőven.

»Nagy akadálya az egységes szellemnek, tehát a harmonikus összeműködésnek is, ha a nagyobb vagy akár a kisebb, de súlylall rendelkező csoportok a közösség, a nemzet egész alapvető kérdéseiben másképp látják az összefüggéseket, más-más jelentőséget tulajdonítanak az egyes tényezőknek s különböző értékrend és sorrend szerint kívánnak a közállapotokon javítani. Ebben a tekintetben a magyar szellemi élet ma igen kedvezőtlen állapotban van.«

A pártszempontok jelenlegi politikájában kilátás sincs olyan iránytadó gondolat létrejöttére, amelyet teljes egészében a magunkénak vallhatnánk. A politikai eszmék zürzavarában egy jelenség meglepően általánosnak bizonyul: az egymásra vicsorgó, honmentő nagyságok valamennyien egyek bel-

só kérdéseink, sőt lét- és nemlét-kérdésünk súlypontjának az ország-határon túra helyezésében.

Szombatfalvy úgy vélekedik: hogy a magyar alapérzéshez természetesen idomuló légkör mégsem jött, vagy nem jöhetett létre és közvéleményünk fejlődésében visszamaradt, az annak tulajdonítható, hogy a tartós idegen uralom nálunk visszásság lelki kettősséget teremtett, »amely azt jelentette, hogy van egy belső, ösztönszerű, szívünk szerinti véleményünk, amely azonban a hatalmi helyzet miatt nem válhatik kifelé is nyilvánított akarattá és van egy a helyzettel való megalkuvásból született, kifelé érvényesített véleményünk és akaratumk.«

»Arra a kérdésre, hogy az utolsó negyedszázadban a magyarság lét-kérdéseiben miért nem tudott pozitív elgondolás és a magatartásunkat konkrét feladatokra nézve világosan meghatározó felfogás kialakulni, nem elég az illuziókhoz való ragaszkodásra hivatkozni, ennél továbbmenve az önismeret hiányára és a magunkbepillantástól való irtózásra kell utalni. Nem szeretünk tükörbe nézni, mert ragaszkodunk ahhoz az elképzelt önarcképhez, amelyet hiuságunk és önszeretetünk rajzol állandóan lelki szemeink elé.«

Még Trianon után sem szántuk rá magunkat a tükörbepillantásra. »Bántottak Trianonban, csúful, igazságtalanul és oktalanul meg-raboltak. Ez így nem maradhat. – Ennyit tanítottunk az iskolában, erre az egyetlen gondolatra neveltük a sajtó útján a nemzet tömegeit, a többit rábíztuk a fantáziára. Ez pedig a thesis-antithesis ugrását tette meg a legkönnyebben: visszacsinálni Trianont, visszaállítani a régi világot. Ez persze nem program, hanem programmalanság, Rip van Winkle-mozdulat, a tökéletes elzárkózás és tudomásul nem vétele mindannak, ami a világban és körülöttünk történt. A teljes elutasítás kényelmes gesztusában leegyszerűsített állásfoglalás, amellyel az új helyzetet tudó-

másul vettük, szinte vasfüggönyt eresztett közénk és a körülöttünk élő népek közé s ez megakadályozta, hogy másra is gondoljunk, mint a 18-as helyzet visszaállítására.« Nagy ürügy volt mindez arra, hogy továbbra se történjék semmi. »Így maradt el minden, ami most annyira szükséges volna, az akadályok lebontása, a belső hozzáigazodás... Csupa fonákság, csupa kényszerhelyzet, megoldatlanság, fatálisan hamis látszat. A lelkek egységéről, a lelki egység eredményes kereséséről ezért nem lehet ma beszélni.«

Olyan tanulmányról volt szó, amely úgyszólván összes sorsproblémáinkról tartalmazott mondánivalót. Ha mindenáron bíráló hangon akarnánk hozzászólni, azt mondhatnók, hogy problémalátása és szempontjai azt a benyomást keltették, mintha sok tekintetben ma már túlhaladottak lennének. Bármint van is, a lényegét maguk a problémák képviselik: ezeknek az aktualitása külső szempontoktól teljesen független.

Berényi Ádám

FILMPOLITIKAI SZEMPONTOK

A filmpolitika éppen úgy totális korunk eredménye, mint a művészetpolitika, kultúrpolitika, stb. A művészetet nem lehet irányítani, mert éppen a művészet van hivatva arra, hogy megkerülve az értelem útját, a maga eszközeivel vigyen közelebb bennünket azokhoz a változatlan humánumokhoz, melyekre az ész tanít minket. Ehhez azonban szükséges, hogy értékeket tartalmazzon ez a bizonyos művészet, akár hétköznapi, akár rendkívüli, de örök és egyetemes emberi emóciókat keltsen s valamilyen mondanivalót ígérjen. Ahol ez hiányzik, ott a művészet szórakoztatássá hígul, ahol megvan, ott nincs szükség művészetpolitikára.

Abból, hogy semmilyen művészet sincs önmagáért, hanem minden az emberért van (Szabó De-

ző), következik, hogy e művészetnek megfelelőnek kell lennie az ember számára. A tökéletesedést pedig egy kis művészi fegyelemmel is el lehet kezdeni s ezt divatosabban megint csak – politikának nevezhetjük.

Manapság a figyelő kénytelen mondanivalója elé ilyen kis bevezetést illeszteni, hogy „filmpolitikájának” jogosságát biztosítsa. Szükséges, mert a legszándékosabban silány és a legirányítottabban művészetromboló filmalkotók rendszerint azzal vonnak sérthetetlen köpenyt hitvány közepszerűségekre, hogy ők l'art pour l'art-t úznek: munkájukba beleszólni tehát egyenlő a művészi szabadság megsértésével.

A tavalyi filmtermelés biztató emelkedéséhez képest a jelen háborús esztendő tévesen értelmezett „szükségképpeni” vígjátéktermelése (Legény a gáton, Szakítani nehéz dolog, Családunk szégyene, Orient-Express, Anna-Mária, Jómadár, Anyámasszony katonája), vagy a drámának szánt, de groteskségbe forduló kísérletek (Megáll egy szív, Alkalom, Csalódás, A lép virága, Éjféli gyors, Egy asszony visszaneéz) olyan sajnálatos visszaesést jelentenek, hogy még a részben sikerültek (Hegyek leánya, Keresztúton, Férfihűség, Gyáva-ság) is csak elenyészően ellensúlyozzák a leverő hiányérzetet.

A számtalan kritika mindmégannyi *negativuma* után úgy használnánk legtöbbet az ügynek, ha *pozitívumokkal* tudnánk előállni. Alább néhány szempontot igyekszünk megjelölni: mit kellene állandóan szem előtt tartania annak, aki egy film elkészítéséhez hozzáfog és annak, aki hivatva van ehhez engedélyt aláírni.

A tennivaló rendkívül egyszerű: azt a négy tényezőt kell mérlegre tenni, melyek a filmet teszik. *Szöveggönyv, színész, kép, rendezés.*

1. *Szöveggönyv.* A szöveggönyv két részből tevődik össze: *tárgyból* és *nyelvből*. Megvizsgálандó te-

hát először a tárgy. Tudnivaló, hogy az szólhat az egyénről, szólhat társadalomról és szólhat a tetetlen eszméről. Ha az *egyén* a tárgya, akkor számot kell vetni azzal, hogy az egyének nemcsak a szerelemhez, nemcsak a nőhöz van köze, mint azt egyoldalúan polgári beállítottságú filmjeink esetében láthattuk, hanem viszonya van a vallással, a természettel, a kenyérrrel, a vérrel, a fajjal, a betegséggel, az eszmékkel és egyéb fizikai vagy metafizikai valóságokkal. Tessék változatossá és tartalmassá tenni a tárgyat ezek szerint. Ha a történet tárgya a *társadalom*, akkor vigyázni kell arra, hogy az a társadalom *hiteles* legyen az időben (ha a multban játszódik) és hiteles legyen néprajzilag, szociográfiailag, néplélektanilag, földrajzilag, politikailag, ha a jelenbe van helyezve.

Mivel minden műfaj fokozatosan fejlődik s nem ugorhat át fokokat, így a film is kénytelen igazodni uralkodó irányához. A film ma van realista szakaszában, világos a cél: lelkiismeretes szigorúsággal törekedni az életszerűsége, valóságkeltésre.

A szöveggönyv másik hatalmas követelménye a *nyelv*. Mérlegelendő eszerint, hogy a szöveggönyv helyes magyarsággal szól-e. A helyesség azonban elemi követelmény. Itt még nem lehet megállni. Szükséges, hogy szép magyar beszéd, színes magyar beszéd szóljon a filmről. Ügyelni kell a nyelvi couleur locale-ra éppen úgy, mint a kosztümökre, sőt nem túlozunk, ha elvárjuk, hogy egy-egy értéke-sebb film egyúttal nyelvi élményt is nyújtson.

2. *A színész.* A közepes történetet is nagygyá teheti a nagy színész. A filmalkotónak nem a szép és nem az elegáns színészt kell keresnie, hanem a tehetséget. A tehetségesek közül pedig azt, aki a legtöbbet járt az élet iskolájába, nem pedig a színészakadémiára. Az a nagyobb színész a tehetségesek között, akinek a legtöbb és legvál-

tozatosabb társadalmi élménye volt, aki hiteles tolmácsolója a legbanálisabb, vagy a legrendkívülőbb emberi emócióknak. A színész munkája az ábrázolás. Ma még játékkal ábrázol a magyar színész. A francia színész már nem *megját-sza* a filmszerepet, hanem egyszerűen hagyja, hogy fényképezzék, míg ő *végigéli* azt. Ami a szöveggönyvben a tárgyi és lélektani hitelesség, az a színész esetében a hiteles ábrázolás, a valószerű ábrázolás, a realista ábrázolás. A modern színpadon és a modern filmben nem szabad játszani. Ma úgy kell ábrázolni az embert, mintha otthon a zárt ajtók mögött családjá, vagy barátai körében élne, mozogná, természetesen és egyszerűen s a közönség, vagy az operatőr az ő tudta nélkül a kulcslyukon keresztül figyelné és filmezne. Nem az arcimimika és nemcsak a hangmodulálás lehet kifejezője az emberi indulatoknak, hanem a színész *totális* magatartása a színpadon, vagy a vásznon: hang, szem, arc, kézmozdulat együtt és egyszerre, harmonikus együttműködéssel áradjon róla.

Nem utolsó sorban kellene ügyelni arra is, hogy a színész ne pontosan a germán, latin, vagy szláv szépségideált képviselje. A szöveggönyv nyelvét a színész nyelve konkretizálja. Vigyázni kell tehát, hogy a színész magyar artikulációs bázissal ejtse a szavakat és a szöveggönyv nyelvi bravurját vigye diadalra a maga nyelvi tökéletességével.

3. *A kép.* A filmkészítés technikai tényezője a fényképezés. Mivel nem annyira műveltséget, mint inkább szakértelmet és gyakorlatot igényel, sokan értenek hozzá és aránylag ezzel van a legkevesebb baj filmjeinkben. A fényképész megválasztásánál ilyen szempontok lehetnek irányadók: van-e az illetőnek fantáziája új szögeket meglátni, melyekből fényképezni lehet az embert és a tárgyakat; van-e kép-

zelete elkerülni a fénykép-közhe-lyeket, hogy új hatásokra töreked-jék; van-e érzéke ahhoz, hogy sok természeti képet készítsen s hogy a hiteles tárgyhoz és hiteles ember-ábrázoláshoz ő hiteles fényképezés-sel csatlakozzék a filmszerű realiz-mus tökéletesítésére. Amint a szí-nésznek nem szabad részlet-gesztu-sokkal, arcrángatással, szemforgia-tással kifejeznie különféle állapo-tokat, éppen úgy a fényképésznek sem szabad *túlzásba* vinni a csak arc, csak szem, csak láb-fényképe-zést, hanem neki is totál-plánokra kell törekednie és a milieuvél való hatáskeltésre.

4. *A rendezés.* A szöveggönyv gyakorlati megvalósítása a rendezés. A rendező a legelső és legelső kritikusa az előbbi három tényezőnek: a szöveggönyv utasításainak, a színész játéknak és a fényképész felvételeinek. Nemcsak kritikusa, hanem rendőre az igazságnak, azaz a reális működésének. E három különböző törekvést a rendező hozza összhangba, ő önti egybe az *író*t, a *színészt* és a *fényké-pészt*. A rendező megválasztásának legfontosabb kritériuma tehát az, hogy megfeleljen ennek az ítélő, harmonizáló, kritizáló, egységesítő és a valószerűséget ellenőrző szerepnek. Ehhez pedig az intelligencián és általános műveltségen kívül elsősorban mély *irodalmi műveltsé- get* kell a rendezőtől megkövetel-nünk. A rendezői szaktudás csak ezek után jöhet számításba. Az irodalmi műveltség aztán ingyen adja birtoklóinak azt a finom esz-tétikai érzéket, mely mindenben a valószerűt, az életszerűt fogja ke-reszni.

Ez a néhány szempont csak igen kis részét képezi annak a szempontseregnek, melyek közül mindeniket sorra kéne vennie a filmal-kotónak. De ha csak a fentiekhez igazodnék is valaki, már sokkal kevesebb rossz film hagyná el a műtermeket.

Salamon Sándor

SZEMLE

ROMÁN TÖRTÉNETÍRÁS A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

(Második, befejező közlemény)

AZ ERDÉLYI ROMÁN TÖRTÉNETÍRÓK SZEMLÉLETE

A MAGYAR-ROMÁN TÖRTÉNELMI KAPCSOLATOK feltárására természetesen a volt kolozsvári román egyetem történészprofesszorai s általában az erdélyi származású, magyar iskolákban tanult kutatók lettek volna elsősorban hivatottak. Valóban, az erdélyi román történészek mennyiségileg is számottevő munkásságot fejtettek ki, szempontjaikat és módszerüket azonban politikai érzelmeik annyira befolyásolták, hogy a közös érdekű kérdésekben a magyar és román szakirodalom állásfoglalása munkásságuk nyomán nemhogy kiegyenlítődött volna, hanem jobban eltávolodott egymástól, mint a multban valaha. A kétévizedes román uralom Erdélyben a »jóvátétel« jegyében zajlott le, állam és társadalom célkitűzése egyaránt a románság kulturális és gazdasági vezetőszerepének minden eszközzel való kikényszerítése volt s ennek indokolására kellett azt az elméletet felállítani, hogy a multban a magyarság elnyomta és kiszákmányolta az őslakó románságot, melyet ezért kárpótolni kell. A közvélemény ennek az elméletnek igazolását várta a tudománytól s a történészek annál készségesebben engedtek ennek a kívánságnak, mivel annak idején maguk is aktív résztvevői voltak a magyarországi román nemzeti-ség politikai küzdelmeinek s a multat is csak ezek prizmáján át tudták személni. Érdeklődésük ezért elsősorban az erdélyi román nacionalizmus kialakulásának és megnyilvánulásainak történetére irányult s legfőbb törekvésük az volt, hogy az erdélyi román nemzeti öntudat és az összes románok politikai uniója eszméinek fonalát minél messzebb tudják visszafelé követni a multban, másrészt pedig, hogy kimutassák a román irredentizmus jogosultságát a magyar elnyomás részleteinek feltárásával. Magától értetődik, hogy ez az előre megfogalmazott történelemszemlélet a letűnt évszázadokat csupa szabadsághősökkel népesíti be s a történetírót ezek kultuszának papjává avatja, az eseményeket magukat pedig mintegy a jó és a rossz principiumainak mitikus harcává egyszerűsíti le. A pozitív pólus természetesen a románság: ő az egyetlen őslakó, gyökeres nép Erdélyben, melynek története tulajdonképpen a románság története; a földdel, a tájjal összenőtt politikai, társadalmi szervezetet, kultúrát itt kizárólag a románok képviselték. Velük szemben a magyarok késői betelepülők, intézményeik, kultúrájuk gyökértelen import, tömegeket sohasem jelentettek, hanem csak egy vékony uralkodó réteget, melynek fölénye a nyers ökoljogon alapult. A jobbágy sorba sülyesztett románság mind nemzetisége, mind görögkeleti vallása miatt megvetés és üldözés céltáblája volt, bár két keze munkájával ő tartotta fenn az államot és henylő magyar urait. A román történetírás Erdélyé szociális pokol, melyben a román jobbágyot barbár jövevények zsákmányolják ki, akiknek sem

szívok, sem kultúrájuk nincs. Nem veszik tekintetbe a román történészek, hogy Erdélyt kőrújra, politikai szervezete, történelmi hivatása a nyugathoz, közelebbre köti s ha történetéből a magyarságot kirotáljuk, egyszerűen történelemnélkülivé válik. A rostálást elvégezték s közben kihullt minden érték, mint pl. a nyugati civilizáció érdekében hozott véráldozatok, a vallási türelem Európát megelőző megvalósítása, a magyar és szász városok patinás épületei és kultúrateremtő szelleme, államférfiak, hadvezérek, gondolkozók, művészek nevei és életműve, egyszerűval mindaz, ami az emberi életet szebbé és nemesebbé teszi. Mert mindezekből az erdélyi románság nagyon kis részben vagy egyáltalán nem vette ki részét. Minthogy pedig alkotásokkal a románság Erdélyre vonatkozó történelmi jogát megalapozni nem lehetett, más jogcímet kellett keresni s ezt a szenvedésben vélték megtalálni, melyet ennek megfelelően igyekeztek kiszínezni és felnagyítani. Ugyanakkor azonban megállapítják a román történétírók, hogy a román anyanyelvű irodalmi műveltség s a nemzeti öntudat Erdélyben született meg s a tárgyilagosabbak azt is elismerik, hogy ebben a magyarság kultúráközvetítő tevékenységének is része volt, de mintha az ellentmondást a magyar elnyomatás elmélete és a magyar kultúrhatás ténye közt észre sem vennék, továbbra is ragaszkodnak a magyar-román viszony claire-obscure megvilágításához. Pedig még az erdélyi románság is több pozitívumot mutathatna fel történetében, ha azt a két nép együttműködésének szemszögéből vizsgálnák. Így azonban a román történétírás önmagát fosztja meg egy tárgyilagosabb, vigasztalóbb és tanulságosabb történelemszemlélettől.⁴²

A »FELSZABADÍTOTT« TARTOMÁNYOK TÖRTÉNETÍRÓI

EZEK ELŐREBOCSÁTÁSÁVAL készséggel elismerjük, hogy ami a részletkutatásokat illeti, az első világháború után román tudósok is jelentős mértékben járultak hozzá az erdélyi múlt feltárásához. Elsőnek *Lu-paş Ioan* volt kolozsvári egyetemi tanár munkásságát kell említenünk, aki számos tanulmányában a XVIII–XIX. századi erdélyi politikai és kulturális mozgalmakat s az azokat hordozó egyéniségek életét és szerepét világította meg nagy tárgyi tudással.⁴³ Kevesebb szerencsével nyúlt a középkori Erdély történetéhez, melynek sajátos problematikájával szemben teljesen idegenül áll. A dáciai román inkolátus erőszakolásával téves következtetésekre jut mind demográfiai, mind társadalompolitikai vonatkozásokban.⁴⁴ Általában megfigyelhetjük, hogy a középkori kutatások terén hagy legtöbb kívánnivalót maga után a román történétírás. Magyarítja ezt részben az, hogy ennek a kornak román vonat-

⁴² A háborúutáni erdélyi román történétírásnak Erdélyre vonatkozó tanait mintegy összegyűjtve és élesen kidomborítva találjuk meg a román akadémia által kiadott *La Transylvanie* című gyűjteményes munkában (Buc. 1938). A fentiekkel egybevágó észrevételeimet a Századok 1940. évfolyamában (232–237) írott ismertetésemben már megtettem.

⁴³ *Nicolae Popoa și Ioan Moldovan*. Buc. 1920. – *Avram Iancu*. Cluj, 1924. – *Contribuțiuni la istoria ziaristiceii românești ardeleni* (Adalékok az erdélyi román újságírás történetéhez). Sibiu, 1926. – *Din activitatea ziaristică a lui Andreiu Mureșanu* (A. M. újságírói munkásságából). Buc. 1926. – *Răscola țaranilor din Transilvania la 1784* (Az 1784. évi erdélyi parasztlázadás). Cluj, 1943. – *Impăratul Iosif II. și răscola țaranilor din Transilvania* (II. József császár és az erdélyi parasztlázadás). Buc. 1935. – *Doctorul Ioan Piurariu-Molnar*. Buc. 1938. – *Descendența transilvană a lui Ion Magheru* (I. M. erdélyi származása). Buc. 1939. – *Emanuil Gozdu*. Buc. 1940.

⁴⁴ *Voevodatul Transilvaniei în secolele XII. și XIII.* (Az erdélyi vajdaság a XII. és XIII. században). Buc. 1936.

kozású forrásai igen gyérek, de még ezeknek publikálását és feldolgozását is csak igen későn kezdték meg, az erdélyi románságra vonatkozóan pedig csaknem kizárólag a magyar szakirodalom eredményeire támaszkodnak. Máiig sem ismerünk román történeti monográfiát, mely a szerző önálló levéltári kutatásai alapján foglalkoznék az erdélyi románság középkori életével. Ezt a feltűnő jelenséget csak abból az óriási különbségből érthetjük meg, mely a középkori nyugati és keleti keresztény kultúrköröket elválasztotta. A románság egész társadalmi-politikai rendjével és művelődésével az utóbbihoz tartozott, ezért marad idegen a román lelkiségtől a nyugati keresztény középkor szelleme, mely Erdély történelmét is jellemzi. Nyugat és Kelet évezredek ellentéte egyébként más vonatkozásban is tükröződik az erdélyi román történetírásban. Mióta a XVII. század végén az erdélyi románság egyrésze a római katolikus egyházzal unióra lépett, végzetes szakadás történt a nép lelkében s a XIX. századi nacionalizmus közömbösítő hatását megelőzőleg felekezeti ellentétek dúlták fel belső életét. Az unió történelmi jelentőségének megítélésében ennek megfelelően görögkeleti és görögkatolikus román történészek más és más szempontokat érvényesítettek. Az előbbieket a nemzeti egység megbontásával vádolták az unió úttörőit, az utóbbiak viszont a románságnak a nyugati kultúrához való hozzákapcsolódását és nemzeti öntudatosodását az unió következményének tulajdonították. A háborúutáni Románia kultúrpolitikája természetesen a görögkeleti szellem felülkerekedését segítette elő s az erdélyi történészek közül is azok kerültek az élre, akik a keleti ortodoxia nagy nemzetmegtartó erejét dicsőítették írásaikban. Ilyenöntudatos görögkeleti szemlélet nyilatkozik meg Lupaş műveiben is. Nem véletlen, hogy ő írta meg a román nemzeti egység megvalósulásának történetét is, melyben a Kárpátokon innen és túl kezdettől fogva egységes román nép összetartozási tudata egyik alappillérenek éppen az ortodoxiát tartja.⁴⁵ Ez a munkája egyébként iskolapéldája annak a jellegzetes törekvésnek, mely a múlt legtávolabbi kódében és legszükszavúbb forrásaiban is annak az eszmének nyomát igyekszik fölfedezni, mely a mai románság lelkét eltölti. Ortodox szemléletű *Dragomir* Silviu, szintén volt kolozsvári egyetemi tanár történetírói munkássága is. Főművét éppen az erdélyi román ortodoxia XVIII. századi unió-ellenes küzdelmeiről írta: adatokban gazdag, meleg tárgyzeretettel megírt, bár nem mindig teljesen tárgyilagos tanulmány.⁴⁶ Az erdélyi román politikai küzdelmek hőseinek ő is több írásában állított emléket.⁴⁷ Hézagpótló, ha az illetékes szerb és bulgár történetírás álláspontjával nem is mindig egyező következtetésekre jutó kutatásokat folytatott a balkáni románság múltjára vonatkozólag is.⁴⁸ Az erdélyi román történészeknek másik kedvező témaköre a román vajdaságok és Erdély kapcsolatai. Sajnos, ezen a téren sem tekintenek el időszerű politikai szempontok anachronisztikus érvényesítésétől: semmitmondó adatokba is beleolvassák a román egységtörekvések prekoncepciált megnyilvánulásait. *Metex* Ştefan, aki egyébként

⁴⁵ *Istoria unirii Românilor* (A románok egyesülésének története). Buc. 1937. Az egyesülés eszméje nagy szerepet játszik a román történelem fő korszakaival foglalkozó munkájában is: *Epocele principale în istoria Românilor*. Cluj, 1928.

⁴⁶ *Istoria desrobirii religioase a Românilor din Ardeal* (Az erdélyi románok vallási felszabadításának története). I–II. Sibiu, 1920–30.

⁴⁷ *Avram Iancu*. Buc. 1924. – *Ioan Buteanu*. Buc. 1928. – *Nicolae Bălcescu în Ardeal* (N. B. Erdélyben). Cluj, 1928. – *Un precursor al unităţii naţionale: profesorul ardelean C. R. Vivu* (A nemzeti egység egy előfutárja: C. R. V. erdélyi tanár). Buc. 1929.

⁴⁸ *Vlahii din Serbia*. Cluj, 1922. – *Vlahii şi Morlaccii*. Cluj, 1924.

mint ortodox szellemű egyháztörténétíró is jelentős, továbbá *Motogna* Victor idevágó művei képviselik ebben a vonatkozásban a román szakirodalom javát.⁴⁹ A görögkatolikus irányzat megfogyott számú képviselői közül *Păclișanu* Zenovie nevét említhetjük meg, aki szintén a XVIII–XIX. századi erdélyi román politikai mozgalmak történetének tisztázásához járult hozzá tanulmányaival.⁵⁰ Az említett történétírók mind az idősebb nemzedékhez tartoznak, az első világháborút már érett férfikorban érték meg, a román egység létrejötté legmerészebb álmaik megvalósulását jelentette, nem csodálkozhatunk tehát azon, ha későbbi munkásságukban is ifjúkoruk politikai eszméi tükröződnek. Seregszemlénk után nem mulaszthatjuk el kortársuk, *Lapedatu* Alexandru nevét megemlíteni, aki ugyan erdélyi származású, de még az első háború előtt a román királyság területére költözött s ott fejtett ki értékes, a román vajdaságok XIV–XVII. századi múltjára vonatkozó történétírói tevékenységet, majd a kolozsvári egyetem tanára lett. Sajnálatos, hogy 1919 után politikai működése elvonta a történelem tanulmányozásától, mert higgadt, emelkedett szemlélete bizonyára nagymértékben hozzájárult volna az erdélyi román történétírás színvonalának emeléséhez. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a kolozsvári román egyetemen felnőtt fiatal történészgeneráció általában kevés érdeklődést mutat elődei témakörei iránt, a nemzeti egység hőseinek kultusza nem ihleti őket, inkább reális, gazdaságtörténeti, néha a román történettel csak lazán összefüggő világtörténeti kérdésekkel foglalkoznak.⁵¹ Még a ritka kivételek esetében is bizonyos önmérséklet, kritikus magatartás mutatkozik a »kényes« tárgyak feldolgozásában.⁵² Kétségtelenül összefügg ez a jelenség a román történétírás minden vonalán tapasztalható felfogásbeli változással, bár – s ezt ma-

⁴⁹ *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea* (Havaselve kereskedelmi kapcsolatai Erdéllyel a XVIII. századig). *Sighișoara*, 1921. – *Moșiile domnilor și boerilor din Țările Române în Ardeal și Ungaria* (A román vajdaságok vajdáinak és bojárjainak birtokai Erdélyben és Magyarországon). Arad, 1925. – *Regele Ferdinand* (F. király). Cluj, 1925. – *Domni și boeri din Țările Române în orașul Cluj* (A román vajdaságok vajdái és bojárjai Kolozsvár városában). Cluj, 1935, ill. *Politica externă a lui Mircea cel Bătrân* (M. c. B. külpolitikája). Gherla, 1924. – *Războaiele lui Radu Șerban* (R. S. háborúi). Buc. 1926. – *Cetatea Ciceului sub stăpânirea Moldovei* (Csicsó vára moldvai uralom alatt). Dej, 1927. – *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea* (Moldva és Erdély kapcsolatai a XVI. században). Dej, 1928. – *Relațiunile dintre Țările Românești și Ardeal în veacul al XVII-lea* (A román vajdaságok és Erdély kapcsolatai a XVII. században). Dej, 1935.

⁵⁰ *Luptele politice ale Românilor ardeleni din 1790–1792* (Az erdélyi románok politikai küzdelmei 1790–92-ben). Buc. 1923. – *Guvernele ungurești și mișcarea memorandistă a Românilor din Ardeal* (A magyar kormányok és az erdélyi románok memorandista mozgalmak). Buc. 1934. stb.

⁵¹ Ion Moga: *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a Țărilor Române la sfârșitul secolului XVII*. (A lengyel-osztrák rivalitás és a román vajdaságok politikai orientációja a XVII. sz. végén). Cluj, 1935. – U. a.: *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul XVIII*. (Az osztrák gazdaságpolitika és Erdély kereskedelme a XVIII. sz. végén). Cluj, 1939. – Francisc Pall: *Les relations entre la Hongrie et Scanderberg*. Buc. 1933. – U. a.: *Marino Barlezio*. Cluj, 1938. – U. a.: *Ciriaco d'Ancona e la Crociata contro i Turchi*. Vălenii de Munte, 1937. – Alexandru Doboși: *Datul oilor (quinguesima ovium)*. Buc. 1937. – U. a.: *Relațiile comerciale ale principatelor române cu Veneția* (A román vajdaságok kereskedelmi kapcsolatai Velencével). Cluj, 1936. stb.

⁵² David Prodan: *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj și Turda* (Horia lázadása Kolozs és Torda megyékben). Cluj, 1939.

gyar és román szempontból egyaránt sajnálatosnak találjuk – a kolozsvári nevelésű fiatal történészgárda tagjai közt eddig még nem jelentkezett Petre P. Panaiteșcu formátumához mérhető tudós, aki komolyan magára vállalhatta volna a magyar-román történelmi kapcsolatok újjáértékelését.

Az 1918-ban »felszabadított« tartományok közül kétségtelenül Erdély múltjának kutatását ambicionálta leginkább a román történetírás, ami érthető is, hiszen az Erdélyre vonatkozó román történelmi jogok voltak a legvitathatóbbak. Bukovina és Besszarábia esetében egészen más volt a helyzet, hiszen mindkettő évszázadokon keresztül a moldvai román vajdaság kiegészítő része volt s csak a XVIII. század végén, illetőleg a XIX. elején kerültek idegen fennhatóság alá. A román történetírás tehát, épen fordítva, mint erdélyi viszonylatban, a történeti jogokat kellett, hogy érvényesítse az orosz etnográfiai érvekkel szemben. Ennek a feladatnak szolgálatába állította történetírói munkásságát *Nistor* I. Ion csernovici egyetemi tanár, aki erdélyi kartársaihoz hasonlóan a háború előtt a román nemzeti törekvések tevékeny előharcosa volt, Bukovinában. Műveiben a románságnak az északi szláv népekkel való kapcsolatait elemzi a román álláspont erőteljes hangsúlyozásával⁵³ s ha fő témakörétől néha el is távolodik, érdeklődése akkor is annak a két hatalomnak, Ausztriának és Oroszországnak a román vajdaságok feletti hegemoniáért vívott küzdelmére irányul, melyek Bukovina és Besszarábia sorsát egy évszázadnál tovább közvetlenül befolyásolták.⁵⁴ Besszarábia múltjának szorgos kutatója *Boldur* A. V. Iași-i egyetemi tanár is.^{54a}

TÁRSADALOMTÖRTÉNET

MÍG AZ UJONNAN ROMÁNIÁHOZ CSATOLT TARTOMÁNYOK történetírói Nagyrománia létrejöttének előzményeit kutatták és erősen polémikus élű művekben a román politikai törekvések igazolásán fáradoztak, az anyaország történetírásában lassú irányváltoztatás kezdett érvényesülni. Még mielőtt a »Revista Istorică Română« körének programja tudatosította volna ezt a fordulatot, egyes kutatók már megkezdték a román társadalom múltjának eddig meglehetősen elhanyagolt tanulmányozását. Iorgánának egyik kortársa, *Filitti* Ioan C., aki úgyszólván egyedül mentette át a háború utánra Bogdan és Giurescu nemzedékének higgadt, tárgyilagos történelemszemléletét, képviseli a hidat az új iskola felé, melyhez élemedett kora ellenére is csatlakozott. Hivatása (a legfelső törvényelőkészítő bizottság tagja) megengedte neki, hogy kellő távlatból szemlélhesse az egyetemek körül csoportosuló és működő történész iskolák harcait, anélkül, hogy azokba közvetlenül beavatkozni kényszerülne. A román tudományos életre annyira jellemző, politikai és anyagi érdekektől befolyásolt klikkrendszer megkööttségeitől mentesen foglalhatott

⁵³ *Istoria Basarabiei*. Cernăuți, 1923. – *Româniile Transnistrieni*. Cernăuți, 1925. – *Unirea Bucovinei* (B. egyesülése). Buc. 1928. – *Cehoslovaciile și România*. Cernăuți, 1930. – *Problema ucraineană în lumina istoriei* (Az ukrán probléma a történelem világánál). Cernăuți, 1933–34. – *La Bessarabie et la Bucovine*. Buc. 1937.

⁵⁴ *Ocupația austriacă în principate* (Az osztrák megszállás a fejedelemségekben). Buc. 1938. – *Principatele române sub ocupația rusească* (A román fejedelemségek az orosz megszállás alatt). Buc. 1938.

^{54a} *La Bessarabie et les relations russo-roumaines*. Paris, 1927. – *Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească în 1812–1828* (Besszarábia autonómiaja orosz uralom alatt 1812–1828 közt). Chișinău, 1929. – *Istoria Basarabiei*. I. Chișinău, 1937.

állást a román történelem nagy kérdéseiben s ez a függetlensége előnyösen nyilvánul meg munkáiban. Mindenekelőtt tartózkodik a román társadalom szerkezetének dáko-román előzményekre való visszavezetésétől, élesen megkülönbözteti a nyugati hűbéres társadalmat a román társadalmi rendtől, mely elsősorban balkáni vonásokat mutat, elismeri azonban a magyar hatás nagy jelentőségét. Elveti azt a romantikus elméletet, hogy kezdetben minden román szabad birtokos volt s megállapítja, hogy már a történelmi fejlődés adatokkal megvilágítható kezdetén fennállott a földesúr-jobbágy társadalmi kettőssége. De amint nem túloz a parasztság érdekében, éppenúgy nem ítélik – elődeivel ellentétben – a bojárság felett sem, hanem józan tárgyilagossággal igyekszik a társadalmi folyamatok okait megállapítani. Osztályokkal, egyénekekkel, szomszédos nemzettekkel szemben tanúsított méltányos és higgadt magatartása ritka és üdítő jelenség a gyakran szenvedélyektől fűtött román történetírásban. A román társadalmi és állami élet kialakulásának, a közigazgatás és jogszolgáltatás rendjének sajátosságai és fejlődési fokozatai tekintetében kutatásai döntő fontosságúak⁵⁵ s neki köszönhető a XIX. század eleji román politikai és társadalmi forrongásoknak, a modern román civilizáció hőskorának kitűnő feldolgozása is.⁵⁶ Ez a korszak egyébként az, melyet a román társadalomtörténészek előszeretettel választanak tanulmányaik tárgyául s melynek forrásanyaga is meglehetősen ismeretes. Természetes azonban, hogy e kor mozgalmainak megítélésében is gyakran érvényesültek mai világnézeti és politikai szempontok, ami vitákra, mindenestre a történelmi valóság tisztázását előmozdító vitákra adott alkalmat. *Barnoschi* D. V. például a moldvai szegényebbrendű bojárok alkotmányos mozgalmában a modern értelemben vett demokrácia kezdeteit látja⁵⁷ s egyenesen példának állítja oda napjai politikai küzdelmeiben, bár kétségtelen, hogy a szerző által helyesen a lengyel köznemesség ideológiájából származtatott megmozdulás kizárólag a kisbojárok osztályérdekeit szolgálta. *Zeletin* Ștefan a román polgárság kialakulásáról írott munkájában⁵⁸ még tovább megy s egyenesen polgári aspirációkat tulajdonít ennek a valójában erősen nemesi gondolkozású rétegnek. *Zeletin* egyébiránt a materialisztikusan színezett szociológiai történelemszemléletnek úttörője s említett könyvében a modern román társadalom kibontakozását szinte kizárólag a gazdaságtörténész szemüvegén keresztül mutatja be. Irányzatával azonban meglehetősen társtalánul áll a román történészek közt, akik Brătianu I. Gheorghenak ellene írt elutasító bírálatával általában egyetértenek.⁵⁹ *Lovinescu Eugen*, a nemrég elhalt finomtollú esszéista és irodalomtörténész a modern román civilizáció létrejöttét

⁵⁵ *Evoluția claselor sociale în trecutul principatelor române* (A társadalmi osztályok fejlődése a román fejedelemségek múltjában). Buc. 1924. – *Banatul Oltenei și Craioveștii* (A krajovai bánóság és a Craiovescu-család). Craiova, 1932. – *Vechiul drept penal român* (A régi román büntetőjog). Buc. 1934. – *Proprietatea solului în Principatele Române până la 1864* (A földbirtoktulajdon a román fejedelemségekben 1864-ig). Buc. 1935. – *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor române* (A román fejedelemségek régi közigazgatási szervezetéről). Buc. 1935.

⁵⁶ *Frământările politice și sociale în principatele române dela 1821 la 1828* (Politikai és társadalmi forrongások a román fejedelemségekben 1821–1828). Buc. 1934. – *Principatele române de la 1828 la 1834* (A román fejedelemségek 1828–1834 közt). Buc. 1934.

⁵⁷ *Originile democrației române* (A román demokrácia eredete). Iași, 1922.

⁵⁸ *Burghesia română*. Buc. 1925.

⁵⁹ *St. Zeletin: Istoria socială*. Buc. (1926). – Gh. I. Brătianu: *Teorii nouă în învățământului istoriei* (Új elméletek a történelem tanításában). Iași, 1926.

tárgyaló kétkötetes munkájában⁶⁰ szintén polemizál Zeletin nézeteivel s igyekszik a történelmi materializmus és idealizmus túlzó végletei közt a történelmi valósághoz hűségesen alkalmazkodó középutat megtalálni. Könyve élvezetes és gondolatébresztő olvasmány, bár nem egyszer abba a hibába esik, hogy a román életet gyökeréig átformáló nyugati eszmearamlatok iránti csodálatában a megelőző korszakok román történelméről minden önértéket megtagad s csak a vajdai abszolutizmus és a görögkeleti »sötétség« reakciós megnyilvánulásait látja meg benne. Azt a tényt – melyben azonban sok az igazság –, hogy a régi és a modern román civilizáció közt semmiféle szerves kapcsolat nincs s a legújabb fejlődés minden hagyománnyal szakított, kevesen formulázták meg határozottabban. A XIX. századi román irodalomnak a nemzeti politikai megújulás szempontjából döntő jelentősége volt s ezért érthető, hogy az irodalomtörténészek, mint a háború előtt Eliade P., vagy újabban Lovinescu, a szűkebb értelemben vett történetírás területén is jelentős mértékben járulnak hozzá a kutatásokhoz. Ilyen, irodalomtörténész által írt politikai történeti tanulmány *Marcu Alexandru*⁶¹ könyve a XIX. század második felének román forradalmi mozgalmairól, mely a kor megismeréséhez nélkülözhetetlen adatokat tartalmaz. Amint a XIX. század társadalomtörténetének kutatóit nem tudta döntőleg befolyásolni a történelmi materializmus, úgy a régebbi korszakok belső viszonyainak tanulmányozói sem érvényesítik a materialista szociológiai szempontokat, bár Iorga radikális idealizmusa is kritikájukkal találkozik. Giurescu szintézisének más viszonylatban már idézett előszava egyaránt tagadja mind az anyagnak, mind a szellemnek primátusát és mindkét tényező egyenlő arányban való szem előtt tartását ajánlja a legmegfelelőbb történetírói módszernek. Fel fogása filozófiai szempontból talán kifogásolható kompromisszum, de mindenesetre megóvhatja követőit a túlzásoktól. Történelemszemléletét ő maga realizmusnak nevezi és témaválasztásában is érvényesíti, amennyiben politikai koncepciók és egyéni teljesítmények helyett a történeti kollektívumok, az állam és a társadalom megnyilvánulásait vizsgálja. Apja érdeklődési körében maradván, a régi román államszervezet problematikájával foglalkozik jelentősebb munkáiban.⁶² A közigazgatástörténeti kutatások egyébként a fiatal nemzedéknek nem egy tagját vonzzák s különösen moldvai viszonylatban néhány alapos monográfia jelent már meg.⁶³ Hasonlóképpen egyre élénkebb érdeklődés nyilvánul meg gazdaság-

⁶⁰ *Istoria civilizației române moderne*. I–II. Buc. 1925.

⁶¹ *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României 1848–1877* (Összeesküvők és összeesküvések Románia politikai újjászületésének korában 1848–1877). Buc. 1930.

⁶² *Noi contribuții la studiul marilor dregători în secolele XIV. și XV.* (Új adalékok a XIV–XV. századi főbb állami tisztségek tanulmányozásához.) Buc. 1925. – *Contribuțiuni la studiul marilor dregători din secolele XIV. și XV.* (Adalékok a XIV–XV. századi főbb állami tisztségek tanulmányozásához.) Văleni de Munte, 1926. – *Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrân* (Havaselve pénzügyigazgatási szervezete M. c. B. korában). Buc. 1927.

⁶³ D. Nichita: *Contribuțiuni asupra pârçălăbiei în Moldova* (Adalékok a moldvai „pârçăláb” intézményhez). Iași, 1925. – T. Bălan: *Vornicia în Moldova* (A moldvai »vornic« intézmény). Cernăuți, 1931–32. – N. Grămadă: *Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat* (A moldvai vajda kancellária C. M. uralkodásáig). Cernăuți, 1935. – C. Dumitru: *Doi dregători moldoveni: I. Portarul de Suceava, II. Hatmanul și pârçălabul de Suceava* (Két moldvai főtisztviselő: I. A suceavai „portar”, II. a suceavai „hatman” és „pârçăláb”). Buc. 1935.

történeti kérdések iránt is.⁶⁴ Ide vonhatjuk a sok tekintetben még kezdetleges, módszerei problémákkal küzködő, de néhány értékes eredményt máris felmutató jogtörténeti kutatásokat.⁶⁵ A hadtörténet terén Rosetti Radu tábornok tanulmányai hoztak új eredményeket.⁶⁶

IRÁNYOK ÉS KUTATÓK

IORGA HATÁSA tartósabban a románság nyugati és bizánci kapcsolatainak tanulmányozásában mutatkozik meg, az ő irányításának tulajdonítható egyrészt a kutatók erőteljes francia orientációja (feltűnően sok a francia nyelven megjelent és francia vonatkozású dolgozat), másrészt a témakörök megválasztása. Bizantinológiai vonatkozásban mindenekelőtt *Brătianu I.* Gheorghe iași-i egyetemi tanár munkássága hozott új, jelentős eredményeket. Bizánci társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányai,⁶⁷ de főként a feketetengeri középkori olasz kereskedelem multjára vonatkozó publikációi⁶⁸ az elmúlt két évtized román történetírásának legjavához tartoznak és mind dokumentációjuk, mind koncepciójuk, mind előadási formájuk tekintetében kiemelkedő történetírói kvalitásokat árulnak el. Családi hagyományai (atyja és nagatyja évtizedeken keresztül Románia miniszterelnökei s kül- és belpolitikájának irányítói voltak) a legújabbkori román történelem kérdéseire is vonzották, idevágó dolgozatai az európai diplomáciatörténet alapos ismeretét tükrözik.⁶⁹ Sajnálatos, hogy ez a kitűnő történetíró olyan területre is elkalandozik, ahol nincs otthon és a dáciai román kontinuitás kérdését kellő bizonyító anyag nélkül, szellemes képzetársításokra és intuitív, de helyt nem álló meglátásokra alapozva akarja az idegen közvélemény előtt a román hivatalos politikai álláspontnak megfelelően beállítani egyik legutóbbi könyvében.⁷⁰ Iorga másik kedvenc tárgyával, a kereszteshadjára-

⁶⁴ P. Poni: *Statistica răzeșilor* (A szabad kisbirtokosok összeírása). Buc. 1921. – G. Zane: *Economia de schimb în principatele române* (A cseregazdaság a román fejedelemségekben). Buc. 1930. – V. Papahagi: *Les Roumains de l'Albanie et le commerce vénitien aux XVIIe et XVIIIe siècles*. Paris, Buc. 1931. – E. Pavlescu: *Economia breslelor în Moldova* (A céhrendszer Moldvában). Buc. 1939. stb.

⁶⁵ S. G. Longinescu: *Pravila lui Alexandru cel Bun* (A. c. B. törvénykönyve). Buc. 1923. – St. Gr. Berechet: *Procedura de judecată la Slavi și Români* (A bíraskodás folyamata a románoknál és szlávoknál). Chișinău, 1926. G. Fotino: *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain*. Paris, 1925. – I. Peretz: *Precis de istoria dreptului român* (A román jog történetének vázlatja). Buc. 1931. – D. C. Arion: *Cnejii (chinejii) români* (A román kenézek). Buc. 1938. stb.

⁶⁶ *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare* (Tanulmányok S. c. M. hadviselési módjáról). I–V. Buc. 1925–1927. – *Evoluția mijloacelor și a chipului de făptuire a războiului după moartea lui Ștefan cel Mare până la a lui Matei Basarab* (A hadviselés módjának és eszközeinek fejlődése S. c. M. halálától M. B. haláláig). I–V. Buc. 1925–27. – *Essais sur l'art militaire des Roumains*. Buc. 1935.

⁶⁷ *Servage de la glèbe et régime fiscal. Essai d'histoire comparée roumaine, slave et byzantine*. Paris, 1933. – *Privilèges et franchises municipales dans l'Empire Byzantin*. Paris, 1936. – *Études byzantines d'histoire économique et sociale*. Paris, 1938.

⁶⁸ *Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle*. Buc. 1927. – *Recherches sur la commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle*. Paris, 1929. – *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*. Buc. 1935. – *Les Vénitiens dans la Mer Noire au XIVe siècle*. Buc. 1939.

⁶⁹ *Napoléon III. et les nationalités*. Paris, 1934. – *Acțiunea politică și militară a României în 1919* (Románia politikai és katonai akciója 1919-ben). Buc. 1939.

⁷⁰ *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*. Buc. 1937.

tok történetével foglalkozik tehetséges tanítványa, *Marinescu* Constantin volt kolozsvári professzor. Számos részlettanulmánya után, melyek főként a XV. századi spanyol, pápai és bizánci politikára vonatkoznak, nagyobb monografiát írt V. Alfonz nápolyi király keleti politikájáról, ennek az előzmények után méltán jelentősnek ítéltető könyvnek kinyomtatása azonban Barcelonában a spanyol polgárháború kitörése miatt megszakadt s tudunkkal máig sem fejeződött be. A román történetírásnak nagy kárára van, hogy ez az emelkedett szellemű, nagyműveltségű történetíró nem a hazai történelemben próbálja meg erejét. El kell azonban ismerni, hogy az idegen nemzetek történetével való ismerkedés nemcsak látókörét tágítja a román tudósoknak, hanem a román múlt számos vonatkozásának feltárására is alkalmat nyújt.⁷¹

Érdekes megfigyelni, hogy talán az egy Iorga kivételével, aki a román történelemnek minden korszakával behatóan foglalkozott, a XIV–XVIII. századok nem annyira a szintetikus szemléletű, nagyvonalú történetészeket, mint inkább a szerényebb becsvágyú, részletkutatásokban elmerülni szerető tudósokat vonzzák. Ennek magyarázata nyilván abban keresendő, hogy a román vajdaságok története egy-két ritka kivételtől eltekintve, szegény a kiemelkedő politikai egyéniségekben, méginkább a hosszú, alkotásokra képes uralkodásokban; az egymást gyors ütemben felváltó vajdáknak sem idejük, sem kedvük nem volt komoly bel- vagy külpolitikai akciókat kezdeményezni s a török hegemonia egyébként sem engedett valami önállóságot nekik. Különösen az első két évszázadban a forrásanyag is annyira gyér és kevesetmondó, hogy csak a legnagyobb nehézséggel lehet még a vajdák uralkodásának kezdő és befejező dátumait is megállapítani. Ennek ellenére ezek a hálátlan évszázadok is egész sor szorgos feldolgozóra találtak, akik az önfeláldozó részletmunkának nem egyszer tiszteletreméltó példáit nyújtják, mint *Costăchescu* Mihai, a kiváló forráskiadó, aki hihetetlen akribiával nyomozgatja a román középkor szétszórt adatait.⁷² Hosszabb lélekzetű munkát természetesen már a témák időbeli korlátozottsága és a források szegénysége miatt sem várhatunk ezekre a századokra vonatkozólag, *Bejenaru* C. N.,⁷³ *Ciorănescu* Al.,⁷⁴ *Bulat* T. G.,⁷⁵ *Palade* T.,⁷⁶ *Nicolaescu* St.,^{76a} *Andreescu*

⁷¹ C. Andreescu: *La France et la politique orientale de Catherine II.* Paris, Buc. 1927–29. – I. Hudiță: *Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII-e siècle.* Paris, 1927. – N. A. Constantinescu: *Chestiunea agrară în imperiul Bizanțului* (A földkérdés a bizánci birodalomban). Buc. 1923–25. – R. V. Bossy: *Politica externă a României între anii 1873–1880* (Románia külpolitikája 1873–1880 közt). Buc. 1929. – U. a.: *Mărturiile finlandeze despre România* (Finn tanúságok Romániáról). Buc. 1937. – V. Mihordea: *Contribution aux relations franco-roumaines au XVIII-e siècle.* Paris, 1933. – U. a.: *Politica orientală franceză și Țările Române în secolul al XVIII-lea* (A francia keleti politika és a román vajdaságok a XVIII. században). Buc. 1937. stb.

⁷² *Arderea Tărgului Floci și a Ialomiței în 1470* (T. F. és I. elégeése 1470-ben). Iași, 1935. Ugyanő hosszú sorát írta a hely- és családtörténeti tanulmányoknak, melyek a román történetírásban – tekintve a szóbanforgó tudományágaknak főként dilettánsok által való művelését – hézaggpótlóak.

⁷³ *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu* (A. L. külpolitikája). Iași, 1935. – *Ștefan Tomșa II.* Iași, 1926.

⁷⁴ *Domnia lui Mihnea III.* (M. uralkodása). Buc. 1936.

⁷⁵ *Personalitatea religioasă a voevodului Neagoe Basarab* (N. B. vajda vallásos személyisége). Craiova, s. a.

⁷⁶ *Radu dela Afumați.* Buc. 1939.

^{76a} *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea* (A. V. A. uralkodása). Buc. 1922. – *Domnia lui Neagoe Basarab Voievod.* Buc. 1924. – *Domnia lui Radul Vodă Paisie.* Craiova, 1938.

C. I., Stoide C.,⁷⁷ s főleg Minea Ilie⁷⁸ Iași-i egyetemi tanár munkásságát kell említenünk. Még nehezebb dolga van a XIV. századot megelőző idők kutatóinak, hiszen a románságra vonatkozólag ebből a korból úgyszólván semmi adat nem maradt fenn. Ezen a területen már a nyelvtudomány és a régészet illetékes, a történészek csak kétes hitelű és értelmű adatok tallóztatására szorítkozhatnak. Ezért kell eredményeiket fenntartással fogadnunk.⁷⁹

FOLYÓIRATOK ÉS FORRÁSKIADVÁNYOK

ELSŐ PILLANTÁSRA szembetűnő jellegzetessége a román történetírásnak, hogy amint időben visszafelé haladunk, a kutatások mind inkább elaprózódnak. Ennek egyik magyarázata az lehet, hogy a két vajdaságban bekövetkezett sűrű trónváltások miatt egy-egy uralkodóról a legjobb szándék mellett sem lehet köteteket, de még könyvet sem írni, meg kell elégedni néhány lapos közlésekkel. Részben tehát maga az anyag indokolja a kisebb közleményeknek a terjedelmesebb monográfiákhoz viszonyított nagy arányát. Másrészt azonban számos kutatási ág – mint láttuk – sokáig el volt hanyagolva s művelésük nemrég kezdődött meg. Az ismeretlen területen való útnyitás pedig mindig tapogatózással jár együtt: a rövidebb lélekzetű tanulmányok ilyenkor a tájékozódást szolgálják. Véleményünk szerint azonban a fenti két – egyébként kétségtelenül fennálló – ok sem ad kielégítő magyarázatot, az apró közlemények, különnyomatok tömegének jelenségét nem érteti meg. Mint legfőbb hatótényezőt, a román történetírásban kezdettől fogva felismerhető sietséget kell feltételeznünk, azt a mohó törekvést, hogy századok mulasztását évtizedek, sőt évek alatt hozza be a mai nemzedék s a kiadványok számát, a mennyiséget tekintve is a nyugati nemzetekhez mérhető történeti irodalmat hozzon létre. Ezen a téren is Iorga járt elől, folyóiratai és az akadémia történeti osztályának tanulmánykötetei telve vannak párlapos cikkeivel s példáját idősebb és fiatalabb kortársai buzgón követik. Kétségkívül ezzel az irányzattal áll kapcsolatban a történeti folyóiratoknak kivételesen nagy száma is. A folyóirat-kultusz különösen az első világháború után ért el hihetetlen méreteket. A ma is élő történeti folyóiratok közül csak kevésnek multja nyúlik vissza korábbi évekre. Az 1867-ben alapított *Convorbiri Literare* és az 1893-ban alapított *Arhiva* (Iași) csak részben adnak helyet történeti tárgyú közléseknek, igazi területük az irodalomtörténet, illetőleg nyelvészet, Iorga két történeti folyóirata pedig, a *Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe sud-orientale* (később: *Revue Historique du Sud-est Européen*) és a *Revista Istorică* közvetlenül Románia háborúbalépését megelőzőleg (1913, illetőleg 1915) jelent meg.

⁷⁷ Utóbbiak közös műve: *Ștefăniță Lupu*. Buc. 1938.

⁷⁸ *Despre Dimitrie Gantemir* (D. C.-ről). Iași, 1926. – „Reforma” lui Constantin Vodă Mavrocordat. Iași, 1927. – *Vlad Dracul și vremea sa* (V. D. és kora). Iași, 1928. – *Aron Vodă și vremea sa* (A. V. és kora). Iași, 1933. – *Cum se moșteniau moșiiile în Țara-Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea* (Hogyan öröklődtek a birtokok Havaselvén a XVI. sz. végéig). Iași, 1933. (L. T. Boga-val együtt.)

⁷⁹ A. Decei: *Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor istorice armenesti* (A románok a IX–XIII. századokban az örmény történeti források világánál). – A. Sacerdoțeanu: *Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIII-e siècle*. Paris, Buc. 1929. – U. a.: *Considérations sur l'histoire des Roumains au Moyen-Âge*. Paris, Buc. 1928. – U. a.: *Marea invazie tătară și Sud-estul european* (A nagy tatár betörés és Délkelet-európa). Buc. 1933.

1915-ben indult meg előbb Bogdan, majd Iorga szerkesztésében a *Buletinul Comisiei istorice a României*. Inkább évkönyvnek, mint folyóiratnak számít, a benne közölt cikkek kis terjedelme miatt azonban bátran az utóbbi kategóriába sorolható a román akadémia történeti osztályának kiadványa (*Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice*), mely szintén a régi Románia öröksége. A nagy többség azonban már az új Romániában keletkezett. A Iași-i egyetem Minea Ilie szerkesztésében *Cercetări Istorice* címen, míg a csernovici egyetem Nistor Ion I. vezetése alatt *Codrul Cosminului* címen egyidőben, 1925-ben indított történeti folyóiratot, a bukaresti egyetem fiatal professzorai pedig – mint már említettük – 1931-ben adták ki a *Revista Istorică Română*-t. A kolozsvári egyetem történetésztanárjai nem indítottak folyóiratot, azonban két évkönyv kiadását is megkezdték, egyiket 1921 óta *Armarul Institutului de Istorie Națională, Universitatea din Cluj* címen Lupaș Ioan és Lapedatu Alexandru, a másikat *Mélanges d'histoire générale* címen Marinescu Constantin szerkesztette. Évkönyvet adnak ki a Fontenay-aux-Roses-i és római román intézetek is, főként történeti tárgyú tartalommal *Mélanges de l'École Roumaine en France*, ületőleg *Ephemeris Dacoromana* címen. 1925-ben Moșil C. szerkesztésében indult meg az állami levéltár közlönye, a *Revista Arhivelor*. Legutóbb 1939-ben alapított Kogălniceanu M. I. *Arhiva Românească* címen Bukarestben történeti folyóiratot. Ezek az általános érdekű szaklapok, de még több a helytörténeti folyóirat, melyek az egyes történeti tájegységek központjaiban jelennek meg, rendesen mint vidéki múzeumok közlönyei. Ilyenek: *Analele Dobrogei* (Constanța, 1920. Szerk. Brătescu C.), *Ioan Neculce* (Iași, 1921. Szerk. Ghibănescu Gh.), *Arhiva Someșană* (Naszód, 1925. Szerk. Șotropa V.), *Analele Banatului* (Temesvár, 1928. Szerk. Miloia I.), *Arhivele Basarabiei* (Chișinău, 1929. Szerk. Bulat T. G. és Tomescu C. N.), *Arhivele Olteniei* (Craiova, 1921. Szerk. Laugier Ch. és Fortunesco C. D.), *Țara Bârsei* (Brassó, 1929. Szerk. Banciu A., továbbá számos városi szemle (*Analele Brăilei*, *Cronica Romanului* stb.). Természetes, hogy különösen ez utóbbiaknak színvonala igen ingadozó; a könnyű publikációs lehetőségek tág teret engednek a dilettánsoknak, akiknek hangja így a kelleténél inkább érvényesül s a nemzeti büszkeségtől mámoros, de kellőleg nem dokumentált, kezdetleges módszerű történeti elmefuttatások a román történetírás termelésének tekintélyes százalékát teszik ki. Legfőbb érdemük ezeknek a folyóiratoknak, hogy nagytömegű, igaz, hogy kellőleg meg nem rostált és gyakran hibásan közölt forrásanyagot szállítanak a komoly kutatóknak. Ezzel szemben a sok folyóiratnak megvan az a veszélye, hogy, mivel állandóan cikkekkel, közlésekkel kell táplálni őket, szinte kényszerítik a munkatársakat a félmunkára, rögtönzésre, elszett következtetések levonására, a hosszabb léleketű, alapos részletmonográfiák helyett kellőleg át nem gondolt, meg nem érlelt eredmények időelőtti közzétételére, egyszóval a történetírói alkotás szétforgácsolására.

Ez a folyamat különösen a forrásközlés tekintetében egészségtelen, mert az anyag szinte összegyűjthetetlenül szétszóródik, vagy legalábbis időrabló és elkedvetlenítő feladat elé állítja a lelkiismeretes kutatót. Ezért sürgette 1926-ban Giurescu C. C. a kiadott források repertoriumának összeállítását,⁸⁰ melynek nehézségeit azonban legjobban mutatja az, hogy máig sem valósult meg. Az oklevelek és egyéb kútfők rendszeres és együttes kiadására irányuló törekvések már a háború előtt megnyilvánultak és jelentős eredményeket is értek el. Gondolunk itt főleg a Hurmuzaki

⁸⁰ *Considerații asupra istoriografiei românești în ultimii douăzeci de ani* (Az elmúlt húsz év román történetírásáról). Valenii de Munte, 1926. 35.

Eudoxiu által megindított *Documente privitoare la istoria Românilor* című hatalmas sorozatra (Bukarest, 1887–), mely külföldi román vonatkozású anyagot tartalmaz. A kezdeményezés azonban ellanyhult s a háború után csak néhány kötete látott napvilágot. Nem folytathatta Iorga sem két sorozatát (*Studii și documente, Acte și fragmente*). A szorgalmas Ghibănescu 1906-ban indított két sorozatának (*Surete și Izvoade* és *Ispisoace și Zapsie*) újabb kötetei ugyan a háború után is egymásután jelentek meg és a román hazái oklevelek leggazdagabb gyűjteményét jelentik, kiadási módszer tekintetében azonban sok kívánni valót hagynak maguk után. A román hazai okleveleknek rendszeres, kritikai kiadást Bogdan kezdte meg 1913-ban Nagy István moldvai vajda (1457–1504) okleveleinek mintaszerű közlésével s az ő szigorú elvei szerint tette közzé a moldvai középkori oklevelek fennmaradó részét Costăchescu Mihai.⁸¹ A havaselvi oklevelek kritikai corpusát Panaitescu P. Petre publikálta, de eddig csak 1490-ig jutott el.⁸² A XVI–XVIII. századi hazai oklevelek Ghibănescu említett gyűjteményén kívül főleg egyes helységek és tájegységek speciális oklevéltáraiban jelennek meg,⁸³ sajnos, ezeknek a száma azonban egyelőre nem nagy a hiányokhoz képest. Sokkal jelentősebb, de a teljességtől még nagyon is távoljáró hazai forrásanyag került kiadásra a XIX. századra vonatkozólag. Ebben a tekintetben a Brătianu-család kulturális alapítványa (Așezământul Cultural Ion C. Brătianu) adott a legtöbb lehetőséget a történészek számára. A kiadásában 1927 és 1940 közt megjelent 50 kötet történelmi tanulmány és forráspublikáció közt különösen értékesek a Brătianu- és Goleșcu-családok okmány- és levelestárai, továbbá az 1821. és 1848. évi havaselvi forradalmi mozgalmakra vonatkozó iratközlések.⁸⁴ Külföldi források közzétételét mozdította elő a királyi alapítványok (Fundatiile Regale) vezetősége, mindenekelőtt a kivételes szorgalmú magyar kutató, Veress Endre külföldi levéltárakban összegyűjtött román vonatkozású oklevélgyűjteményének kiadásával, melynek eddig 11 kötete jelent meg.⁸⁶ A római román iskola olaszországi levéltárakból ad ki román

⁸¹ *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare* (Moldvai oklevelek S. c. M. előttről). I–II. Iași, 1931–32. – Kiegészítéseket adott ki ugyanő: *Documente moldovenești dela Ștefan cel Mare* (Moldvai oklevelek S. c. M.-től). Iași, 1933. és D. P. Bogdan: *Acte moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare* (Moldvai oklevelek S. c. M. előttről). Buc. 1938. Utóbbi írta meg H. Stahl-al a szláv-román paleografia legsikerültebb kézikönyvét is: *Manual de paleografie slavo-română*. Buc. 1936.

⁸² *Documentele Țării Românești*. I. Buc. 1938.

⁸³ T. Bălan: *Documente bucovinene*. I–IV. Cernăuți, 1930–38. – C. Solomon és C. A. Stoide: *Documente tecucene*. I. Bârlad, 1938. – I. Antonovici: *Documente bârlădene*. I–IV. Bârlad, 1911–1924. stb.

⁸⁴ M. Popescu: *Documente inedite din preajma Unirei Principatelor* (Kiadatlan oklevelek a fejedelemségek egyesülésének korából). Buc. 1928. – U. a.: *Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei între 1848–1859* (Kiadatlan oklevelek Erdély 1848–59 közti történetére vonatkozólag). Buc. 1929. – E. Vîrtosu: *I. Heliade Rădulescu. Acte și scrisori* (I. H. R. Okiratok és levelek). Buc. 1928. – U. a.: *1821. Date și fapte noi* (1821. Új adatok és tények). Buc. 1932. – *Din corespondența familiei I. C. Brătianu* (I. C. B. családjának levelezése). I–V. Buc. 1933–35. – A. Cretzianu: *Din arhiva lui Dumitru Brătianu* (D. B. levéltárból). I–II. Buc. 1933. – G. Fotino: *Boerii Golești*. I–IV. Buc. 1939. – G. Marinescu és C. Grecescu: *I. G. Brătianu. Acte și cuvântări* (I. C. B. Iratok és beszédek). I–VI. Buc. 1936–38. és *Vintilă I. C. Brătianu. Scrieri și cuvântări* (V. I. C. B. irások és beszédek). I–III. Buc. 1938–40. stb.

⁸⁵ *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești* (Erdély, Moldva és Havaselve történetére vonatkozó oklevelek). I–XI Buc. 1929–39.

történelmi adatokat *Diplomatarium Italicum* című sorozatában, melynek 1940-ben a negyedik kötete jelent meg. A román akadémiának a háború után megindított *Studii și Cercetări* című sorozatában nemcsak történelmi tárgyú munkák láttak napvilágot, hanem történelmi monografiák mellett forráskiadványok is helyet kaptak benne.⁸⁶ E gyűjteményeken és sorozatos vállalkozásokon kívül nagytömegű forrásközlést találhatunk a felsorolt folyóiratokban, továbbá önálló kisebb-nagyobb kiadványokban, részletes ismertetésükre azonban ezúttal nem térhetünk ki.

TUDATÁBAN VAGYUNK ANNAK, hogy a neveknek és műveknek fenti seregszemeleje nem teljes, ezúttal azonban nem lehetett célunk az elmúlt két évtized román történetírásáról kimerítő ismertetést, még kevésbé minden részletkérdésre kiterjedő bibliografiát adni. Hasonlóképpen messze vezetett volna a történelem kiegészítő szaktudományaival, a régészettel, nyelvészettel, irodalomtörténettel, egyháztörténettel, numizmatikával s a többiekkel foglalkozni, bár különösen a két első, tekintettel a román őstörténet szorosabban vett történelmi forrásainak szegénységére, a legrégebb korok szempontjából nélkülözhetetlen fontosságú adatokat szolgáltat. *Pârvan V., Andrieșescu I., Vulpe R., Lambrino Sc., Christescu V., Teodorescu D. M., Daicovicu C.* régészeti, *Philippide A., Pușcariu S., Drăganu N., Iordan I., Bărbulescu I., Rosetti A., Capidan T., Densușianu O.* nyelvészeti munkássága döntő hatást gyakorolt a legrégebb román történelem problematikájára.

Iorga tragikus halála lezárja a román történetírásnak azt a korszakát, melyet mindvégig, akár mint vezér, akár mint viták és támadások középpontja, az ő dinamikus egyénisége határozott meg. Eredményekben, de főleg kezdeményezésekben és vitákban gazdag korszak, melynek utolsó éveit egy új történész-nemzedék és új történelemszemlélet lassú kibontakozásának jegyében zajlottak le. Ennek a válságnak azonban ma még csak szórványos következményeit észlelhetjük, a romantikából a realizmusba fordulás folyamata még nem ment minden vonalon végbe s napjaink egyáltalán nem alkalmasak arra, hogy a józan tárgyilagosság irányzatát végső diadalra segítsék. Az elmúlt két-három év eseményei felkavarták az indulatokat, a politikai szenvedélyeket; a tudományos kutatást háttérbeszorította a propagandatevékenység, mely gyakran még történelemhamisítástól sem riad vissza. Reméljük, hogy nem egy komoly szándékú román történész idővel a feledés sűrű fátylát igyekszik majd borítani jelenlegi munkásságára, mely újra felszabadította a román történetírás multjának már-már megtagadott kísértetét.*

MAKKAI LÁSZLÓ

⁸⁶ T. Holban: *Documente românești din arhivele franceze (1801–1812)*. Buc. 1938. – Al. Ciorănescu: *Documente private la istoria Românilor culese din Arhivele din Simancas* (A románok történetére vonatkozó oklevelek a S.-i levéltárból). Buc. 1939. – P. P. Panaitescu: *Documente slavo-române din Sibiu (1470–1653)*. Buc. 1938.

* Ez a tanulmány a *Revue d'Histoire Comparée* (Budapest) szerkesztőségének felkérésére, tehát elsősorban külföldi olvasóközönség-tájékoztatására készült, ezért számos, magyar szempontból igen lényeges kérdés részletes megvilágítására nem maradt tér; ezek különben is önálló, terjedelmes tanulmányt igényelnek. Szerző azonban úgy érzi, hogy tárgyának alapvető problémáira sikerült rámutatnia s így talán nem volt felesleges tanulmányát magyarul is közreadni.